

KORUNK

ÉRTELMISÉGI ALKOTÁS — AL-
KOTÓ ÉRTELMISÉG • TÉZISEK
A DIVATRÓL • IRODALMI DIVA-
TOK • A FOGYASZTÓI CSÖMÖR
FILOZÓFIÁJA • JEGYZETEK A
RIPORT MEGÚJULÁSÁRÓL ÉS A
RIPORTELEMZÉSÉRŐL • CSIKY
GERGELY- EMLÉKEK ARADON •
LÁSZLÓFFY ALADÁR ÉS PANEK
ZOLTÁN VERSEI • SIKERÜLT-E
MEGFEJTENI A PHAISZTOSZI KO-
RONG SZÖVEGÉT? • REMENYIK
ZSIGMOND JELLEMKÉPE • • •

1974 | 4

SZERZŐINK

ARAD

Glück Jenő
Nagy János

BUKAREST

Aszódy János
Németi Rudolf

KOLOZSVÁR

Bajor Andor

Cseke Péter
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Kántor Lajos
Lászlóffy Aladár
Lupán Ernő
Mózes Huba
Panek Zoltán
Semlyén István
Simó Sándor
Szilágyi András
Szilágyi Júlia
Sztrányiczki Gábor
Tóca, Mireca
Vajda Lajos

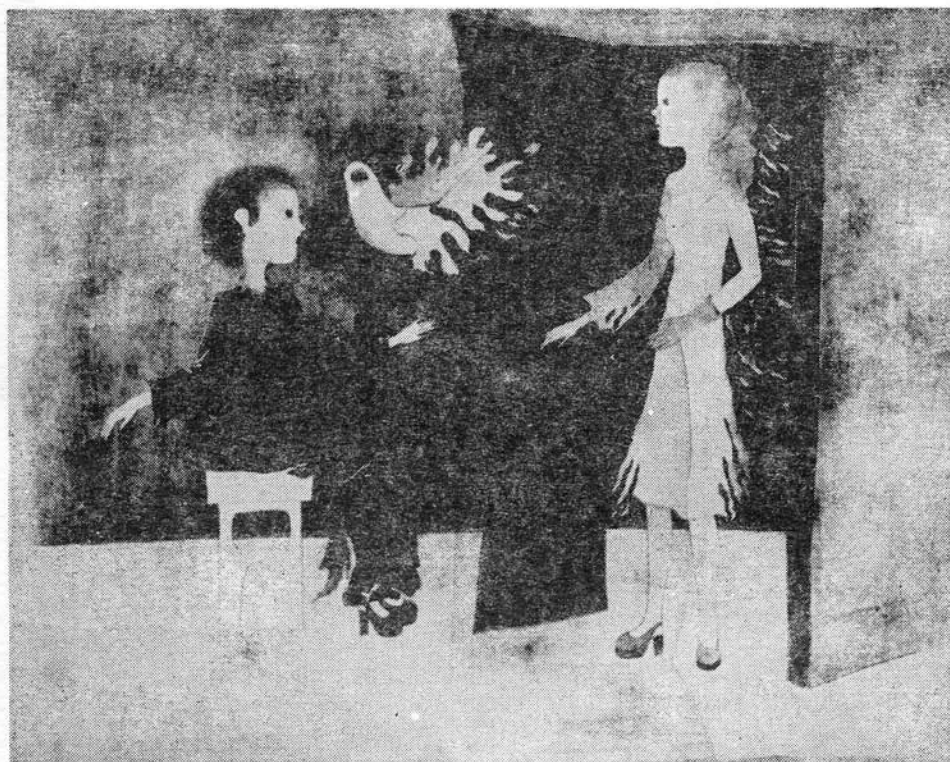
Vincze János
Vlassa, Nicolae

NAGYVÁRAD

Köteles Pál
Robotos Imre

SEPSISZENTGYÖRGY

Kósa-Szánthó Vilma

Kopacz Mária grafikája

**NICOLAE CEAUȘESCU ELVTÁRS,
ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE**

KORUNK

**XXXIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM
1974. ÁPRILIS**

* * * Sorsformáló események 515

* * * A testvériség szellemében 521

GALL ERNŐ • Értelmiségi alkotás — alkotó értelmiség 524

SIMÓ SÁNDOR • Tézisek a divatról 534

SZILÁGYI JÚLIA • Irodalmi divatok 541

SEMLYÉN ISTVÁN • A fogyasztói csömör filozófiája 545

LUPÁN ERNŐ • Három évtized a szocialista mezőgazdaság útján 560

CSEKE PÉTER • Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása I. (Jegyzetek a riport
megújulásáról és a riportelemzés kérdéseiről) 566

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Az osztályharc (vers, részlet) 574

PANEK ZOLTÁN • A derékszögű balerina (vers) 574

JEGYZETEK

SZILÁGYI ANDRÁS • Az Új pásztor élményvilágának forrásainál 576

HERÉDI GUSZTÁV • Kiállítás és „fölmegítés“ 579

KÖTELES PÁL • Kortárs igény és lehetőség 581

GLÜCK JENŐ—NAGY JÁNOS • Csiky Gergely-émlékek Aradon 583

MIRCEA ȚOCA • Grieb Alfred portréjához 585

HAZAI TÜKÖR

KÓSA-SZÁNTHÓ VILMA • Családszociológiai felmérés a sepsiszentgyörgyi Lí-
ceum lakónegyedben II. 587

FÓRUM

NICOLAE VLASSA • Sikerült-e megfejteni a phaisztoszi korong szövegét? 595

NEMZETKÖZI ÉLET

ASZÓDY JÁNOS • Kőolajválság vagy energiaválság? I. 605

ELŐ TÖRTÉNELEM

VAJDA LAJOS • A munkásegység útján 611

SZEMLE

SZTRÁNYICZKI GÁBOR • A hazai politikatudomány mérlegéhez 618

BAJOR ANDOR • Nevetés és magyarázat 623

ROBOTOS IMRE • Remenyik Zsigmond jellemképe 626

NÉMETHI RUDOLF • Három év — hat novellista 628

MÓZES HUBA • A humor szükségességéről 632

VINCZE JÁNOS • Korszerűen a hormonokról 633

LÁTOHATÁR

K. L.: A könyvnyomtatás második forradalma? 637 • Viták a mai marxista filozófiában (Revista de filozofie) 638 • Érzelemrendszerünk dilemmái (Valóság) 639 • Boszorkányok, javasasszonyok, bábák — régen és ma (Monthly Review) 641 • Növényteratológiai tünetek — azonos kórok? (Növényvédelem) 642

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Grieb Alfred, Sipos László, Victor Vasarely

Gévelt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). Szerkesztette Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

SORSFORMÁLÓ ESEMÉNYEK

Az államforma nem választható el teljesen megtestesítőjétől. A republica — az elnyomottak, néppártiak, demokraták, szabadelvűiek törekvése-álma — hasonlóképp nem választható el a megtestesítőtől. Mert alapvető jellegén és szerepén — az öröklés szeszélyének kiküszöbölésén, a despotizmus megdöntésén, a népakarat érvényesítésén, a tömegkontroll lehetőségének biztosításán — túl a köztársaság eszményének megvalósítása kapcsolódott ahhoz az óhajhoz is, hogy az ország élére (általános és titkos választások útján) minden időben a legjobbak kerüljenek, akik megtestesítik népük törekvéseit, s méltó módon vezetik az országot.

Hazánkban nagy múltra tekint vissza a köztársasági eszme. A XIX. század havasalföldi vagy moldvai forradalmárai, Bălcescu, Cezar Bolliac, Eliade Rădulescu, Kogălniceanu a korszerű, demokratikus, szabad Romániát csakis mint respubicát tudták elképzelni, s ezt tanulmányaikban, kiáltványaikban, beszédeikben egyaránt kifejtették, a fegyveres harc idején pedig áldozatosan küzdöttek érte. Erdély lényegében véve republica volt hosszú időn át, önállóságától kezdve az osztrák uralom ránktelepedéséig.

E régi hagyományok szellemében, népünk akaratának megfelelően valakinek az ország élére állítása, megválasztása mindig a legnagyobb tisztelet és bizalom kifejezését jelentette. Az ország első embere egyben reménységeink, célkitűzéseink letéteményese is.

Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtársa, az Államtanács elnöke emez igényeknek, óhajoknak a megtestesítője. Megfelelő módon ecsegtelte ezt Ștefan Voitec elvtárs, a Nagy Nemzetgyűlés eddigi elnöke: „Több mint négy évtizede, legfiatalabb éveitől kezdve részt vett a forradalmi mozgalomban, a munkásosztálynak a kizsákmányolás ellen vívott harcában, azonosult a tömegek törekvéseivel, küzdött a szabadságért, a társadalmi igazságért, a román nép nemzeti föl szabadulásáért, síkraszállt a nemzet alapvető haladás- és prosperitásérdekeinek érvényesítéséért és azért, hogy az igazság győzzön, hogy országunk dolgozó nemzetiségre való tekintet nélkül urai legyenek munkájuknak és sorsuknak, hogy győzedelmeskedjék a szocializmus és kommunizmus ügye... Ön, nagyrabecsült Nicolae Ceaușescu elnök, a maga nemében páratlan tekintélyt vívott ki, a tisztánlátó, bátor és elszánt politikai harcost és pártvezetőt megillető tekintélyt, és amint az egész ország gondolata és érzelme is kifejezi, Ön az ország legkiemelkedőbb és legszeretettebb fia lett... Ma, szavazatával és Önnek a Köztársaság elnöki

tisztével való fölruházásával a Nagy Nemzetgyűlés nem tesz egyebet, mint szentesíti nemzetünk egész lelkiismeretének egyöntetű szavazatát.“

E „lelkiismereti szavazat“ szellemében járt el Emil Bodnaraş elvtárs, pártunk régi harcosa, amikor megindokolta a köztársasági elnöki tisztség létesítésének szükségességét, s kifejtette eme funkció hatáskörét: „Az államelmélet fejlesztésének gyakorlata mind a belső viszonyok síkján, mind a nemzetközi kapcsolatok terén beigazolta annak szükségességét, hogy az Államtanácsra háruló feladatkör egy részét állandó jelleggel annak elnöke gyakorolja. A mi körülményeink között az Államtanács elnöke a párt főtitkára.

Annak érdekében, hogy eleget tegyünk az Államtanács tevékenysége javítása ezen követelményének, és figyelembe véve az államhatalom legfelső szervei tevékenységében eddig szerzett tapasztalatot, a Végrehajtó Bizottság javasolja a Románia Szocialista Köztársaság elnöke tisztség létesítését... Románia Szocialista Köztársaság elnöke... olyan feladatköröket gyakorol, amelyekhez nem szükséges az Államtanács plénumának összehívása. Ezáltal a hatalom legfelső szervei funkcióinak ésszerűbb összekapcsolása mellett megvalósul e funkciók hatékonyabb gyakorlása is mind a belső viszonylatokban, mind különösen a nemzetközi kapcsolatokban.“

Hogy mennyire igaza volt Voitec elvtársnak, hogy valóban a nép általános óhajának adott kifejezést a Nagy Nemzetgyűlés, amikor az egész ország lakosságának képviseletében Nicolae Ceauşescu elvtársat köztársasági elnökké választotta, hazánk első köztársasági elnökévé, azt bebizonyította az egész ország, az egész nemzet. Milliók figyelték a tévében, hallgatták a rádióban a Nagy Nemzetgyűlés munkálatait, milliók olvasták érdeklődéssel az újságok erre vonatkozó tudósításait — a jelölés, szavazás, eskütétel napján ünnepi hangulatban élt az egész ország —, a beiktatás után pedig tömeggyűléseken, nyilatkozatokban, üdvözlő táviratokban köszöntötték az ország első köztársasági elnökét. Amit valaha is népünk egy igazabb, emberibb, boldogabb életet biztosító köztársasági rendszerről és államról megálmodott, amit gondolkodóink, államférfiaink, forradalmáraink valaha is kifejtettek, az mind kifejezésre jutott az ország első fiához küldött levelekben, táviratokban.

„Ugy értékeljük az Ön megválasztását e magas tisztségbe — hangzik a kolozsvári Állami Magyar Opera távirata —, mint rendkívüli érdemeinek elismerését a Román Kommunista Párt és szocialista államunk bel- és külpolitikájának következetes képviseletében. Biztosítjuk Önt, szeretett Nicolae Ceauşescu elvtárs, hogy még céltudatosabb munkálkodással törekszünk értékes útmutatásainak valóra váltására, azoknak a céloknak elérésére, amelyek társadalmunk fejlődésének meggyorsítását segítik elő...“ A tordai üvegyártók távirata többek között ezt hangsúlyozza: „Büszkék vagyunk, hogy e magas állami tisztségbe népünk legérdemesebb, legforradalmibb és legrátermettebb fiát választották.“

De ugyanez a nagyraértékelés csendül ki a külföldről érkezett szencsekívánatokból is, kifejezésre juttatván Ceauşescu elvtárs nemzetközi tekintélyét a béke, haladás, a népek összefogása érdekében kifejtett gazdag tevékenységének méltánylását.

„Felhasználom az alkalmat, az Ön megválasztását Románia Szocialista Köztársaság elnökévé, és gratulálok új tisztsége átvétele alkalmából, őszintén újabb sikereket kívánok felelősségteljes tevékenységében a szocializmus felépítéséért a szomszédos Románia Szocialista Köztársaságban, országa és a baráti román nép szüntelen felvirágzásáért, Önnek pedig személyes boldogságot...” — hangoztatja többek között Jugoszlávia elnökének, Joszip Broz Titónak a távirata.

Az emlékezetes nap — március 28. — óta hetek teltek el; az öröm és ünneplés szakasza után dolgozós hétköznapi életet élünk. De emlékeztünkben örökre megmaradnak elnökünknek a beiktatást követő ünnepi beszédében hangoztatott fogadalmi jellegű szavai: „E magas szónoki emelvényről is biztosítani kívánom Önöket, a pártot, az egész népet, hogy a rám bízott, nagy felelősséggel járó magas tisztségekben erőt nem kímélve fogok dolgozni azért, hogy összefogjam a párt és a nép erőfeszítéseit a pártprogram sikeres valóra váltása végett, népünk jólétre és boldogságra irányuló törekvésének valóra váltása érdekében.”

„Abból a tényből kiindulva, hogy országunkban évszázadok óta más nemzetiségű állampolgárok is laknak, rendíthetetlenül harcoltam azért, hogy társadalmunkban megvalósítsuk a teljes jogegyenlőséget, a testvériséget az összes dolgozók között a munkában és a harcban, tekintet nélkül nemzetiségükre. Szüntelenül szem előtt tartottam a történelmi tanulságokat, amelyek törvényerővel bizonyítják, hogy a dolgozók csak szoros egységben, a teljes jogegyenlőség feltételei között gyűrhetik le a kizsákmányolást, vívhatják ki a haza szabadságát és függetlenségét, küzdhetnek le bármilyen nehézséget, biztosíthatják a társadalom haladását, kelthetik életre a szabadság és a társadalmi igazság eszményét, építhetik fel a szocializmust hazánkban” — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a beiktatását követő ünnepi beszédében.

E szavak szellemében — és Ceaușescu elvtárs munkalendületének, tevékeny életvitelének jegyében — ama napokban a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának teljes ülése jelentős kérdéseket vitatott meg, majd a Nagy Nemzetgyűlés fontos, nagy horderejű törvényeket szavazott meg.

Jelentős... fontos... nagy horderejű...

E jelzők nem szokványos kifejezések, valóban jellemzik az elfogadott törvényeket, a hozott intézkedéseket. Az Állandó Büro létrehozásától, a Minisztertanácsban és a Nagy Nemzetgyűlés vezetésében történt változásokig olyan intézkedések, rendeletek és törvények meghozatalára került sor, amelyek óhatatlanul szükségesnek mutatkoztak fejlődésünk mai szakaszában, a rendkívül sokrétű, bonyolult és igényes munkát követelő feladatok korszerű és hatékony megoldása végett. A Központi Bizottság plenárisának záróülésén mondott beszédében alaposan kifejtette ezt Nicolae Ceaușescu elvtárs: „Mint ismeretes, mindig abból indultunk ki, hogy a szervezési formák nincsenek egyszer s mindenkorra megállapítva, hogy azoknak meg kell felelniük a föladataknak és a szakaszoknak, amelyekben kifejtjük a párt és az állam szervező és vezető tevékenységét. Ezért meg kell értenünk, hogy a szervezési formák, a szervezési struktúrák és a munkamódszerek javítása állandó szükségesség és feladat. Mindig abból a követelményből kell kiindulnunk, hogy minél jobb körülmények között biztosítanunk kell pár-

tunk és államunk, a néptömegek, az egész nép erőfeszítéseit az ország sokoldalú fejlesztésére irányuló pártpolitika megvalósításában.“

A szóban forgó okmányok kidolgozása s a kapcsolatos szervezetek létrehozása nem történhetett volna meg tizenöt-húsz évvel ezelőtt, de nem is várható voltna eszterendőig. Ezek a törvények közös társadalmi alapra, időszerűsége utalnak. Az ipar, mezőgazdaság és a kultúra fejlesztése terén egyaránt el kellett érni bizonyos szintet, hogy a szóban forgó törvényeknek ne csupán az elveit hangoztathassuk, hanem érvényesülésüket is biztosíthassuk. Fejlődésünk nemcsak lehetővé tette e törvények kidolgozását, hanem meg is követte; a további késedelem számottevő kárt okozott volna.

A munka javadalmazásáról szóló törvénytervezet csaknem hatévi kísérletezés, jobbítás eredménye. Maga az elnevezés is mai társadalmi viszonyainkra utal. Elveti a kapitalista kizsákmányolásra, a termelőeszközök magántulajdonára utaló *bérezés* fogalmát, amikor a csupán munkaerejével rendelkező munkás bérért dolgozott a tőkésnek. A *javadalmazás* fogalma tükrözi a hazánkban végbement forradalmi változásokat: megszűnt a tőkés magántulajdon és kizsákmányolás, a dolgozók a termelőeszközök tulajdonosai, munkájukért nem *bért*, hanem *javadalmazat* kapnak.

„A dolgozók az anyagi javak termelői... figyelembe kell hogy vegyék, hogy közvetlen jövedelmük biztosítása a termelőerők, az egész társadalom további fejlesztéséhez szükséges pénzügyi és anyagi eszközök biztosításától függ... ez központi probléma minden munkaközösség, minden vállalat, minden dolgozó, hazánk minden honpolgára számára — mondotta pártunk főtitkára az RKP KB teljes ülésén. — Ebből kiindulva mindenkit a kifejtett munka mennyiségével és minőségével, a termelőerők fejlesztéséhez, a szocialista társadalom felvirágoztatásához való közvetlen hozzájárulásával arányosan javadalmaznak.“

Hogy mennyit javult a fentebb kifejtett elvek szellemében javadalmazási rendszerünk, az érzékelhető abból, hogy ezelőtt húsz évvel a legkisebb és a legnagyobb jövedelmek közti arány egy a húszhoz volt. 1965-ben már csak egy a tizenkettőhöz, a jelen törvény alkalmazása nyomán pedig az arány kisebb lesz, mint egy a hathoz. Az arányeltolódás nem csupán azt jelenti, hogy csökken a távolság a kis és nagy fizetések között; messzemenő társadalmi következményekkel is jár. Ismeretes például, hogy a kifizetésük java része ifjú volt, a kezdő fizetéseket minimálisra korlátozták. Ez a helyzet fékezte a fiatalok élet-színvonalának emelkedését, a személyi függetlenség kialakítását, de hátrányosan befolyásolta a családalapítást, a gyermekek számát is. A kisjövedelműek jelentős része nő volt, ami gátolta őket társadalmi emelkedésükben, egyenjogúságuk elérésében is.

„Ügyszintén vegyük tekintetbe, hogy a ma megvitatott tervezet biztosítja az iparban és a többi gazdasági ágban dolgozók, főként a szövetkezeti parasztság jövedelmeinek közeledését. Bevezettük a szavatolt jövedelmet a szövetkezeti ágazatban.“

A fizetéskülönbségek csökkentése tehát egyúttal társadalmi igazságszolgáltatás, a hátrányos helyzetben volt rétegek, csoportok, korosztályok fölemelkedését is hivatott biztosítani. A szövetkezeti tagság szavatolt jövedelme pedig a parasztság javadalmazását az ipari munkásságé-

hoz hasonlóvá teszi; ez jelentős lépés a falu és város közti különbség fölszámolásának útján. Ugyanakkor azonban az új javadalmazási rendszer küzd az elvtelen egyenlőséggel ellen, s módosítást eszközöl ott, ahol a teljesítmény mennyiségi és minőségi ismérveinek honorálása nem érvényesül kellő árnyaltsággal. Nem helyes például a fizika vagy a matematika tanárát úgy javadalmazni, mint a testnevelését.

A területrendezési, valamint a vízügyi törvény szorosan összefügg mai kérdéseinkkel. Ismeretes, hogy az ipartelepítés, útépítés, a városok és falvak terjeszkedése mind-mind a termőföld rovására történik. Sajátos ellentmondások sora mutatkozik meg ebben a tekintetben. Mind az építés, mind a későbbi működés végett ésszerűbb például egy üzemet sima helyre telepíteni, mint domboldalra. Csakhogy a mezőgazdaságnak is a lapály kell, könnyebb a föld megmunkálása és a termés is nagyobb. A környezet- és egészségvédelem elvei szerint ajánlatos a pályaudvarokat, a gyárakat, lerakatokat a lakott területeken kívül építeni. Csakhogy ily módon egyrészt termőföldet vesznek el a határból, másfelől szétterpesztik a városokat, megnyújtják az utcákat, ami rengeteg problémát okoz a közlekedésnek, közművesítésnek, ellátásnak. Nem kisebb ellentmondás rejlik abban sem, hogy a lakosság növekedik, élelmiszerszükséglete fokozódik, ezzel szemben a termőföld egyre csökken.

E sokrétű ellentmondást nyilván csak az érdekek, törekvések megszemenő, megfontolt egyeztetésével és — ezt nem lehet elkerülni — erélyes intézkedésekkel lehet áthidalni. „Határozottan véget kell vetni az anarchiának a helységek, a társadalmi — ipari és mezőgazdasági — létesítmények telepítésében. Vessünk véget a földpazarlásnak, hiszen amint nemegyszer hangsúlyoztam, a föld az egész nép nemzeti vagyona...” — mondotta pártunk főtitkára a helységrendezési törvény ismertetése során. Az új szabályzatrendszer gátat vet az oktan terjeszkedés, földfoglalás elé, s biztosítja pótolhatatlan kincsünk, a kenyértermő mező érintetlenségét.

Másik nagy jelentőségű dokumentumunkat, a vízügyi törvényt hasonló szellem hatja át. És hasonló módon a szocialista építés eredményeivel függ össze. Ha 20—25 évvel ezelőtt alkottuk volna meg, irott malaszt maradt volna, hiszen nem volt anyagi fedezete. Az elmúlt időszak alatt azonban a Dunára és a Besztercére, az Oltra és a Szamosra gátak, erőművek sorát építettük. Vízügyítő medencék, mütavak sokasága csillog a Cód völgyében, az Argeş forrásvidékén, Resica és Nagybánya fölött a havasokban; lent a síkságokon pedig öntözőfűzerek, rizstelepek, halastavak, tározók rendszere épült ki. Folyóink egy része ma már nem folyik el hasztalan, hanem vizet szolgáltat az iparnak és a lakoságnak, turbinát hajt, áramot termel, szomszós földeket öntöz. De hóolvadás, esőzés idején még pusztít az árvíz, forró tavaszokon, nyáron az aszály érzékenyen csökkenti a termést, távolról sem öntözünk annyi földet, amennyire lehetőségünk nyílna, s ugyanakkor a modern világ nagy gondja, a vízhiány nálunk is jelentkezik: a nagyvárosok, ipartelepek vízellátása egyre nagyobb erőfeszítéseket követel. Védeni kell hát a vizet is, a fecsérlés, tékozlás ezen a téren sem engedhető meg, ésszerű gazdálkodásra van szükség, mindent meg kell tenni az öntözött területek — különösen a belterjes kultúrák, veteményesek, üvegházak, rizstelepek — kiterjesztéséért. Víz és föld, föld és víz. Az

életnek e két „őseleme“, az ókori materialista filozófiák, a hét görög bölcs sokat vitatott, mindent betöltő alapprincipiuma nem lehet meg egymás nélkül. A föld és a víz törvénye — életünk törvénye.

Mind a Központi Bizottság teljes ülése, mind a Nagy Nemzetgyűlés még egész sor kérdést vitatott meg, így a káderpolitikát, ezen belül az ifjak előreléptetését, megbízatását avagy az előzetes pénzügyi ellenőrzés kérdését is.

Örvendetes számunkra, hogy az életbevágó fontosságú dokumentumokkal egyidőben és azonos szinten vitatták és szavazták meg a sajtótörvényt. A kommunista sajtó jellegéről, társadalmi küldetéséről sokszor írtunk és szóltunk. Ismeretes, hogy a marxizmus megalapítói és továbbfejlesztői, Marx és Engels éppúgy, mint Lenin, az újságírást vallották alapfoglalkozásuknak, s a szakma „beavatottjaiként“ szóltak erről a hivatásról. Pártunk — megalakulásától kezdve — megtisztelő szerepet szánt a sajtónak, s fegyverként használta a demokráciáért, a szocializmusért folytatott harcban. A párt tanítása szellemében a *Korunk* gyakran foglalkozott sajtótudománnyal, a lapok történetével, e fontos mass media mai világhelyzetével vagy nemzetiségi kultúránkban betöltött szerepével. Egyes sajtótudományi cikkek mellett gyakran közöltünk ilyen jellegű tanulmánycsoportokat, szerkesztettünk külön sajtótudományi súlypontos számot is, e törekvésünknek pedig — úgy véljük — csúcspontja az 1974-es sajtótudományi és -történeti évkönyvünk. Az új sajtótörvény elégtételt és egyben ösztönzést is nyújt számunkra ilyen irányú munkánk folytatásához.

Sajtótörvényünk elveivel, előírásaival a későbbiek során külön és bővebben is kívánunk foglalkozni, de mindenekelőtt egész munkánk alaptörvényévé óhajtjuk tenni, hogy minden tekintetben megfeleljünk a sajtó társadalmi-politikai funkcióit taglaló II. fejezetben foglaltaknak: „Románia Szocialista Köztársaságban a sajtó aktív szerepet tölt be abban, hogy a tömegek ismerjék a Román Kommunista Párt bel- és külpolitikáját, harcol a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom, a kommunista társadalom megteremtésére irányuló program valóra válásáért... A sajtóra fontos nevelőszerep hárul az állampolgárok szocialista öntudatának fejlesztésében, az új ember kialakításában, és az emberi egyéniség sokoldalú érvényre juttatásában.“

KORUNK

A TESTVÉRISÉG SZELLEMEBEN

A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának országos plénuma ez év április 4-én olyan ritka történelmi alkalomkor gyűlt egybe Bukarestben, amikor is az ország népe szívből-lélekből köszöntötte Románia Szocialista Köztársaság első elnökét. Az együttélésünk, közös fejlődésünk, vívmányaink és távlatnyitó munkavállalásaink jelképévé nőtt személyi bizalom természetesen a nemzetiségi élet kérdéseivel kapcsolatban is kifejezésre jutott, annál is inkább, mert pártunk főtitkára, az új államelnök, már a magyar — s azzal egyidőben lezajlott német — dolgozói tanácskozás másodnapján megjelent a két plénum együttes ülésén, s beszédében megerősítette mindazt, ami a szocializmus eredménye a román nép és a hazánkban lakó nemzetiségek együttélése terén. „Tökéletesen tisztában vagyunk azzal, hogy az ön elméleti és gyakorlati tevékenysége, állandó gondoskodása döntő mértékben hozzájárult a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásához hazánkban“ — mondotta Péterfi István akadémikus, a tanács elnöke összegező felszólalásában, az ország magyar lakossága nevében köszöntve Nicolae Ceaușescu elvtársat, köztársaságunk első elnökét.

Szocialista rendszerünk megerősödésére, interperszonális viszonyaink elmélyülésére, erkölcsiségünk mai súlyára jellemző az az őszinteség, mellyel a tanácsülés a nemzetiségi problémákat elemezte, s amelylyel a köztársasági elnök a felszólalásokra elvi jelentőségű beszédében válaszolt. Az elért eredményekről s az előttünk álló feladatokról huszonegy küldött beszélt, sorrendben: Szűcs Sándor, Takács Lajos, Pongrácz Mária, Portik Béla, Székely Zoltán, Szász János, Újvári Erzsébet, Hamar Márton, Szteklács László, Gáll Ernő, Bisztrai Mária, Sütő András, Fazekas Imre, Gálfalvi Zsolt, Soós Endre, Lőrincz László, Toró Tibor, Szabó Sándor, Kazinczy Jenő, Balogh Sándor és Bodor Pál. A hazai magyar irodalom, művészet és tudomány ismert képviselői közt munkások és földművesek szószólói. Beszédeikből egységesen csendült ki a magyar dolgozók alkotó részvétele az ország legfontosabb munkaménetében: az ipariasodás nagy művében. Az új gazdasági alapok lefektetésének és a rájuk való építkezésnek tudatos vállalását és végrehajtását magára a nemzeti kérdésre alkalmazta Nicolae Ceaușescu elvtárs, amikor kifejtette, hogy éppen a termelőerők fokozásában, az országot felvirágoztató tervfeladatok teljesítésében rejlik a nemzeti kérdés kulcsa, hiszen „egy nemzetiség problémáinak megoldása szorosan kapcsolódik a termelőerők általános fejlődéséhez, az ország általános civilizációs színvonalának emeléséhez. Csak amilyen mértékben megoldjuk ezeket a lényegbevágó problémákat, olyan mértékben teremthetjük meg a megfelelő kereteket az egyik vagy másik együttélő nemzetiség sajátos problémáinak a teljes megoldásához.“ Az elnöki szó nemcsak józanságra int, amikor a gazdasági emelkedés függvényeként mutatja be a nemzeti kérdés megoldásának menetét, hanem biztatóan felvázolja újabb és újabb igények kielégítését is abban az ütemben, ahogyan ez éppen az ország egyetemes haladásáért vállalt közreműködésünkkel el-

érhető. Kétségtelen, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának megyei kereteiben is fokozottan kell figyelniünk részvételünkre a gazdasági feladatok teljesítésében.

A plénumon felvetődött kérdések jelentős hányada éppen a műszaki kultúrában való belterjesebb járatosság elérésére irányult. A magyar nyelvű szakoktatás hálózatának kiszélesítése, a műszaki könyvkiadás, a termézzettudományi és technikai profil erősítése folyóiratkultúránkban, a *Falvak Dolgozó Népe* politikai és mezőgazdasági oktató jellegének kidomborítása, a magyar szakemberek jobb bekapcsolódása az akadémiai kutatómunkába és közlésbe tulajdonképpen az egyoldalúan humán érdeklődés korszerű kiegészítésére, a reálműveltség fokozására irányult, s alátámasztotta mindazt, amit mai gazdasági feladatai során tőlünk az ország elvár. Ezen a ponton találkozik a szocialista építés tárgyköre a nemzeti kérdéstől elválaszthatatlan nyelvkérdéssel.

Mind a felszólalásokban, mind az elnöki beszédben jelentős helyet kapott az anyanyelv és a román érintkezési nyelv jobb megismerésének gondolja. Minél odaadóbban vesszük ki részünket a mai világ tudományos-műszaki forradalmából, annál inkább előtérbe jut a nyelv mint az ismeretközlés és gondolkodási mechanizmus eszköze, kezdve az anyanyelv alapvető szerepétől egészen a többnyelvűség hasznos és célszerű voltaig. Mindenki előtt világos, hogy az emberi kultúra folytonosságának fenntartásában az anyanyelv milyen döntő, s ezért joggal hangsúlyozta mindenki az anyanyelvi iskolázás terén elért eredmények s a még teljesítendő feladatok fontosságát, de kétségtelen, mennyire érdekünk megszerezni ugyanekkor a tökéletes román nyelvtudást, hogy fiaink és leányaink bárhol elhelyezkedhessenek az országban, és realisan beilleszkedhessenek a szocialista építés sokoldalú rendszerébe, s ezt a hazai kétnyelvűséget egy-két világnyelv megtanulásával is ki kell egészíteniünk. „Ez semmiképpen sem sérti a nemzeti érzést! Ellenkezőleg, a termelőeszközök fejlődésének, a tudomány, a kultúra, a nemzetközi kapcsolatok fejlődésének egyik követelménye“ — hirdette Nicolae Ceaușescu elvtárs, sürgetve az anyanyelvi oktatás, a kifogástalan román nyelvtudás és az idegen nyelvek ismerete igényének korszerű egymásbahangolását.

Fontos tisztázódási folyamatot indított meg a köztársasági elnök határozott állásfoglalása a szülők és gyermekek iskolaválasztásának teljes szabadsága mellett. Ez konkrétan annyit jelent, hogy minden iskolakötelesnek lehetővé tesszük a döntést, milyen nyelvű osztályba iratkozik be. Probléma eddig is csak ott volt, ahol a helyi hatóságok nem tudták magát a választást a két tagozat között biztosítani. A magyar iskolákba beiratkozó gyermekek számára nyilvánvalóan a román nyelv tanításának rugalmassá, a szakszókincs befogadására alkalmassá tétele a fontos, ami eddig is sikerült mindenütt, ahol a magyar iskolák román szakos tanárai beváltak, a román iskolákba beiratkozó gyermekek anyanyelvi továbbképzésének gondolja pedig kötelességeket ró mindazokra, akiknek éppen az az érdeke, hogy magyar anyanyelvű tanulóik is jól megértsék a tananyagot. Eszményi a megoldás akkor lesz, ha bármely iskolában mind anyanyelvét, mind a román nyelvet tökéletesen — vagyis a teljes szakmai nyelvhasználat szintjén — teszi magáévá ifjúságunk. Ebben az értelemben szögezte le Péterfi István: „A fel-

szóalók megalázkodással állapították meg, hogy a minisztérium vezetősége foglalkozott a magyar nyelvű oktatás tartalmi és általános színvonalbeli javításának sokrétű kérdéseivel. Intézkedett új tankönyvek összeállításáról, több meglévő tankönyv javításáról, erőfeszítések történetek az iskolák felszerelésének javításáért, az anyanyelv és az anyanyelvű irodalom tanításának tökéletesítéséért, a román nyelv tanításának korszerűsítéséért és hatékonnyá tételéért.“

A kölcsönös megértés és azonos vállalások szellemében bontakozott ki a nemzetiségi felszóalók és az elnöki beszéd erkölcsi konkordanciája a közigazgatás és az ideológiai tevékenység kérdéseiben is. Egyes nemzetiségi felszóalók a nemzeti kérdés megoldásával kapcsolatos törvényes előírások tiszteletben tartását, az anyanyelvnek az államigazgatásban való használatát és a vegyes lakosságú területeken megfelelő számú nemzetiségi káderek biztosítását szorgalmazták, az elnöki zárszóban elvi síkon hangzott el a párt hagyományos nemzetköziségét mai szinten kifejező nyilatkozat: „Örködve afelett, hogy biztosítsuk a teljes egyenlőséget minden tevékenységi területen, a feltételeket az anyanyelv használatához az iskolákban, a kulturális tevékenységben, az igazságszolgáltatásban, a mindennapi életben, egyszersmind meg kell értenünk, hogy az összes dolgozók közti szolidaritás és egység erősítésének, a párt erősítésének, a párt politikai vezető szerepe erősítésének jegyében kell haladnunk. Erős pártvezetetekre van szükségünk, olyanokra, amelyek biztosítják minden megye, község és város vezetését és problémáinak megoldását. A mindenkit érintő kérdések megfelelő megoldását kell biztosítanunk! Nem az elszigetelődés felé hajló szervezeti formák vonalán, hanem olyan szervezeti formák vonalán kell haladnunk, amelyek az egység felé, az összes dolgozók erőfeszítéseinek összefogása felé tartanak, hogy biztosítsuk Románia haladását a szocializmus és a kommunizmus felé.“

A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának kétnapos ülése valóban nem is végződhetett volna realisabb felhívással. Befeléfordulás, elszigetelődés bármely közösség létét fenyegetné, hiszen a javak kicserélése, a munkában való szövetkezés ma általános fejlődéstörvény, s még fokozottabban áll ez az együttélő nemzetiségre, mely helyzeténél fogva csak a honában többséget alkotó nemzet haladó erőivel karöltve bontakozhat ki és alkothat, teremthet a jövőnek. Az illegalitás harcaiban éppen úgy, akárcsak ma, a szocialista társadalomszervezés sodrában, kommunista ideológiánk az egybeötvöző erő: az együttélést a hazafiság, az emberiség erkölcsi magatartásává tudja emelni, felszámolva a régi világ ellentmondásainak utolsó maradványait. A tisztelet és szeretet, mely Nicolae Ceauşescu elvtársat, hazánk első köztársasági elnökét mindnyájunk részéről övezi, már ennek az együttélésből fakadó erkölcsi magatartásnak a kifejezése.

KORUNK

GÁLL ERNŐ

ÉRTELMISÉGI ALKOTÁS – ALKOTÓ ÉRTELMISÉG

Az alkotás iránt hagyományosan érvényesülő figyelem új összefüggésekben, új mozzanatokkal gazdagodva jelentkezik fokozottan a tudományos-műszaki forradalom különböző vonatkozásait boncolgató munkákban. Míg régebben — főként kultúrbölcséleti megközelítésben — elsősorban a művészi kreativitás szerepelt előtérben, később, feltehetően a munkaszociológia sikereinek hatására is, az alkotó munka jellemzése, a fizikai munkában gyarapodó alkotó elemek feltárása kötötte le — különösképpen a marxista kutatókat, a mai hatványozott érdeklődés mindinkább általában az értelmiségi alkotásra összpontosul.

Több tényező és felismerés ösztönzi ezt az orientációt.

A kortárs tudományos-műszaki forradalommal foglalkozók szinte egyhangúlag állapítják meg, hogy a várható mutációk előidézésében, e forradalmi átalakulás további menetében egyre jelentősebb szerep vár az emberi alkotó erőre, az ember alkotó tevékenységére. Ennek pedig a szubjektív tényező növekvő fajsúlyát is kifejezve főként a „döntő paraméterré“ vált tudomány fejlesztésében kell megnyilvánulnia. (Vö. Radovan Richta és munkaközössége: *Válaszúton a civilizáció*. Budapest, 1968. 39—123.) Nyilvánvaló tehát a tudományos alkotás, illetve az ezzel kapcsolatos, nagy horderejű műszaki újítás megvalósítóinak fejlődést ösztönző funkciója.

A közeledő 2000. év biztató vagy aggasztó távlatait kémlelő, derülátó vagy pesszimista hangvételű prognózisokat kínáló gondolkodók többsége szintén egyetért abban, hogy a kreativitás életbevágó tényező az egyetemes jövő szempontjából. Ha pedig ezt a felismerést azzal az egyre inkább elfogadottá váló tétellel társítjuk, amely a mai és holnapi értelmiség súlyosbodó feladatairól és felelősségéről szól, kézenfekvő, hogy az értelmiségi alkotás kérdése egyike nem csupán a legidőszerűbb, hanem a jövőalakítás tekintetében a legtöbb gyakorlati hatékonysággal kecsegtető stúdiumoknak.

Témánk azonban nem meríthető ki sem a tudományos-műszaki forradalom elméletének, sem az értelmiség szociológiájának keretei között. A munka elemzése ugyanis antropológiai alapozást kíván, az alkotó írástudók mai és jövőbeni funkciójára vonatkozó bármely elmélkedés pedig etikai értelmezés nélkül nyilvánvalóan hiányos maradna. Jellegzetesen interdiszciplináris kutatásról van tehát ismét szó, a tárgy meghatározta két, egymással összefüggő nézetben: 1. hogyan sarkallhatja

az értelmiségi kreativitás a tudományos-műszaki forradalom alakulását; 2. mi a következménye e folyamatnak magára az alkotásra.*

Alapozás mellett a filozófiai antropológiára vár a távlatok felé utaló konklúziók megfogalmazása is. Az emberbölcséleti kiindulás szükségesége a marxizmus számára már csak azért is indokolt, mert — mint ismeretes — felfogásában az alkotás az emberi lényeg megvalósításaként jelenik meg. Optikáján át nézve az alkotás elválaszthatatlan a munkától; a munka s a benne rejlő alkotás pedig az emberi világ múltjának, jelenének és jövőjének alapja. „Ez a tevékenység, ez a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás, ez a termelés (kiemelés tőlem — G. E.) olyanira alapzata az egész érzéki világnak — írja polemikus élel Marx és Engels —, hogy ha csak egy esztendőre is megszakadna, Feuerbach nemcsak a természeti világban lelne óriási változást, hanem az egész emberi világot, sőt saját létezését is igen hamar hiányolná.“ (Marx—Engels Művei 3. Budapest, 1960. 27—28.) A világ létét és változását biztosító munka, illetve a benne rejlő alkotás egyben az ember önalkotását, önteremtését is lehetővé teszi. E „demiurgoszi“ tevékenység mindig célszerű, és hiteles emberi szükségletet kielégítő mivoltában: dinamikus. Mint az ember lényegéhez tartozó szükséglet az alkotás, az alkotó munka dinamikája szabad cselekvésként érvényesül. Élettevékenység, amely csak a szabadság közegében bontakozik ki, csupán a szabadság dimenziójában válik sajátosan emberi, tudatos aktussá.

Eppen ezért a nem szabad, az elidegenedett munka — per definitionem — nem lehet alkotó jellegű, noha az elidegenedést kiváltó vagy fenntartó viszonyok természetesen nem zárják ki az alkotást, amely adott esetben tiltakozást fejezhet ki az elidegenedéssel, az eldologiasodással, a bürokratizálódással, valamint az e jelenségeket előidéző és konzerváló társadalmi renddel szemben. Ám nem csupán az elidegenedett munka van ellentétben az alkotással. A munka és alkotás kapcsolatát hangsúlyozva nem azonosítjuk, nem is azonosíthatjuk a kettőt egymással, még a tudományos-műszaki, illetve a társadalmi forradalmak előrelátható vagy csak feltételezett következményeinek távlatában sem. A szűkkeblű elit-szemléletektől s a vulgarizálón tágító nézetektől eltérően nem csupán a szellemi munkában látjuk az alkotás hordozóját, de ugyanakkor nem fogadhatjuk el a termelési viszonyok átalakítása és a munka alkotó jellege között azonnali, közvetlen kapcsolatot teremtő egyszerűsítő felfogást sem. A marxisták határozottan elutasítják az alkotás misztikus értelmezését, és kiemelik a társadalmi feltételek (kizsákmányolás, a szellemi és fizikai munka kettészakadása, illetve a gátló tényezők megszűntetése, a szabad idő mértéke) szerepét az alkotás történelmi görbájének alakulásában. Nyilván nem tévesztik szem elől a lelki-tehetségbeli, a szubjektivitásban rejlő mozzanatokat sem.

* A kreativitás szociológiáját sürgetve Serge Jonas a marxista szociológiában látja annak a szintetikus-történelmi tárgyalásnak a megvalósítóját, amely lehetővé teszi a történelmi materializmus, a megismerés- és művészet-szociológia, az irodalom- és tudomány-szociológia, a kulturális antropológia és a lélektan eredményeinek együttes hasznosítását. (Serge Jonas: Problematique d'une sociologie de la créativité. L'Homme et la société, 1968. 8.)

Ebben főként a társadalompszichológiából is merítő alkotáslélektanra támaszkodnak. Ettől az új kutatási ágától várják és kapják a segítséget az igen bonyolult, de tudományosan feltárható jelenség egyre mélyülő megismeréséhez. Az alkotáslélektani vizsgálatok — tudvalevően — az alkotó folyamat szakaszainak megkülönböztetésére, e folyamat különböző területeken (tudomány, művészet, vezetés, műszaki újítás stb.) való kibontakozásának sajátosságaira, a kreativitáshoz szükséges képességek, tényezők (értelem, memória, zenei, rajz-, matematikai tehetség, motivációk stb.) szerepére, arányaik és kölcsönhatásaik megállapítására irányulnak. Kutatások folynak az alkotókészség előrejelzésére, a kreativitás és az életkor összefüggéseinek felderítésére s végül, de nem utolsósorban az oktatás és nevelés, általában a körülmények képességfejlesztő funkciójának tisztázására. (Vö. Alexandru Roșca: *Creativitatea*. București, 1972.)

Mindezek a tanulmányok (s a többiek, amelyeket nem sorolhattunk fel) csupán az objektív és szubjektív dialektikájára figyelmezve vezethetnek valóban konkludens eredményekre, csak mindkét vonatkozást szem előtt tartva járulhatnak hozzá az alkotás meghatározásához, ismérveinek, fokozatainak és formáinak megjelöléséhez, vagy — továbbmenve — a heurisztikának, az alkotó módszerek tudományának gazdagításához. E két oldal együttes megragadásával érhető el az tudományos hatékonyság, amely megcáfolhatja az e kérdésben mindmáig megnyilvánuló s az irracionális értelmezésekkel rendszerint összefonódó agnoszticizmust. E kettős közelítésben válik észlelhetővé a tehetség s a szabadság kölcsönhatása, amelyben az utóbbi szavatolja az előbbi kiteljesedését, a tehetség pedig képessé teszi az embert arra, hogy éljen a szabadsággal — természetének alkotó megvalósítására, kibontakozására. Ebben a korrelációban fejthető meg valóban az alkotásnak, az alkotó embernek a „titka“.

A genetikai információkat tartalmazó kódok, valamint az ezeknek megfelelő, kedvező környezet találkozásából fakadó alkotás jellemző vonásai körül élénk vita folyik mind a marxizmuson belül, mind a többi kortárs értelmezés között. Nem született még meg egyik táboron belül sem az általánosan elfogadott definíció, és kérdéses egyáltalán, hogy a Gorkijtól általában kimeríthetetlennek minősített alkotás beilleszthető-e teljesen valamely meghatározás keretébe. A magunk részéről meg kell most elégednünk több marxista szerző eredményeinek summázásával. Pszichológusok és filozófusok (Fukász, Georgescu, Kardos, Roșca, Rubinstein, Tănase, Tyeplov stb.) vizsgálódásaira támaszkodva, alkotáson valami újnak és egyedinek a létrehozását értjük. Az alkotó munka mindig objektíve jelentőset és eredetit ad. Ismérve, hogy nem csupán újat, hanem társadalmilag értékeset nyújt. Persze, a kreativitásnak fokozatai vannak. Az alkotók elérte színvonal változatos, de ezekkel az eltérésekkel, valamint azzal együtt, hogy az élet különböző területein megszülető alkotás nem csupán egyéni, hanem kollektív fogantatású lehet (Lucien Goldmann kollektív alkotó alanyokról beszélt), érvényesnek fogadhatjuk el a tételt, hogy a kialakulásában drámai s konfliktusos jellegű alkotó folyamat alanya és tárgya — végső fokon — mindig az ember marad.

Az alkotás a maga genetikai meghatározottságában — ugyancsak végső fokon — társadalmi-gyakorlati finalitású. Különböző szakaszai egységet képeznek, mindegyikükre pedig jellemző, hogy mögöttük a bonyolult és újszerű problémák iránt fogékony embert találjuk.

Az ember önteremtő aktusaként felfogott alkotás bizonyos szerkezettel rendelkezik és osztályozható. A klasszifikáció alapját abban a tevékenységi szférában találjuk, amelyben megnyilvánul. A bennünket most közvetlenül foglalkoztató értelmiségi tevékenység, noha nem kizárólagos területe a kreativitásnak, mindenesetre a hagyományosak s az általánosan elfogadottak közé tartozik. Jellemző reá általában mindaz, amit az előbbieken az alkotó munkáról felsoroltunk, s ezekhez nyilván még sajátos vonásként a tudományos, a művészi, a közéleti stb. alkotás specifikumai járulnak. A jellegzetes vonások azonossága, illetve az alkotó munka általános jegyeinek sajátos megnyilvánulásai is jelzik a különböző alkotó tevékenységek — strukturálisan meghatározott — viszonylagos egységét, a köztük érvényesülő kölcsönhatásokat.

Az értelmiséginek mint *homo creator*nak a tevékenységére, erre a rendkívül komplex munkásságra a képzeleterő magas foka, a megsejtés, a pontos, de messzemenő logikai következtetés a jellemző. Elképzelhetetlen igen fejlett megfigyelő és kombinatív képesség, kezdeményezés, leleményesség és eredetiség nélkül. És szükséges még hozzá főként a munkában való kitartás. Ehhez pedig abból a benső szükségletből, igényből merít ösztönzést, hogy „kötelességé”-nek érzi az adott mű, az adott alkotás létrehozását. Ez a benső parancs, az internalizálódás ugyancsak magas foka gyújtja fel a rendkívül nagy energiáfordítást igénylő, tengernyi vívódással járó alkotó munkát fűtő „intellektuális potenciát” (Kardos István). Az értelmiségi alkotást nemcsak a szellemi-erkölcsi kötelesség belső hangja sarkallja. Hordozójától teljes azonosulást kíván, mert csak ez a fegyelem, ez a szellemi aszkézis teremti meg azt a sajátos világot és légkört, amelyben az alkotáshoz szükséges önbizalom és győzni akarás érvényesülhet. Amennyire nélkülözhetetlen a téma, a mű iránti odaadást, minden alkotó erő bevetését kedvezően alakító mikroklíma, annyira kérdéses viszont, hogy hol kell ennek az intim világnak végződnie. Szabálynak vegyük-e, hogy — amint azt Lévi-Strauss állította egyik nemrég adott interjújában (*Le Monde*, 1973. XII. 8.) — az alkotónak bizonyos tekintetben süketnek kell maradnia a külvilág hangjaira, mert ha szenvedélyesen a külső életre, a történelemre figyel, megszűnik alkotónak lenni, és puszta fogyasztóvá változik? Ez a követelmény, noha többféle alkotás, illetve alkotótípus vagy az alkotómunkában jelentkező fázisok esetében érvényesnek fogadható el, mégsem általánosítható. Az elzárkózás a külvilágtól nyilvánvalóan nem abszolutizálható törvény. A valóság, a történelem nemcsak akadály, nem csupán figyelemelvonó tényező lehet, hanem erőteljes ösztönzések, termékeny ihletések forrásának bizonyulhat. Sőt, vannak az értelmiségi alkotásnak olyan ágai, olyan területei, amelyek egyenesen megkövetelik a társadalmi realitással fenntartott állandó és intenzív kapcsolatot. „Az alkotó író az önmagában vett értelmiségi — állapítja meg Leo Löwenthal. — Az objektív forrásanyag számára nem más, mint az össze-

függések hatalmas tárháza, amelyből egyéni módon, a maga különös esztétikai céljának megfelelően merít. Ily módon az intellektuális magatartás prototípusát testesíti meg.“ (Leo Löwenthal: *Irodalom és társadalom*. Budapest, 1973. 223.)

Heller Ágnes a mindennapi és nem mindennapi tevékenység és gondolkodásformák összefüggésében vizsgálja — Lukács György nyomán — az ún. *homogenizálást*. Míg a mindennapi életnek — szerinte — egyik lényeges jellemvonása a heterogeneitás, s ezt a benne élő egész ember a különböző szférák és objektívációk között tevékenykedve reagálja le, s homogenizálódás a mindennapi életből való „kilépés“ kategóriája. Ezen azt kell érteni, hogy az egyén egy adott homogén szférában, illetve objektívációban „szívódik fel“, s ebben az esetben mindig közvetlenül vonatkozik a nembeliségre, cselekvése nemcsak közvetetten, hanem közvetlenül is az összemberi gyakorlat része. A cselekvő alany — ugyancsak lukácsi terminológiával élve — „egész emberből“ „ember-egésszé“ változik. Ez az „ember-egész“, aki minden erejét és képességét egyetlen — homogén szférában jelentkező — feladat megoldására koncentrálja: alkotó ember. Tevékenysége „teremtés“, az újnak létrehozása. A homogenizálódási folyamat változatos mérvű, típusú és intenzitású, ismervei között pedig megtaláljuk az alkotó tevékenységre oly jellemző tudatos viszonyulást és összpontosítást. Heller Ágnes hangsúlyozza, hogy a mindennapi és nembeli tevékenység határvonalai rugalmasak mind az egyén, mind a társadalom szintjén. „A magáértvaló nembeli objektívációk mindig a mindennapokból indulnak ki, hogy oda is térjenek vissza.“ (Heller Ágnes: *A mindennapi élet*. Budapest, 1970. 95.)

Homogeneitás és heterogeneitás egymáshoz való viszonya tehát viszonylagosnak mutatkozik. A mindennapi és nem mindennapi tevékenység- és gondolatformák között sincs kínai fal. Nem tekinthetők mereveknek az értelmiségi tevékenységben fellelhető alkotó, reprodukáló és befogadó jellegű mozzanatok határvonalai sem. Alkotás és „fogyasztás“ nem taszítja oly határozottan egymást, amint azt Lévi-Strauss állítja. Nincs olyan alkotó, aki ne támaszkodna (legtöbb esetben kritikailag) az elődök, illetve a kortársak eredményeire. Kevés az olyan alkotó is, akinek eredetisége teljesen kizárna bizonyos reprodukálást. Minden a mértéken múlik. A három mozzanat eltérő fajsúlya dönti el a mű, a szerző alkotó vagy nem alkotó jellegét. Önálló, befejezett munka nélkül azonban nincs alkotás; bizonyos produktivitás elengedhetetlenül szükséges e jelleg elismeréséhez. Ez pedig nem csupán a kifejezetten új értékek létrehozásában mutatható ki, hanem — adott esetben — fellelhető a szellemi javak olyan alkalmazásában vagy közvetítésében is, amely az adott ismeretanyag igényes, új szempontokat követő rendezését, átértékelését feltételezi.

Az értelmiségi alkotás társadalomontológiailag-antropológiailag megalapozott, illetve betájolt tanulmányozása nem szakítható el az írástudók helyének, funkciójának vizsgálatától, az értelmiségi lét megragadásának törekvésétől. *Az értelmiségi alkotás tisztázása az alkotó értelmiség meghatározását feltételezi* ama szerepeiben, amelyeket a szellemi élet, az önalakítás, általában a történelemalkotás területein játszik.

Eddig — az „értelmiség értelmiségé“-nek, a kérdéssel foglalkozó bölcseleőknek és szociológusoknak köszönhetően — főként az értelmiség kultúrateremtő tevékenysége vált tudatosá.

A hatvanas évek elején Jan Szczeпаński kísérletet tett arra, hogy számba vegye és osztályozza az értelmiségről forgalomban levő több mint hatvan meghatározást (*Intellectuals in Contemporary Societies*. Stanford, 1961). A lengyel szociológus megállapíthatta, hogy az értelmiség lényegéhez funkcionálisan közeledő szerzők szerint éppen a kultúrateremtés jellemzi hagyományosan ezt a réteget. Karl Mannheim, Theodor Geiger, Alfred v. Martin, Julien Benda és mások úgy látták, hogy a kultúrjavak létrehozásával az írástudók nem csupán időtálló értékeket alkottak, hanem egyben tudatosították az emberekben életük értelmét, és olyan eszményeket fogalmaztak meg az egész társadalom számára, amelyek a haladás irányát és célját jelölték meg. (Vö. Jan Szczeпаński: *Die Intelligenz in der gegenwärtigen Gesellschaft*. A Militanter Humanismus című kötetben. Frankfurt am Main, 1966. 237—238.)

A kulturális (rendszerint hagyományosan ápol) értékek alkotását mint az értelmiség legfőbb teljesítményét megjelölő gondolkodók felfogásában ez a funkció egyben ismérve az *autentikus értelmiségnek*, amely szerintük azonos a reprezentatív művelődés megteremtőjével. Eszerint az alkotó tulajdonképpen a *tényleges értelmiségi*, akit gyakran klasszikus vagy hagyományos értelmiséginek is neveznek, hogy megkülönböztessék azoktól, akik csak terjesztik, alkalmazzák vagy fogyasztják a tudományos, művészi, műszaki stb. alkotásokat. Láthattuk azonban, hogy az így meghúzott határvonalak nem merevek, amennyiben az alkotás elemei az alkalmazásban és a reprodukálás bizonyos formáiban is fellelhetők. Ezt a felfogást képviseli S. M. Lipset és Jan Macku is; szerintük értelmiséginek tekintendők mindazok, akik egy dinamikus társadalmi struktúrában belül a jelképek, a világnézeti, művészeti, tudományos, műszaki értékek alkotói, illetve alkotó jellegű terjesztői és alkalmazói.

Mindenesetre hangsúlyozni kívánjuk, hogy az említett határvonalak rugalmassága ellenére nem szabad eltekintenünk az értelmiségi tevékenységen belül mutatkozó minőségi különbségektől. Így járt el Gramsci is, aki éppen e minőségi megkülönböztetésre hivatkozva állapított meg bizonyos fokozatokat: „a legmagasabb fokra a különböző tudományok, a filozófia, a művészet stb. *alkotó elméit* (kiemelés tőlem — G. E.) kell helyeznünk — írja —, a legalacsonyabbra pedig a már meglévő szellemi gazdagság legszerényebb »adminisztrátorait« és terjesztőit“ (Antonio Gramsci: *Filozófiai írások*. Budapest, 1970. 281.). A professzionizmus mindjebbent térhódító és az alkotó magatartás szempontjából kedvezőtlen tendenciájával szemben egyre többen vannak azok, akik — szűkítő értelmezéssel — az alkotást tekintik a *tulajdonképpeni* értelmiség kritériumának. E szerzők hajlamosak arra, hogy egyrészt mindinkább szellemi és erkölcsi minőséget lássanak az értelmiségben, másrészt pedig az alkotásban jelölve meg az ember meghatározó tulajdonságát, az *alkotót a nembeliség képviselőjeként fogják fel*.

A tudományos-műszaki forradalom kibontakozásában oly nagy szerepet játszó és (számos prognózis szerint) e funkciójában a továbbiak során még fokozottabb fajsúlyt nyerő értelmiségi kreativitásra új prob-

lémák és feladatok várnak. Képviselőinek — többek között — szembe-síteniük kell magukat az ún. „gondolkodó gépek“ kínálta lehetőségek-
kel s a belőlük fakadó dilemmákkal. Ezek java része egyébként ma
megoldottnak tekinthető. A demitizálás itt is végbement. Szinte általá-
nossá vált a nézet, hogy e valóban csodálatos szerkezetek nem szorít-
hatják ki az alkotót; s az utóbbinak fölösleges velük rivalizálnia. Erre
már csak azért sincs szükség, mert „képessegeik“ egymást kiegészítik.
A gép memóriája, gyorsasága és pontossága felülmúlja ugyan az em-
berét, de ezek a rendkívüli performanciák nem pótolhatják azt, amivel
nem rendelkezik, nem is rendelkezhet: a képzelőerőt, az újító eredet-
tiséget s ama képességet, hogy jelentést kölcsönözön a dolgoknak, je-
lenségeknek és relációknak (Henri Wald). Az elektronikus agyak nem
alkotóak, de ama roppant információmennyiség közvetítésével, elrak-
tározásával és kombinálásával, amelyet fel tudnak dolgozni, hatékonyan
segíthetik az alkotást. E szolgálataik révén jelentős — eddig éppen e
feladatokra fordított — energiákat szabadíthatnak fel az autentikus em-
beri, értelmiségi alkotás számára.

Ez egyébként új ösztönzőkre lel a tudományos-műszaki forradalom
szintetikus, újító és problémafelvető gondolkodást sarkalló menetében, a
szabad idő növekedését, az általános műveltségi színvonal emelését s
egy újfajta „kibernetikus racionalitás“-t (Roger Garaudy) igénylő követ-
kezményeiben. Ez az új típusú gondolkodás — tömeges méretekben —
feltételezi és követeli meg azt a „visszacsatolást“, ami az alulról jövő
kezdeményezés, kritikai készség szabad működésében nyilvánul meg, a
különböző szintű alkotó központok fokozódó autonómiájának feltételei
közt. Ha valóságnak, jövőseknek fogadjuk el a — már említett —
prognózisokat arról, hogy a ma, de még inkább a holnap tudományos-
műszaki forradalma mind nagyobb teret biztosít a szubjektivitásnak, az
egyénnek és alkotó képességeinek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy
e biztató perspektívájú fejlődés nem érhető el forradalmi jellegű társad-
almi átalakulások nélkül. A tudományos-műszaki forradalom ugyanis
mélyenszántó metamorfózisokat sürget annak a marxi várakozásnak a
jegyében, amely a szocializmusban látja megvalósíthatónak az ember
uralmát a külső természet s önmaga fölött, s ugyancsak e társadalomba
helyezi abbeli reményét, hogy biztosítani fogja minden tehetség kibonta-
kozását. Ily módon, a tudományos-műszaki forradalom követelményeitől,
igényeitől mind nagyobb teljesítményekre galvanizált értelmiségi alko-
tásnak — közvetve és közvetlenül — ebben az irányban is éreztetnie
kell hatását.

Jellegzetesen dialektikus tehát a viszony a főként humán értelmi-
ségi alkotás és a tudományos-műszaki forradalom által is kiváltott ra-
dikális társadalmi átalakulás között. Az előbbi előrejelzi, eszmeileg elő-
készíti s igazolja az utóbbit, amely a maga részéről az eddigieknél ked-
vezőbb feltételeket teremt az alkotásnak. A mutációk szociológiájának
szükségességéről és feladatairól szólva, Georges Balandier rámutat, hogy
az átmenetek nagy korszakaiban fokozódik az alkotás, az utópia meg-
valósulásra törekszik, a szociális képzelet pedig új alakzatokkal gaz-
dagszik. (Vö. Georges Balandier: *Sociologie des mutations*. Paris,
1970. 36.)

Kérdés viszont ebben a perspektívában, hogy miként viszonyul az alkotásra oly jellemző újtó-kritikai mozzanat a hagyományhoz? Ismeretes, hogy az értelmiség szociológiájának régebbi s újabb képviselői közül sokan (Lavrov, Geiger, von Martin, Aron, König, Lepsius, Mills és mások) éppen a kritikában vélik felfedezni az írástudók legfőbb funkcióját. Vannak, akik örök társadalmi hivatást látnak ebben, a marxisták viszont mindig egy adott társadalmi-történelmi összefüggésben, az osztályharc kontextusában vizsgálják bizonyos értelmiségi csoportok valóban haladó szerepet játszó kritikai tevékenységét. Egyrészt történelmi visszatekintésben nem tartható fenn az „örök lázadó“-ról szóló, többek között Schumpetertől megfogalmazott tétel, másrészt egyre elterjedtebbé válik az a felfogás, amely — az egyébként nem monopolizálható — kritikában s a vele szerves kapcsolatban lévő újtó, nonkonformista magatartásban jelöli meg a tulajdonképpeni értelmiség jellegzetes vonását. Persze, e szerzők között számos irányzattal, nézettel találkozunk. Karl R. Popper ún. kriticiista módszertanában például a kritikai hagyomány ápolása főként a társadalomtudományok objektivitását van hivatva szavatolni. Popper szerint a kutatók kölcsönös, a munkamegosztásból fakadó bírálata képes bármiféle dogma áttörésére. (Vö. Karl R. Popper: *Die Logik der Sozialwissenschaften*. A *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* című kötetben. Luchterhand, 1972. 112.) Horkheimer, Adorno és társaik „kritikai elmélete“ magát inkább „a fegyverek kritikájá“-tól elhatárolva próbálta a kritika fegyverét a fennálló rendszer bizonyos vonatkozásaival szemben alkalmazni, Sartre-nál viszont a gyakorlati cselekvésben is érvényesülő baloldali radikalizmus a fegyelem és a kritika között jelentkező konfliktusba ütközik. (Vö. Jean-Paul Sartre: *Der Intellektuelle und die Revolution*. Luchterhand, 1971. 16—17.) A diákok kontesztációs mozgalmainak marxista értelmezői különös figyelmet fordítottak e mozgalmakban jelentkező kritikai magatartásra, amelyben — egyébként a társadalomtudományi, illetve humán értelmiség feladatának tekintett — kritikai öntudat megnyilvánulását regisztrálták. A jelenség elemzése során az alkotó marxisták hangsúlyozzák, hogy a kontesztációban sűrűsödő kritikai öntudatnak egyrészt nem szabad megtorpannia az elmélet határainál, másrészt pedig hordozói csak a dolgozókkal szövetségben és megfelelő módszerekkel küzdhetik le mind a bírálatot hatálytalanító „represszív toleranciá“-t, mind a bürokratikus ellenőrzés és manipuláció más, közvetlen formáit. A kritikai értelmiség alkotó nonkonformizmusa éppen azzal szolgálja a haladást, hogy az elavult eszmények és intézmények bírálata révén fejezi ki azt, amivé a társadalomnak lennie kell.

Kritika, újtó alkotás és tradíció mégsem zárja ki egymást. Újtás és hagyomány között nem feltétlenül antagonisztikus a viszony. Már az alkotás, a receptivitás és a szellemi felhasználás között mutatkozó összefüggésnél láthattuk, hogy nincs légtüres térben létrejövő alkotás. Az újtásnak valahol, valahogy kapcsolódnia kell a meghaladott előzményhez. Ami viszont az értelmiség abszolutizált bíráló szerepét hangoztató elméleteket illeti, szerzőik éppúgy a túláltalánosítás hibájába esnek, mint azok, akik (konzervatív vagy baloldaliaskodó álláspontból) az írástudók hagyományörző, apologetikus funkcióját emelik ki igenlő vagy

elitélő hangsúllyal. Igaz, az ún. *hagyományos értelmiséget* jellemezve Gramsci megállapította, hogy a történelem színpadára lépett osztályok (eddig legalábbis) olyan értelmiségi kategóriákat találtak, amelyek már léteztek, sőt „a történelmi folyamatosság képviselőinek tűntek, amelyet még a társadalmi és politikai formák legbonyolultabb és legradikálisabb változásai sem szakítottak meg“. (I. m. 273.) Ez a körülmény azonban nem akadályozhatta meg például a hatalomra került munkásosztályt, hogy — tévedések, hibák felszámolásával — erőfeszítést tegyen a polgári rendtől örökölt hagyományos értelmiség átnevelése, alkotó képességei felhasználása érdekében. Különben is: a folyamatosság éppoly szükségszerű mind az anyagi és szellemi kultúra, mind az értelmiség történetében, mint a megszakítottság. A marxi dialektika azért bizonyult ebben a vonatkozásban is megfelelő megközelítési módnak, mert szemléletéből egyik mozzanat sem hiányzik. A dialektikus tagadás feltételezi és megköveteli azt a megőrzés útján történő megszüntetést, amely csak az elavultat tagadja, de átveszi és továbbbéli a múltból mindazt, ami érvényes, ami érték.

Helyesen állapítja meg Edward Shils, hogy az alkotás szempontjából nélkülözhetetlen mű mindig valamilyen értelmiségi tradíció összefüggésében születik meg. Belőle indul ki, s hozzá viszonyítva gyakorol hatást, gyakran az adott kereteket áttörve. A tradíció szerepe eltérő ugyan a különböző alkotási területeken vagy műfajokban, bizonyos azonban, hogy az újítónak ismernie kell, hogy túllépjen rajta. Újítás és hagyomány viszonya egyébként abból a szempontból is viszonylagos, hogy ami ma újításnak számít, az holnapra tradícióvá válik. (Vö. Edward Shils: *Intellectuals, Traditions, and the Traditions of Intellectuals: Some Preliminary Considerations*. Daedalus, 1972. Spring.)

S. N. Eisenstadt — ugyanebben a szellemben — elemzi sokoldalúan az értelmiség és a hagyomány szövevényes relációját. Vizsgálódása szintén arra int, hogy a hagyomány nem minden esetben akadály az alkotásban, hanem sokszor annak lényeges előfeltétele, kelléke. (Vö. S. N. Eisenstadt: *Intellectuals and Traditions*. Daedalus, 1972. Spring.) Persze, ha alkotás és hagyomány viszonya nem feltétlenül antagonisztikus, ebből még nem következik, hogy viszonyuk problémamentes. Ellenkezőleg, az alkotó értelmiség belső konfliktusai, dilemmái abból az ellentmondásból is fakadnak, amely a meglévő elvetése és a kreativitástól elválaszthatatlan folytonosság között támad. Ne feledjük végül azt sem, hogy az alkotás sarkallta, belőle következő önalakítás, önmeghaladás nem szakítható el attól a tendenciától, hogy azonosságunkat — mind az egyéni, mind a közösségi lét szintjein — megőrizzük. E törekvésben Iring Fetscher annak a jognak a megnyilvánulását látja, hogy önmagunk maradjunk, s megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít neki — többek között — az új életre ébredő vagy önismeretre törő etnikumok alkotóinak esetében. (Vö. Iring Fetscher: *Konservative Reflexionen eines Nicht-Konservativen*. Merkur, 1973. 10.)

Mindezek alapján nem tűnik indokolatlannak az a prognózis, hogy a várható műszaki és társadalmi átalakulások, az elkövetkező új mutációk korának értelmiségi kreativitása az újító-bíráló szellemnek biztosított elsőbbség mellett nem fog lemondani, nem mondhat le a hagyományéltetéséről sem.

Az alkotást az elidegenedés ellentétének tekintő felfogás szellemében François Perroux azt fejtegeti, hogy az elidegenedés alól történő felszabadulás tulajdonképpen művek, illetve önmagunk alkotásában nyilvánul meg. Ez azonban csak a többiekkel való kommunikációban lehetséges, s így szükségszerűen feltételezi, megköveteli a változó társadalmi egységek alkotását a változó, önmagunkat alakító egyének által. Perroux a dialógusban látja az elidegenedés alóli magán- és közösségi jellegű emancipáció fő eszközét. A párbeszéd privilegizált szerepe e folyamatban pedig — szerinte — abból következik, hogy olyan együttműködést létesít, amely mentesít a szubjektívizmustól, de közben nem fokozza az eldologiasodást; kedvez az autonómiák kölcsönös megerősödésének. (Vö. François Perroux: *Aliénation et société industrielle*. Paris, 1970. 121—123.) Perroux-nak igaza van, amikor megkülönböztetett helyet biztosít a dialógusnak az alkotásban és az interperszonális kapcsolatok humanizálásában. A párbeszéd önmagában azonban éppúgy nem oldhatja meg az elidegenedés felszámolását, mint ahogy pusztán az alkotás sem elegendő ehhez. A reális történelemalakítás — a szükségszerűség és az alkotás Gramscitől megfogalmazott egységének jegyében — főként a kollektív alkotásnak azokhoz a változatos, hatékony formáihoz kapcsolódik, amelyeket forradalmaknak nevezünk. Ebben az értelemben pedig következetes alkotónak, következetes forradalmárnak az elidegenedés bármely formája ellen küzdőket kell tekintenünk.

Láttuk, a lukácsi koncepció szerint valamely feladat megoldására minden erejét és képességét összpontosító „ember-egész“ tevékenysége közvetlenül is az összemberi gyakorlat része. Nos, a következetes alkotó, a következetes forradalmár történelemalakító tevékenysége egybefonódik azzal a gyakorlattal, amely — a praxis filozófiájának megvilágításában — a társadalmi-emberi világ alkotása, olyan alakulás, amelyben megvalósul az ember s a világ egysége (K. Kosík). Ebben az alkotásban megkülönböztetett fontosságú szerep vár a társadalomtudományokra, amelyeknek maguknak is szüntelen forradalmi átalakulásokon kell átmenniük a tudományos-műszaki forradalom sodrában (Valter Roman).

Az így felfogott gyakorlatnak megvan a maga szerkezete, s ez — többek között — a szubjektív s az objektív, a termelés és a termék egységét, dialektikus kölcsönhatását jelenti. Ennek az egységnek a megbomlása is tényezőként érvényesül az alkotás szempontjából oly káros következményekkel járó elidegenedés, eldologiasodás kialakulásában, elmélyülésében. Az igazi praxis mindig alkotó jellegű, az alkotás pedig összebékíthetetlen mindenfajta sematizmussal, dogmával, egyhelyben topogással. Nem tűri a rutint, viszonya az intézményekhez pedig ellentmondásos. Kétségtelen, hogy bizonyos intézményi keretek és szervezettség hatékonyan ösztönözheti az értelmiségi alkotás bizonyos formáit. Nem kevésbé kétségtelen viszont az is, hogy ezek a keretek kedvező feltételeket teremthetnek mind az alkotással ellentétes „bürokratikus tudás“, az eredetiség rovására menő fegyelem, a szellem elszegényítéséhez vezető kritikanélküliség, mind a manipuláció számára. És itt nyílik — többek között — tere az alkotás erkölcsi dimenzióiban érvényesülő értelmiségi felelősségnek. A szabadságtól elválaszthatatlan alkotás felelősséget igényel, amely egyenes arányban nő az alkotásnak a tudományos-műszaki forradalom további menetében fokozódó szerepével.

TÉZISEK A DIVATRÓL

A divat élő mítosz — a társadalom mítikus élete. A divat görbe tükrében az ember saját torzképét szemlélheti.

1. Valamely dolog, jelenség szociális elterjedése létfeltétele és létformája a divatnak, de a pusztán szociális elterjedés csak az eleve divat jellegű dolgok, jelenségek (ún. tiszta *divatjelenségek*) esetében jelenti egyben divatjukat is. A porszívó gépek vagy a fertőző betegségek nem divatként terjednek.

2. *Tiszta* divatjelenségekről beszélve (mint a női cipők sarokmagassága, egy divatos szín, a sétapálca) eleve feltételezzük a divatot mint az egyes konkrét divatoktól, divatjelenségektől független társadalmi mechanizmust, amely a divatjelenség divatjellegét kezdettől fogva meghatározza. A tiszta divatjelenség is tehát eleve a divat jegyében terjed.

3. A divatjelenségek köre nem szűkíthető le a *tiszta* divatjelenségekre. Sok minden válik divatossá, „divattá“, ami nem divatjelenségeként születik, és gyakran csak az után (vagy jóval az után), miután kisebb-nagyobb mértékben (és nem divatjelleggel) már elterjedt (népművészeti motívumok, személygépkocsi, nyelvtanulás stb.).

4. Minden konkrét divat kialakul és megszűnik. A divatoknak változó *élettartamuk* van; születésük és haláluk okai sokfélék. A divat egészében mint történelmi-társadalmi jelenség, mint az ember sokirányú (a dolgokhoz, önmagához, a társadalomhoz) és sokrétű (lelki, erkölcsi, esztétikai, ideológiai) viszonyulásainak sajátos képlete történelmileg alakult ki és történelmileg fog megszűnni.

5. Egy konkrét divat megszűnése nem jelenti feltétlenül a szóban forgó divatjelenség tényleges eltűnését. A nadrág és a kabát viselését a középkori Európa a népvándorlás népeitől veszi át — divatként; mindkettőt ma inkább viseletnek tekintjük (legalábbis a férfiak esetében); a viseletté válással a nadrág vagy a kabát nem tűnik el.

6. Elvi szempontból egyetlen konkrét dolog, jelenség sem válik szükségszerűen divattá, még egy tiszta divatjelenség sem; nagyon kevés viszont az ember életébe-életéhez tartozó dolog, jelenség, amely ne válhatna divattá. Történelmileg a divat szükségszerűen jelenik meg.

7. Nincs a társadalmi életnek olyan területe, amelyen a divat ne jelentkezhetne (és ne jelentkezne); bizonyos területeken (öltözködés, lakáskultúra, társasági élet stb.) a divatjelenségek legfeljebb gyakoribbak.

8. Az ember elemi szükségletei (mint az alvás, a táplálkozás) és tágabb értelemben a biológiai szükségszerűségek (mint az élet vagy a halál szükségszerűsége) nem válhatnak divattá, de azzá válhatnak a szükségletek kielégítésének eszközei, mikéntjei, az ember egész életmódja, sőt — ha maga választja — halála is.

9. Ami egy földrajzi térségben nem divat, azzá válhat egy másik földrajzi térségben; ami egy társadalmi csoportban, rétegben, osztályban nem divat, egy másikban divatként jelentkezhet.

10. A divat lényegét nem adja meg sem földrajzi, sem társadalmi kiterjedtségének mértéke, sem népességbeli, szociális elterjedtségi foka. A divat lényegét sajátos *divatszükségletekben* és a dolgok, jelenségek sajátos *divat-funkcióiban* kell keresni.

11. A divatnak elengedhetetlen feltétele az *autonóm választás*, amellyel az egyén önkéntesen, szabadon, külső kényszerektől mentesen vállalja a divatot. Amit nem lehet szabadon választani, az nem tartozhat a divathoz, még akkor sem, ha tiszta divatjelenségekről van szó. Aki csak azért ölt magára divatos ruhát, mert nem jutott máshoz, az csak látszólag követi a divatot; kényszerből cselekszik, s ezért tulajdonképpen kívül áll a divaton. A kényszer (ha külső) semlegesíti a divat divatjellegét. Amikor Nagy Péter cár elrendelte bojárjainak a rövid haj viseletét (ami megfelelt az akkori európai divatnak), ez akkor és ott nem volt divatjelenség.

12. A divat megítélésének, az egyes konkrét divatok felismerésének és elhatárolásának kritériumait (túl a látszaton) a divatot és divatokat létrehozó — egyénileg szubjektív pszichikai, társadalmilag objektív: szociológiai s szociálpszichológiai — indítékok és célok jelentik.

13. Mindaz, amit az ember szabadon választhat és vállalhat — lehet divat. A halál is; az öngyilkosság éppúgy lehet divatjelenség, mint formái. Az élet leértékelése és gyakori megsemmisítése a polgári dekadencia egyik divatjelensége. A polgári társadalom viszonyai között élő divatember, ha önként szánja magát halálra — divatos halálnemet választ.

14. A divat feltételezi a szabad választást; ezért a divat az egyéni szabadság megnyilvánulására való törekvés kinyilvánítása (affirmációja) és részleges megvalósulása, ami az egyén részleges önmegvalósulását (önrealizációját) is jelenti.

15. Minél kevésbé érzi magát *szabadnak* az egyén más vonatkozásban, annál inkább kiélheti (és kiéli) szabadságvágyát a divatban. Ezért a divat a polgári társadalomban úgy is jelentkezik mint lehetőség az egyének tömeges lázongására-lázadására a társadalmi kényszerúségek és szükségyszerúségek ellen.

16. A divatban kifejezésre jutó *lázaadás* csak felszíni és illuzórikus: egyszerű érzelmi magatartás, tett nélküli lázaadás, mert pusztán a választás gesztusára (a divat vállalására) szorítkozik, s ez inkább csak jelzés, mint tett; célja nem a kényszerúségek felszámolása, csak menekülés és egy minimálisra zsugorodott szabadságérzet kiélése. A divatban-divattal lázaadás az igazi lázaadásnak csak helyettesítése és szurrogátuma. Spontán és ösztönös, tömegjellege pusztá számszerűség, amelyben az egyén szabadságvágyával együtt izolált marad. Az igazi lázaadás céltudatosságot, célszerű tetteket, tömeges formájában pedig kollektív szabadságvágyat és kollektív tetteket követel.

17. Az ember igazi szabadsága a divatban nem is lehet más, csak *illúzió*. Az egyén minél többször ismételteti a szabad választás gesztusát, amellyel a divatjelenségeket divatjellegükért vállalja, annál inkább divatemberré válik, rabjává a divatnak, s miközben részleges szabadsá-

gával *ámtja* önmagát, valójában egy újabb kényszernek engedelmessé válik.

18. Történelmileg a divat csak akkor jelenhet meg, miután az ember felszabadul elemi *szükségeinek* abszolút, mindent meghatározó kényszeréből, mert csak ezután választhatja meg szabadon szükségletei kielégítésének eszközeit, formáját, egész életmódját; csak ezután alakíthatja ki újfajta szükségleteit és hozhatja létre a megfelelő használati, erkölcsi, esztétikai stb. *értékek* gazdag világát.

19. Messzemenően változatos és tiszta formákban a divat akkor jelentkezik, amikor az ember igényei és lehetőségei is messzemenően változatosak, és számos *alszükséglet* és számos *álérték* is kialakult. *Történelmileg a divat a polgári gazdasági-társadalmi rendben éri el aranykorát.*

20. A divatot történelmileg *divatszükségletek* hozzák létre és éltetik; az egyes konkrét divatokat konkrét divatszükségletek teremtik és tartják fenn. Adott konkrét divat vizsgálatakor elengedhetetlen az immanszus vizsgálata.

21. A divatszükségletek főbb formái: 1. az *identifikáció* (mint azonosulási törekvés), a) expanzív identifikáció, b) alkalmazkodó identifikáció, c) imitatív identifikáció; 2. *diztingváció* (mint megkülönböztetési, elhatároló törekvés); 3. *reprezentáció* (képviselési, szereplési, kinyilvánító törekvés); 4. *ön-realizáció* (mint önmegvalósító, önkiteljesítő törekvés), valamint ezeknek kombinált formái. A divatszükséglet tehát soktényezős, sokértelmű szociálpszichológiai képlet.

22. A divatszükséglet (mint szükséglete a divatnak) nem a divatjelenségek iránti tárgyi, dologi szükséglet, vagyis nem kötődik a divatjelenség, divattárgy gazdasági, esztétikai vagy praktikus értékeihez; a divatszükséglet egy dolog, jelenség divatjellegének szükséglete, arra irányul, amit a divat divatként kifejez, vagyis a divat funkcionális értékére. A divatjelenség *divatértéke* a dolgok, jelenségek jelentéshordozó, jelző-szimbolizáló képességében rejlik.

23. A divatérték *álérték* (non-valeur). Másfajta értékek visszénye; eredetileg *valódi* értékek alapján alakul ki, többnyire valódi értékekhez társul, ezért valódi értéknek látszik. (Ez a látszat a divat fetiszizációját is jelenti.)

24. Egy praktikus vagy esztétikai szükséglet kielégítésére egy divatjelenség is alkalmas lehet, néha az is, de nem szükségszerűen alkalmas, vagy éppen a legalkalmasabb (többnyire nem az!); ezért a divatjelenség megakadályozhatja valódi értékek *értékrealizációját*. (Legjobb példa erre a giccs.)

25. Valamely dolog, jelenség pusztán divatértékkel is jelentkezik a divatban, vagy mert nem hordozója más értékeknek (a divat az *érték-telen* terjesztője is), vagy mert amíg divatfunkcióját betölti, addig másfajta és valódi értékei nem nyilvánulhatnak meg, nem realizálódhatnak. A divat mint a valódi értékek konkurrenciája és érvényesülésük akadálya — *antiértékként* lép fel.

26. A divat valódi értékek terjesztője is lehet, de ez csak másodlagos funkciója, s egyáltalán nem lényege a divatnak. A *divat-manipuláció* számára — néha — lehet elsődleges cél új és valódi értékek terjesztése, ez esetben a divatszükségletet csak eszközként, alkalomként használják

fel (ez jelentené a divat-manipuláció pozitív lehetőségét), de többnyire a divat-manipuláció az értéktelen (vagy csekély értékű) értékesítését célozza.

27. Az emberek egy része nem divatjellegéért vállalja a divatot, ezért valójában kívül maradnak a divaton, mások a divatjelenség divatjellegét is vállalják ugyan, de csak másodsorban, s többnyire alkalmazkodó identifikációval. A divatember nemcsak alkalmazkodik a divathoz, hanem a divat minden funkciójára igényt tart, „kiéli“ és „megéli“ magát a divatban, a divatot elsősorban vagy kizárólag divatjellegéért vállalja, s ha lehetőségei megengedik, mindenben és mindenkor vállalja. A *divatember* sajátos személyiség-típus, lelkialkata, mentalitása ugyanaz, mint a giccs-emberé vagy a sznobé.

28. Valamely dolog, jelenség szociális elterjedését sokféle szükséglet meghatározhatja, de mind a jelenségnek, mind elterjedésének divatjellege a divatigényekkel, divatszükségletekkel való találkozásából ered. Ha egy dolog, jelenség divatigényt, divatszükségletet nem elégít ki, nem beszélhetünk divatjáról.

29. Egyazon dolog, jelenség az emberek egy részénél divatjelenség (mert divatszükségletet is, vagy csak divatszükségletet elégít ki), másik részénél nem divatjelenség (mert divatszükségletet egyáltalán nem elégít ki) — ezért a divattá váló jelenség *elterjedtségi köre* többnyire nagyobb, mint divatjának *kiterjedési köre*.

30. Az identifikáció mint a divatot létrehozó és fenntartó, egyik szociálpszichológiai indíték feltételezi az egyéni, személyi és társadalmi különbségeket; történelmileg: a személyiségek kialakulását és a társadalmi tagozódást. A divat létrejötté és története egybeesik az osztály-társadalmak létrejöttével és történetével.

31. Messzemenően tiszta és változatos formákban a divat akkor és ott jelentkezik, amikor és ahol egy nagyfokú társadalmi tagozódás párosul a sokféle egyéniség kialakulásának lehetőségével. *Történelmileg a divat a polgári gazdasági-társadalmi rendben éri el aranykorát.*

32. A divatban jelentkező, a divatot létrehozó *identifikáció* formái: a) *expanzív* identifikáció — egy társadalmi csoportnak, rétegnek vagy osztálynak azonosulási törekvése egy másik társadalmi csoporttal, réteggel vagy osztállyal (lásd a kispolgári, az értelmiségi identifikációt); b) *imitatív* identifikáció — valamely társadalmi réteg, osztály azonosulási törekvése egy másik társadalmi réteg, osztály élet-modelljével, annak lemásolásával, utánzásával a maga adott lehetőségei szerint (nem ugyanazt, de ugyanúgy); c) alkalmazkodó (*adaptációs*) identifikáció — az egyén törekvése arra, hogy fenntartsa azonoságát azzal a társadalmi osztállyal, réteggel, amelyhez tartozik, vagy amelyhez tartozónak véli magát; d) az egyének szintjén jelentkező, végeredményben kollektív azonosulási törekvés valamely korszakkal, *személyiségideállal* (amelyet konkrét személy is képviselhet).

33. A divatban jelentkező, a divatot létrehozó *reprezentáció*: az egyén egy társadalmi réteg, osztály tagjaként annak mutatkozik, ami, kinyilvánítja társadalmi mivoltát és hovatartozását. A reprezentációs igény fejeződik ki a *státuszjelekben* és *státusszimbólumokban*. Egy adott társadalmi rétegen, csoporton belül a reprezentációs igény indítja el valamely státuszjel vagy státusszimbólum divatját; terjesztője és kiteljesí-

tője a csoporton, rétegen belüli adaptációs identifikáció igénye. A reprezentáció ez esetben reális; mihelyt egy másik réteg vagy csoport is átveszi ugyanezt a divatot (expanzív identifikációval), a reprezentáció *hazugsággá* válik.

34. Az identifikáció felfelé mutató tendencia a társadalom hosszmetészetében, többnyire egymáshoz közel álló társadalmi rétegek, osztályok között jelentkezik. A kispolgár a nagypolgárral, a dzsentri az arisztokratával kíván azonosulni. A divat történelmi kialakulásánál az expanzív identifikáció a domináns meghatározó.

35. Az identifikáció egyetlen formájában sem tökéletes, inkább érzelmi, *hamis tudaton* alapul, látszólagos, külsőségekben megnyilvánuló jelzésekre és szimbólumokra szorítkozik. Feltételezhető, hogy történelmileg a divat első jelentkezési formája a státusjelek és státusszimbólumok divattá válása (mind reprezentáció, mind adaptációs, majd expanzív identifikáció révén).

36. Státusszimbólum és státusjel között lényegi különbségek vannak. A *státusszimbólum* része a státusnak, hozzátartozik, s mint rész jelképezheti az egészet. Az arisztokrata lovashintója, a bankár luxuskocsija, feleségük gyémántékszerei egy valóságos vagyon részeként státusszimbólumok. A *státusjel* külső járuléka a státusnak, amelyet a szokás, a tradíció vagy más hasonló tényezők avatnak státusjellé, de nem lényegi tartozéka a státusnak. Az expanzív identifikáció leghamarabb a státusjeleket, ezek divatját veszi át és sajátítja ki.

37. A státusjel nemcsak hamar válik divattá, de hamar ki is megy a divatból. Az expanzív identifikációval szemben jelentkezik a *disztingváció*, amely a kisajátított, átvett státusjel helyébe új, megkülönböztető státusjelet hoz divatba; a kisajátított státusjel végül a kisajátítók státusjelévé válik, de miután célja nem ez volt, divatja értelmét veszti, és lassan megszűnik.

38. A státusszimbólumokat nem lehet abszolút értelemben kisajátítani, elvenni, csak átvenni és utánozni lehet, mert a státusszimbólum jelentése állandó (egy gyémántékszer mindig a vagyoni státus szimbóluma marad, még akkor is, ha már nem mindenkinél szimbolizál reális vagyont). A státusszimbólumok divatja ezért kevésbé dinamikus, kevésbé változékony, mint a státusjeleké.

39. A szimbólum viszont jobban megfelel az expanzív identifikációnak, mint a pusztá jel, mert szimbólumértékét akkor is megőrzi, amikor már valójában nem jelképez, csak látszólag. Ez adja meg a státusszimbólum divatfunkcióját, divatértékét és alkalmasságát a divatra abban a társadalmi rétegben, osztályban, amelynek részéről az expanzív identifikáció jelentkezik. Ebben a formájában a divat hazugság, *képmutatás*, és nem menti, hogy ugyanakkor *önámítás* is.

40. Tipikus példáját láthatjuk a divatban is jelentkező státusillúzióknak a nyárspolgárnál. A nyárspolgár tehetős nagypolgár szeretne lenni, de legalább annak szerepében tetszelegni, ezért sok mindent átvesz (valójában keveset vehet át) abból, ami a nagypolgárt külsőleg (reprezentációként) *jelzi*: öltözetet, viselkedést, életmódot. Részben expanzív identifikációval, részben imitatív identifikációval próbálja nagypolgárrá hamisítani magát, de átlátszó látszattal, ami mögül mint hamisítatlan kispolgár bukkan elő. Mindent megtesz a *látszatért*, gyakran mindenét

feláldozza érte (koplal és erején felül gürcöl például egy luxusautóért), igyekszik megszerezni azt a státusszimbólumot, amely nem az ő státusának szimbóluma. Előfordul, hogy egy pozíciót veszített, „lecsúszott“ nagypolgár is mindent megtesz, hogy megőrizze annak látszatát, ami volt. A nyárspolgár annak hazudja önmagát, ami soha nem volt, és nem is lehet. Ez a fajta igény a divat egyik fő mozgatója, éltetője.

41. Egy konkrét státusszimbólum divatélete csak addig tart, amíg a látszat hitelesnek mutatkozik. Minél inkább kiterjed divatja, annál inkább csökken a látszat hitele, s a divat fokozatosan megszűnik. Egy, tíz, ezer kispolgár elhitheti, hogy ő nagypolgár, de ezt tömegesen bizonyítani, látszatát keltetni ennek ugyanazzal a jelzéssel — lehetetlen. Ha a divat kezdetben *disztíngvál*, elhatárol; terjedése folytán egyre inkább *nivellál*, s ezzel minden konkrét divat magában hordozza saját halálát.

42. A divatban — látszólag — lefelé mutató azonosulási törekvéssel is találkozunk. Ilyen például a népművészet, a népművészeti motívumok, népi viselet elemeinek elterjedése értelmiségi körökben (öltözködésben, lakáskultúrában, művészetekben). Ami itt „lefelé“ mutató, mert a paraszti-népvel való azonosulásnak látszik, az valójában „felfelé“ irányuló, mert a nemzetivel való azonosulási törekvés. Ezt igazolja az egyidejűleg jelentkező disztíngváció is, a paraszti-népitől való elhatárolás igénye; a népművészet, népviselet csak akkor és úgy válik divattá, amikor nem a paraszti-népit jelzi, jelenti, hanem a nemzetit szimbolizálja és reprezentálja.

43. A divat az *önmegvalósítás* lehetősége is. Az egyén nemcsak szabadságát, társadalmi szerepét, nemzeti mivoltát stb. élheti (és éli) meg a divatban; sokféle vágya, törekvése megvalósulásának illúzióját nyújtja a divat. De éppen ez a fajta önmegvalósítás, az egyén társadalmi létének, mivoltának, egyéniségének és személyiségének ez a fajta kibontakoztatása, kiteljesítése, amely divatot teremt s amelynek lehetőségeit a divat *illuzórikusan* biztosítja — olcsó és sekélyes, társadalmilag, emberileg alig ér valamit, s nem mutat az igazi humanizálódás irányába. Aki nemzeti érzelmeit és nemzeti mivoltát a divatban éli ki, az éppoly messze van nemzeti mivoltától és ennek reális megvalósulásától, mint a divatban lázadó az igazi lázadótól.

44. A divatot és az egyes divatokat létrehozó és fenntartó okok nem mindig és nem egyidőben ugyanazok. Az okok, indítékok változatos kombinációjáról és helycseréjéről van szó, de emellett sajátos fenntartó, divatot éltető okot is találunk: miután a divat társadalmi képlete már kialakult, a divat egészében, tehát függetlenül konkrét formáitól és a konkrét divatjelenségektől, sajátos értékfunkcióra tesz szert, amelyet a divat *fétisjellege* biztosít.

45. A *divatfétisizáció* a dolgok, jelenségek fetisizációján alapul. A fetisizációt is a dolgok, jelenségek érték- és jelentéshordozó jellege teszi lehetővé.

a) Az értékek általában együtt jelentkeznek; egy hasznos, praktikus, szép, tartós dolog többnyire költséges is. Az *értékasszociáció* megfordul a hamis tudatban, ezért egy „költséges“ dologról eleve feltételezhető, hogy valóban „értékes“. Egy filozófiai fogalom használata ott is filozófiai műveltséget jelezhet, ahol nincs, ezért egy-egy filozófiai

fogalom könnyen válik divatossá, ha alkalmas az ilyenyszerű látszat-teremtésre.

b) Azonos természetű értékek egymással kölcsönhatásban érvényesülhetnek, egymást felerősíthetik, *átsugározzák*, áthatják egymást. Egy önmagában szép ruha megszépíti, egy „eredeti“ öltözet eredetinek mutatja viselőjét. Ugyanaz a ruha, amely kevésbé szép testalkaton nem látszik szépnek, megszépül a szép testformákon.

A divat egyértelműen a dolgok „varázserejének“ *hitére* épül, a hamis tudat a valóságos értékviszonyokat és reális jelzéseket úgy fordítja-forgatja, hogy sajátos értéket teremt belőlük: a divatértéket, ami tulajdonképpen a divat fetiszizációja, a divat különös hatalmába vetett hit; hogy a csúnyát szépnek, a szegényt gazdagabbnak, az öreget fiatalnak, a gyávát bátornak, a műveletlent műveltnek mutatja. De éppen ezért illúzió és álérték a divat.

46. A divatmanipuláció megnyergeli a divatszükségleteket, azt, hogy az emberek szebbek, okosabbak, fiatalabbak, gazdagabbak, egyáltalán: mindig „értékesebbek“ akarnak lenni, mint amilyenek, s elhitegeti velük, hogy a divat „értékesebbé“ is teszi az embert. Persze, a hamis tudat kialakítása nem a manipuláció bűne. A *hamis tükrözés* elemei a társadalmi tudatban szükségszerűen vannak jelen.

47. A divatmanipuláció erősíti a divat fétiszjellegét. De egy másik irányban is mélyíti a hamis tudatot: a divatot nem vállalók kevésbé „értékes“ emberek, sőt: korszerűtlenek, maradiak, konzervatívok, perspektívatlanok; a helyes világnézet és magatartás a divatot vállalók világnézete és magatartása. A divat kisajátítja a korszerű értelmét is.

48. A divatban erkölcs, esztétika, politika, ideológia van. A divat nemegyszer válik a társadalmi erők összecsapásának nemcsak porondjává, hanem ütközéspontjává is. Az, hogy a divat erkölcsi világképet is magában foglal, nem jelenti, hogy a divatot egészében *erkölcsileg* kell megítélni és elítélni. (Amikor képmutatásról, hazugságról, hamisításról, önámításról és illúziókról beszélünk a divat kapcsán, e fogalmakat csak a hamis tudat, a divatszükségletek áljellegének, a divat álértékének leírására használjuk, tehát nem tulajdonítunk erkölcsi ítélőerőt nekik; az elemzést, a vizsgálódást tisztán logikai értelemben végeztük.)

49. A divatot történelmileg nem a manipuláció alakítja ki, hozza létre; mint társadalmi jelenség a divat nem valakinek vagy valakiknek a személyes ötlete, „találmánya“. A divat szükségszerűen alakul ki, a divat alapvető, lényegi formái objektív formák, a divatszükségletek objektívnek tekinthető szociálpszichológiai szükségletek. A divatmanipulációnak alkalmazkodnia kell ezekhez, s csupán a divattendenciákon belüli variációk, a konkrét divatjelenségek manipulálására szorítkozhat.

50. A divat történelmileg szükségszerűen, objektív és immanens társadalmi törvényszerűségek alapján jelent meg — s ugyanígy fog eltűnni. Ezért nem lehet külső, erőszakos beavatkozással felszámolni.

Ha a divat létrejötté és története egybeesik az osztálytársadalmak létrejöttével és történetével, akkor további története és megszűnése egybeesik az osztálytársadalmak jövőjével és megszűnésével.

51. A divat *erkölcsi* értelemben se nem jó, se nem rossz.

A divat élő *mitosz* — a társadalom mitikus élete.

A divat görbe tükrében az ember *saját torzképét* szemlélheti.

IRODALMI DIVATOK

Nem az irodalomnak van köze a divathoz, hanem az írónak, no meg a közönségnek. Mint jelenség az irodalom egy bizonyos értékszférában helyezkedik el, a divat viszont az axiológia számára semleges entitás. „Divatos író” — mondjuk valakiről, s jelzésünk kétértelmű: egyszerre tartalmazza az időlegesen felkapottnak szóló pejorációt és a mindenkori sikert megillető elismerést. *Irodalom és divat találkozásának pillanata a siker*, s e rövidebb-hosszabb pillanat múltával mindkettő tovább halad a maga útján. X. író lehet divatos is, értékes is, de például Y. divatos ugyan, de nem értékes, Z. sem egyik, sem másik, T. értéke sosem vált divatcikké. Ebből a kombinációsorból látszólag semmilyen konklúzió nem vonható le, hacsak az nem, hogy diffúz voltával megteveszt, eltereli a figyelmünket valamiről, aminek létezését szakadatlanul tapasztaljuk, csak megragadása, kiemelése az esetlegességek halmazából tűnik csüggesztően nehéznek. Helyzetünk emlékeztet a kutatóéra, akinek kísérletezés közben a szerteágazó észlelés-csoportból ki kell szűrnie a kutatás döntő irányát meghatározó, eredményét tartalmazó tényeket; vagy a nyomozóéra, aki számtalan adat birtokában már maga sem tudja, melyik a tévútra vezető ál-nyom, s melyik a perdöntő bizonyíték.

Ibsen idején még igaz lehetett, hogy ha az első felvonásban fegyver függ a díszletfalon, annak a harmadik felvonásban el kell sülnie. Ma már nincs is színpad, csak körfüggöny vagy néhány gerenda meg pad, s arról a valamiről pedig, ami sztereofonikusan kattog a zsöllye-ülés alatt, a happeningtől felcsigázott vagy az elidegenítő effektustól elfáult néző a másnapi színikritikából tudja meg, hogy visszafelé sült el, noha az ő lelkiismeretét vették célba. Megéri-e vajon, hogy noha Ibsen valóban „kiment a divatból”, ez korántsem jelenti azt, hogy megszűnt volna mint érték, vagyis mint irodalom?

Mert hosszú távon az irodalom tiszteletben tartja a maga teremtette értékeket. Rövid távon — hiszen egyebe sincs — a divat is ezt teszi. De érték-e, ami gyorsan elértéktelenedik? Az érték tartós normatív rendszer, a divat viszont, ha tartósul — megszűnik divat lenni. Mindkét folyamat — az irodalmi érték értékékként való elfogadása, valamint a divatos szerző, műfaj, stílus, áramlat „felfutása” (utóbbi egyenesen divatjelenséggé terjed és szorul ki a közérdeklődésből) — időben történik. Ami az értéket a csak divatostól elhatárolja, az egy mennyiségi tényező (a tartam) átcsapása minőségbe. Egy alkotás abszolút értékéig ugyanis nem függ a közízléstől, ettől a divattal a kölcsönhatás viszonyában álló, ugyancsak időben változó, méghozzá meglehetősen gyorsan változó jelenségtől. A divat számára a régi vagy mint már nem érvényes, vagy mint újra érvényes válhat elutasítandóvá, illetve elfogadhatóvá. Mint minden rövid életű átmenet — a divat türelmetlen, intoleráns mindennel szemben, ami nem új. Csakhogy ez az új, sőt legújabb nemritkán régiebb lehet (ötven vagy ötszáz évvel régiebb) annál, ami a

tegnap volt új, sőt legújabb. Ha kedvünket leljük a játékos melléknév-fokozásban, a divatnak ezt az örületét, amelyben aztán tagadhatatlanul van rendszer, törvényszerűség, így is megfogalmazhatjuk: ami régibb a régínél, az újabb az újnál. Például: az a stílusirányzat, amely a harmincas évek európai irodalmában felismerhetően ellenzéki tendenciával *új tárgyiasság* néven volt ismeretes, húsz évvel később az ötvenes évek derekára Hemingway behaviorista prózájával került vissza a kontinensre, s szerzett majd minden nemzet nyelvén követőket. Az alábbi párbeszéd-típus divatot teremtett:

A szántóföldeken egy felhő árnyéka vonult végig, s a lány látta a fák közt a folyó vizét.

— Pedig a miénk lehetett volna mindez — mondta. — Minden a miénk lehetett volna, és mi napról napra egyre jobban elrontjuk.

— Mit mondasz?

— Azt mondtam, hogy minden a miénk lehetett volna.

— Hát a miénk is lehet minden.

— Nem, nem lehet.

— Miénk az egész világ.

— Nem, nem a miénk.

— Bárhová elmehetünk a világon.

— Nem, nem mehetünk. Már nem a miénk,

— De a miénk.

— Nem a miénk. Ha egyszer elvették az embertől, nem kapja vissza soha többé.

— De nem vették el tőlünk.

— Jó, majd meglátjuk.

(Ernest Hemingway: A fehér-elefánt formájú hegyek)

Nem a stílus, csupán a modor volt elsajátítható Hemingwayben: a sejtelmes üresjárat, a realiztikus blabla, a kimódolt primitívség teremtett epigonizmust. Ez tette divatossá, egyénisége, magatartása, életformája csak népszerűvé tehetette. A divat mechanizmusa ez esetben a mimesis utánzásaként termelte ki az epigonok hadát. S amint Hemingway „kiment a divatból”, az új bálványemelés gépies szükséglete futtatta fel az egyébként méltánytalanul elfelejtett, mellőzött kortársat, Scott Fitzgeraldot és a megtagadott ifjúkori mestert, Gertrude Steint.

Az irodalmi divatok hol egymást készségesen felváltva, hol pedig párhuzamosan elégítenek ki homlokegyenest ellentétes igényeket. Az egyszerűség igénye a legtermészetesebbek közül való. De az egyszerű világkép, az egyszerű ember, a közérthető stílus vissza-visszatérő divatja csak ideig-óráig feledtetheti, hogy a világ bonyolult, egyszerű ember nincs, a világos stílus pedig nem megkerüli, hanem megfejtí világ és ember összetettségét. A divat-alternatívák logikája nem a szellemi Mob szélszélyét követte, amikor — majd az utólag feltáruló törvényszerűségnek engedelmességgel — egy cingár, rövidlátó könyvmolyt, a bölcséleti tézis-irodalomnak a Léttel és Semmivel nem szafarikon, hanem klasszikus filozófiától roskadozó könyvespolcok előtt viaskodó bajnokát, Sartre-ot emelte arra a trónra, ahonnan az imént taszította le a minden intellektuális nyavalygást férfiasan megvető kemény legényt, két háború és számtalan életveszélyes vadászat már-már gyanúsán vakmerő hőstét.

Divat és irodalom, divat és ideológia paradox viszonyára jellemző, hogy amit Hemingway is, Sartre is divatba hoztak (vagy ami divatba hozta őket?), egy manipulált világ igen-igen időszzerűvé vált gondolata volt: az egyén szabadsága. Ez az eszmény — amelyhez a maguk mód-

ján mindketten következetesek maradtak — sokkal szélesebb olvasótáborot bővölt abba az illúzióba, hogy közelebb került az elérhetetlenhez, mint ahányan valóban követhették akár az egyiket az oroszánlesen, akár a másikat a létfilozófia meredek hágóján. Nem véletlen, hogy az egzisztencialista Camus tekintette az öngyilkosságot a bölcselet egyetlen igazi kérdésének, de Hemingway húzta meg a ravaszt.

A folyamat első szakaszában a divatjelenség hasznos szolgálatot tesz az éppen felkapott szellemi értéknek azzal, hogy természetéből következően hígított változatban ugyan, de mindenképpen népszerűsíti, terjeszti, híveket toboroz számára. A második szakaszban üt aztán vissza a vulgarizálás bumerángja. Hogy miként, arra a legfrappánsabb példa Simone de Beauvoir emlékirataiban található, ott, ahol elmeséli, hogyan leste meg s csapott le rá egy szálloda halljában az az újságíró, aki mindössze azt kívánta tőle, hogy „Foglalja össze egyetlen mondatban az egzisztencializmus lényegét“... Helyét az értékek rendjében minden szellemi produktum csak akkor foglalhatja el, ha már „eljettette“ a divat, ha már túljutott népszerűsége zenitjén.

Karinthy zseniális paródiái Adyt például a zeniten ragadták meg abban, ami egyéniségében, művészetében modor volt, utánozható külsőség; Lukács Györgyöt viszont már indulásakor érte tetten annak a retorikának a kidolgozásában, amely egy fél évszázaddal később mint terminológia teremt majd nemcsak iskolát, de epigonokat is.

Az iskolát teremtő egyéniség, a korszakalkotó mű divatalakító hatása többek között azt a meghökkentően közeli rokonságot is nyilvánvalóvá teszi, amely a gyanútlan epigont összefűzi a nagyon is gyanakvó parodizálóval. Az epigonok önkéntelenül parodizálnak, „teszik, de nem tudják“, rajongva karikírozzák a divatos Mestert, silányítják divatcikké a hiteles, eredetileg eredeti értéket; a paródia az epigonizmust mímeli tudatosan, a fenségést a nevetségesség porondjára rántja le célirányos szándékkal, de ez a szándék nem a hiteles érték, hanem az olcsó utáncat ellen irányul! Határesetre s egyben klasszikus példája a két jelenség közös származásának kortársunk, Marin Sorescu pályakezdése: első kötetében, mielőtt még a saját hangján szólalt volna meg, a klasszikus és jelenkori román költészet legismertebb képviselőit parodizálta, mintegy immunizálva magát az elkerülhetetlennek vélt utánézés, divatirányulás ellen.

Sajátos divatteremtő funkciót tölt be napjaink irodalmi érdeklődésének alakulásában a film, illetve a televízió. Klasszikus irodalmi alkotásokból készült tévé-sorozatok — a Forsythe Sagától a Germinalig — azokkal is kézbe vették az eredeti műveket, akik addig nagyon jól megvolták anélkül, hogy valaha is eszükbe jutott volna elolvasni őket. Talán nem is kevesen mondtak le csalódottan a látványnál lényegesen nagyobb participációt igénylő olvasásról, éppen azért a többletért, amely miatt a vizuális élmény nem pótolhatja a könyvélményt. Ebben az esetben a reklámra felfigyelő fogyasztó nem azért utasítja vissza a megvásárolt „árut“, mert silányabb a pótléknál, hanem mert a pótlék élvezetesebb, pontosabban: könnyebben emészthető, mint az, amiből kivonták.

Közismert az irodalmi díjak divatteremtő szerepe. Ez a szerep még akkor is érvényesül, ha mint a Nobel-díj (vagy a Pezsgő-díj) eseté-

ben a népszerűség, az író, a mű magas értékelése a köztudatban megelőzte vagy éppenséggel befolyásolta a zsüri döntését. Ilyenkor inkább a jutalmazott mű népszerűsíti a jutalmazókat, nem pedig az odaítélt díj emel ki a névtelenségből egy-egy arra érdemes szerzőt, munkát.

Visszakanyarodtunk tehát a siker-mozzanathoz, ahhoz a téridőhöz, amelyben érték és divat átfedhetik egymást. A divat-érték kolportálásában érdekelt közönség vonzódását a divatcikkhez érték-kritériumokkal indokolja, semmi esetre sem vallaná be, hogy azért veszi meg, olvassa el (ha ugyan elolvassa) ezt vagy azt a művet, mert — divatos. Legfeljebb arra hivatkozik, hogy *mások is* megvették, *mindenki* olvassa, beszélnek róla, dicsérik stb. Jellegzetesen divat-magatartást tanúsít tehát, vagyis: bizalmat előlegez, tekintélyelvhez, népszerűséghez igazodik, csatlakozik a közvélekedéshez. Már csak azért is felesleges, sőt káros lenne kárhoztatni ezt a magatartást, mert a divatigazodás konformizmusa azaz, hogy feltétel nélkül leborul az új — a divatos — előtt, voltaképp elsöpör egy másik feltételnélküliséget: az új merev visszautasítását. Két erő — a megőrzés reflexe, a megszokotthoz, a hagyományoshoz való ragaszkodás és a szokatlan, a merész csábítása, a változás ingere, a továbblépés szükséglete — csap össze, s a dinamikus elv csaknem mindig győz a statikum elvén. Az utóbbi viszont szívósságával, az idők próbáját már kiállott értékek megőrzésével biztosítja azt a dialektikus folytonosságot, amely nélkül vagy a tespedés, a hanyatlás, vagy a szertelen és felelőtlen állhatatlanság veszélyeztetné minden érték viszonyát önmagához, társadalmi funkcióihoz.

Utolsó példám talán eléggé konkludens: túlzás nélkül állítható, hogy legnépszerűbb kiadványunk a *Forrás*-sorozat. Fennállása másfél évtizede alatt jó tucatnyi időtállóan bizonyult (vagy annak ígérkező) s jóval több kérdéses vagy éppenséggel talmi értéket helyezett a közönség asztalára. A sorozat minden kiadványa napok, sőt órák alatt elkél (s ez nem magyarázható csupán az alacsony példányszámmal!), vagyis még mielőtt kialakulhatna a szóban forgó elsőkönyves író érdembeli értékelése, a közönség — előző kedvező benyomások alapján — máris spontánul szavazott. A kedvezőtlen emlékképeket mintegy kiejti magából a kollektív tudat, gépiesen elhárítja a szelekció időigényes, felelőségteljes munkáját.

Mi ez, ha nem tipikus divat-magatartás? A sorozat „divatossága“ érték-tapasztalaton alapul ugyan, de kiterjed a nem-értékre is, elfogadtatja, összemossa az értékkel. Benne van ebben a jelenségben a legjobb is, a legrosszabb is abból, amit a divatról elmondhatunk.

Flaubert egyik levelében minden impassibilité-től mentesen nyilatkozik Shakespeare-ről, akihez képest szerinte a francia költészet „átlátszó víz“, s így kiált fel: „Ha meggondolom, hogy még mindig ragaszkodunk... Racine-hoz! Corneille-hez! meg a többi dögletesen unalmas szellemeskedőhöz“. — Nos, e levél keltezése óta pontosan százhusz év telt el, s mi is, nemcsak a franciák vagy az angolok, még mindig ragaszkodunk a *Lear*hez, a *Cid*hez, a *Phaedrá*hoz s nem utolsósorban éppen a *Bovaryné*hez!

Hát nem csodálatos?

A FOGYASZTÓI CSÖMÖR FILOZÓFIÁJA

1972—1973-ban két könyv aratott eseményszámba menő, igazi nagy közönségsikert a nyugati piacon: a *Római Klub* megrendelésére készült számítógépes kutatás: *A növekedés határai*, és Theodor Roszak professzornak, az ellenkultúra „apostolának” *Where the Wasteland Ends* (A kietlenség határán) című műve.

Persze, sem a „zérus növekedésről”, sem a fogyasztói csömör filozófiájáról szóló könyv milliós olvasótábora nem sejtette, milyen közel van az a pillanat, amikor a gazdasági növekedést az olajválság *valóban* megállással fenyegeti, és a nagy tömegek fogyasztói csömöre hirtelen átcsap az inflációtól, gazdasági pangástól, munkanélküliségtől, fűtőanyag-hiánytól való félelembe.

Nem kétséges, hogy a múlt év októbere—novembere óta csökkenő irányzatot mutat mind a zérus növekedés, mind az ellenkultúra tudományellenes filozófiájának hatása. A hullámvölgy azonban még nem halál. Nem egy filozófia túlélté azokat az objektív körülményeket, amelyeknek a talaján született, ami persze nem jelenti mindig — jelen esetben sem — változatlan érvényességének bizonyítékát.

Boioy A. Casares argentin író *Journal de la guerre au cochon* (A disznó háború naplója) című regényének fiatal antihősei egy éjszaka elhatározzák, hogy lemészárolják az öregeket — ki-ki a maga szüleit —, mert szemérmertlenség túl hosszú ideig élni. A regény olvasása közben az emberben olyasféle érzés támad, hogy ezek a fiatalok voltaképpen *anticipált öngyilkosságot* követnek el, úgyszólván elvetélik saját jövőjüket.

Az *elvetélt jövő* félelmetes vízióját kelti első látásra az ellenkultúra is, amely nemcsak a tudományt és a modern technikát utasítja el „embertelen” volta miatt, hanem tagad mindent, ami ésszerű, ami logikus és a hagyományos értékrendszer terméke. Persze, az első látásra nyert benyomások sosem eléggé megbízhatók. És semmi esetre sem pótolhatják a véleményalkotáshoz szükséges közelebbi ismeretséget.

Minthogy a továbbiakban — a rendelkezésünkre álló, korlátozott keretben — mindössze az ellenkultúra néhány lényegesebb aspektusának felvázolására van lehetőségünk, szükségesnek látszik megemlíteni, hogy erről a kérdésről és a vele szorosan összefüggő hippy-mozgalomról, pszichedelikus tapasztalatról, keleti vallásokról, diák-nyugtalanságokról stb. magyar és román nyelven számos jelentős, hosszabb-rövidebb írás jelent meg az elmúlt esztendőben. A román szerzők közül Petre Datculescu, Ion Mărgineanu, Anca Voican, Andrei Pleșu írt az „okkult” s az „ezoterikus” szubkultúráról, a nyugati ifjúság színeváltozásairól a *Contemporanul* és a *Lumea* hasábjain, majd pedig az *Era socialistă* (1973. 4.) közölt érdekes tanulmányt C. I. Gulian tollából. E sorok írója *A Hét* 1971. 24. és 1973. 45—47. számaiban foglalkozott az ellenkultúrával és a vele összefüggő kérdésekkel. Magyarországon G. Márkus György, Csákö

Mihály, Endreffy Zoltán, Somogyi Zoltán és mások elemezték az ifjú-sági szubkultúra felvetette problémákat a *Világosság* és a *Valóság* hasábjain, és csak nemrég jelent meg Tóth Tamás *Útkeresés és útvesztés* című könyve.

Pop-filozófia

Az ellenkultúra — szögezik le gyakran hívei — nem társadalmi bírálat, nem reformtörekvés és nem ideológia. Nem is a tudományos felfogás felfrissítésére vagy a tudomány régebbi céljainak újrafogalmazására és módszereinek felülvizsgálására törekvő tan, avagy a tudomány társadalmi felelősségét hangsúlyozó etika, hanem egyszerűen „új kultúra”, melynek legfőbb célja elsöpörni az útból, „jól megérdemelt helyére utasítani” korunk uralkodó szubkultúráját, a tudományt, mert csak így válik lehetővé más — az ésszerű gondolkodás által eddig elnyomott — alternatív szubkultúrák kifejlődése. Ezt a *mást* Theodor Roszak ellenkultúrájának, Charles A. Reich pedig, Marcuse nyomán, felszabadulásnak (Liberation) nevezi.

Előjáróban Roszokról és Reichről — az ellenkultúra elméleti megalapozóiról — talán csak annyit, hogy mindketten egyetemi tanárok, fiatalokról írnak fiataloknak (jóllehet maguk már a negyvenes éveiket tapossák), s írásaik mind Amerikában, mind Nyugat-Európában bestsellerek. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy jelen pillanatban ők a bálványai a kultúrát kontesztáló nyugati ifjúságnak, annak a sok millió fiatalnak, amely *divatot teremtett* hosszára növesztett hajával, szakállal, rézveretes vagy foltokkal megtűzdelt kopott farmernadrágjával (ez már úgyszólván több is, mint divat: világnézet!), a táskarádiókból áradó folk- és pop-zenével, az idősebbekétől eltérő beszédmodorával, gondolkodási sémáival stb. Persze, a divat a fogyasztói társadalomban — mint tudjuk — gyakran változik, s az árucikkekhez hasonlóan a bálványok sem örvendenek hosszú életnek.

*

Hogy a divaton túlmenően még *mi* az ellenkultúra, azt nem könnyű meghatározni. Egyesek a gondolkodásnak ezt a sajátos módját *pop-filozófiának* nevezik, minthogy rokonítható a hatvanas évek elején keletkezett amerikai pop-arttal, az „átlagember művészetével”. A rokonításnak az ad alapot, hogy a dada és a szürrealizmus hagyományait felelevenítő pop-art alapmagatartása: hangos és üvöltő tiltakozás a fogyasztásra buzdító manipuláció, az áruteror, az elidegenítő közhelyek és az elcsépelet művészi formák ellen. Neves elődeik példáját követve a pop-art művelői szintén a hagyományos jelentésrendszerek lerombolását és radikális mellérendelés révén („kollázs-elv”) olyan új vagy ellenjelentések alkotását tekintik feladatuknak, amelyek megdöbbenik a nézőt (vagy olvasót), és erőszakot követnek el feltételezett maradisága, értetlensége, konvencionálisusa ellen.

Hasonló ellenjelentésekkel dolgozik Roszak és Reich is, amikor kétségbe vonja a tudomány *bármiféle* vívmánya, a szakértők *akármilyen* teljesítménye, a technikusok eredményességére irányuló *mindennemű* igekezdete hasznos voltát és jóhiszeműségét. Mindezeket az ellenkultúra

— a költészet leghatásosabb eszközével, a találó elnevezések kiváltotta meghökkentéssel élve — éppúgy elszakítja eredeti rendeltetésüktől, és így éppoly hatásosan rámutat addig észre sem vett esetlegességeikre, mint ahogy azt például a pop-art egyik legmodernebb válfaja, a *happening* (Susan Sontag szavával: az értelmet vesztett helyzetek komédiája) teszi.

Egzisztenciális kontesztáció és illogikus észlelés

Az ellenkultúra lényegének megértéséhez vissza kell pillantanunk jó másfél évtizeddel ezelőttre, amikor Daniel Bell az ideológiák alkotmányáról szóló könyvében kifejtette, hogy a fogyasztói javak egyre növekvő bősége lassacskán elmosza a kirívó gazdasági ellentéteket, és ennek következtében az ideológiák elparlagiasodnak, a „szubverzió“ pedig elkorcsosul. Az ellentéteken alapuló társadalmak helyébe egyetértő poszt-indusztriális társadalom lép, a felvetődő problémák egyre inkább elveszítik politikai jellegüket, és egyszerű műszaki intézkedésekkel megoldhatók.

A valóság alaposan rácăfolt Bellre. Kiderült, hogy az anyagi javak bősége, sőt pazarlása korántsem simítja el a társadalmi ellentéteket, mindössze annyi változás történt, hogy az elégedetlenség sok esetben nem a szükségből, hanem a bőségből merítette erejét. Az ún. posztindusztriális civilizáció ugyanis, miközben orvosolt egyes régebbi bajokat, új, és talán semmivel sem kevésbé súlyos hiányérzeteket teremtett.

„A technológia — állapítja meg ezzel kapcsolatban Roger-Gérard Schwardtzenberg, a Paris II. Egyetem jogprofesszora —, minthogy nem tartotta féken politikai akarat, új fajtájú elnyomáson alapuló társadalmat modellált meg.“ Marcuse szavaival az egyént befogták a termelés—fogyasztás körforgásába, elfojtották természetes ösztöneit, és mesterséges szükségleteket tápláltak belé. Ahelyett, hogy a javak termelésében elért jelentős haladás az ember felszabadításához vezetett volna, az elidegenedés — paradoxálisan — a bőséggel és jóléttel párhuzamosan nőtt. Bőséget ugyanis csak kifogástalanul működő „szcientokratikus“ gépezet teremthet, ám éppen az ilyen gépezet igázza le az embert, az ilyen gépezettel szemben érzi magát az egyén tehetetlennek és kiszolgáltatottnak.

Az ellenkultúra elméleti megalapozói szerint a bőség nyomán keletkezett rossz közérzet — magyarul: csömör — visszahatásaként új, a régítől merőben különböző kultúra van születőben. Ezt a kultúrát egy „bio-társadalmi osztály“: az ifjúság hozza létre. A fiatalok, akiket soruk megkímélt a világháború és a fasizmus megrázkódtatásaitól, épségben megőrizték legtermészetesebb tulajdonságaikat: a képzelőerőt, a hevességet, a nagylelkúséget, s most nyomást gyakorolnak ezekkel a társadalomra.

A mai fiatalság romantikus új kultúrája mindenekelőtt illogikus. Marshall McLuhan szerint ennek elsősorban az az oka, hogy a tömeghírközlő eszközök megváltoztatták az információ lényegét. A nyomtatott betű korszakában („Gutenberg-galaxis“) a grafikus kommunikáció megkövetelte, hogy az ember hűségesen kövesse a leírt gondolat lineáris és ésszerű útját. Az írott szöveg helyett képet közvetítő elektronikus mass

mediák ezzel szemben *globális észleléssel* vértették fel a fiatalabb nemzedékeket. De a globális észlelés egyben illogikus is.

Ezen túlmenően az ellenkultúra „mentes mindenféle ideológiától“. A múltban ugyanis a különféle ideológiák „olyan sokszor vallottak kudarcot“, hogy a fiatalok nem képesek többé hinni bennük. Az elvont és spekulatív beszédek mit sem mondanak már nekik. Ma az ellenkultúra táborához tartozó fiatalság, úgymond, „egyemberként leszállt a küzdőtér porondjára, a nézők számára fenntartott padosrok üresen maradtak“.

Új ideológia helyett a fiatalok új életformákat javasolnak. Nem az eszmék frontján akarják megvívni küzdelmüket, hanem magát az életet akarják megváltoztatni, új nevelési, szórakozási, pihenési módozatokat akarnak kitapasztalni, új létezési módokat felfedezni. Az ellenkultúra — mondják hívei — nem szónoklat. „A kontesztáció hátat fordított az eszmék birodalmának, és doktrinálisból egzisztenciálissá vált.“

Itt persze csak éppen arról nem esik szó, ami a leglényegesebb: új életformák nehezen képzelhetők el a meglévő, kapitalista társadalmi struktúrákon belül. Ez azonban az ellenkultúrát szemmel láthatóan nem zavarja.

Komfort és kompromisszum

Nincs itt helyünk arra, hogy behatóbban elemezzük az új életformákat kitapasztaló fiatalok, a hippik mozgalmát. A fogyasztói társadalom fehér négereiről (ahogy Norman Mailer nevezi őket) már nemegyszer elmondták, hogy nincs sem céljuk, sem utópikus vágyuk, csak mély kétségbeesésük van, amelyből egy soha-nem-volt múlt feltámasztásával s ebbeli reményüket tápláló, valóságos vallási funkció szerepét betöltő kábítószerkultusszal hasztalanul próbálnak menekülni. Az is eléggé ismert tény, hogy az ún. „jólét társadalmá“ valóságos hippi-tenyésztő társadalomnak bizonyult.

Ezért Theodor Roszak szerint elsősorban a szülőket terheli felelőség, akik a háború utáni nemzedékeket dr. Benjamin Spock szuperengedékeny elvei alapján nevelték fel (Spock ezzel kapcsolatos „önkritikáját“ nemrég közölte a világsajtó). S ez nem is történhetett volna másként. „Egy jó módú társadalomnak — írja Roszak — nincs szüksége szigorúan nevelt, felelősségtudattal bíró ifjúságra. Amúgy is csak egy részét tudja foglalkoztatni a kellőképpen fel nem készített fiataloknak. Ezért a középosztály megengedheti magának azt a fényűzést, hogy kitolja a gyermekkor felelőtlenségének határát, és ezt meg is teszi.“

A szülőktől eltérően ugyanis a gyermeknek nem kell áruba bocsátania magát azért a jólétért, amelyet a fogyasztói társadalom nyújt neki. És a fiatalok éppen erre építik fel kompromisszummentes egyéniségüket. Ellentétben szüleikkel, akik kénytelenek alávetni magukat a technokratikus társadalom megkövetelte rendnek, mert hiszen az ad nekik kenyeret, a fiatalok nyugodtan feleselhetnek odahaza, nem kell tartaniuk attól, hogy kikergetik őket „a hidegbe“.

E nevelés eredményeként a gyermekkor mesterségesen meghosszabbítják. De ennek a mesterséges infantilizálásnak bomlasztó hatása van. Rosszul készíti fel a fiataloságot a valóságos világra és annak fegyelmére. Pedig az összeütközésre előbb-utóbb elkerülhetetlenül sor

kerül. A gyerekek egyszer csak azt mondják, hogy ő most már hivatalosan belépett a felnőttek sorába, és megfélemlenek arról, hogy nem fejlesztették ki benne az érzéket a felnőttek képmutatása iránt. „Márpedig — írja Roszak — a General Motors vagy az IBM rövidre nyírott haját, pontosságot, fegyelmet, jó magaviseletet igazoló ajánlóleveleket és feltétlen tiszteletet követel meg a feljebbvalók iránt.“

Ezzel érkezett az összetűzés pillanata, mely különböző formákat ölthet. Egyesek menekülni próbálnak: ki az „új baloldal“ táborába, ki a nagyvilágba. Esztendőről esztendőre az FBI tízezerszámra veszi őrizetbe a hazuról eltekergett kiskorúakat, javarészt gazdag szülők gyermekét; a legtöbbjüket bohémtyúkokon találták meg csonttá soványodva és nemritkán nemi betegséggel megfertőzve.

Sokan az így kitenyészett amerikai, angol, nyugatnémet, skandináv „virággyerekek“ (flower children) közül kivándorlásban keresnek menekedéket. Évente mintegy tízezen vándorolnak Keletre, legtöbbször Katmanduba, ahol olcsó a kábítószer, és használatát nem tiltja a törvény. Ez menekülés, de nem *valahova*, hanem *valahonnan*.

A többség azonban mégis otthon marad, és ezekkel gyűlik csak meg igazán a baj. Ötven évvel ezelőtt — írja Roszak — a jómódú polgárság még a gyáraiban kereshette osztályellenségét. Ma nem kell kikocsiznia a gyárba. Megtalálja őket odahaza, reggelizőasztalánál, saját gyerekei között.

„Feminin és brutális vonások . . .“

Párizs falait, mint ismeretes, az 1968. májusi—júniusi diákfelkelés idején valószínűleg elárasztották a graffitók, amelyek a tulajdonképpeni ideológiát helyettesítették. A falakra pingált jelszavakat annak idején gondosan összegyűjtötték és több könyvben is közzétették. Idézzünk közülük néhányat:

Mire jó dolgozni? — Az áru a nép ópiuma! — A kultúra az élet visszája! — A képzelet meghódítja a hatalmat! És a legszomorúbb valamennyi falfelirat közül: *Akarnék valamit mondani, de nem tudom, mit!*

Vessük össze ezeket a jelszavakat Daniel Cohn-Bendit valamelyik, találmányra kiragadott nyilatkozatával, és szinte maradéktalanul megértjük az 1968. májusi francia diákromantika „ideológiatlanságát“, egyben pedig megközelítjük az ellenkultúra lényegét is:

„A kezdődő forradalom nemcsak a kapitalista társadalmat, hanem az ipari forradalmat is megkérdőjelezi. A fogyasztói társadalom erőszakos halállal kell hogy kimúljon. Az elidegenedés társadalmi erőszakos halállal kell hogy kimúljon. Új és eredeti világot akarunk. Elutasítjuk azt a világot, amelyben azért a biztonságot, hogy nem halunk éhen, az alalomtól való elpusztulással fizetünk.“

Messzi túltesz a „romantikus“ francia diákmozgalmon a Stephen Spender által „teoretikusnak“ minősített nyugatnémet diáklázadás, mely a *Buch macht dumm, Studium ist Opium!* (A könyv butít, a tanulás ópium) jelszóval még inkább elébe ment az ellenkultúrának.

„Valamennyi jelszó mögött — állapította meg a falfeliratok alapos tanulmányozása után Joachim Fest a londoni *Encounter*-ben (1971. 6.) — megbújik a valóság romantikus elvetése, a heves iszony napjaink hívős technikai racionalizmusától. Az egzotikus vezéreket körülvevő

tűnődők nemzetközi seregét, a nyugatberlini tupamarókat és Woodstock amerikai zarándokait az aszfalt és a komputerek világának határozott elvetése köti össze... Ez az ellenállási mozgalom közelebb állt Gobineauhoz, Jacob Burckhardthoz vagy Nietzschehez, mint Marxhoz vagy Leninhez. És sok benne a közös vonás a húszas évek Jugendbewegungjával, amely később beolvadt a Hitler-Jugendbe.

Amikor Jürgen Habermas nemrégiben „baloldali fasizmusnak“ bélyegezte a diákmozgalmakat, a tiltakozás valószínűsége lavinája indult meg. És ez természetes is, hiszen a „mouvement“ — mindenütt, ahol csak jelentkezett — a legdühöttebb ellenségét látta a fasizmusban, és ennek az érzésnek a szubjektív őszinteségét aligha lehet kétségbe vonni. Ez bírta rá Jürgen Habermast, hogy végül is visszavonja állítását, mondván, hogy ő lényegében csak „az utcai erőszak“-ra utalt.

Mélyebb szinten azonban — írja J. Fest — a rokonság mégis fennáll. „Hiszen a fasizmus mint történelmi jelenség része volt kora romantikus ellenforradalmának, s ideológiáját nem kis részben a civilizáció-undor múlt századi örökségéből merítette.“ Persze, durva tévedés volna — folytatja az angol szerző — a tiltakozó mozgalom tagjait egyszerűen „lefaszíztazni“ és azt állítani, hogy az egész mozgalom nem más, mint a fasizmusnak egyik modern változata. De nem hunyhatunk szemet a közös vonások láttán sem. Ezek közé tartozik a „felelőtlen dinamizmus, a feminin és brutális vonások különös kombinációja, az erőszakban való hit“. Vagy a német SDS (Sozialistischer Deutscher Studentenbund) egyik vezetőjének az a barbár és nyilvánvalóan hitlerista inspirációjú ötlete, hogy „az idősebbeket és az olyan bűnözőket, akiket már nem lehet átnevelni, ki kell telepíteni az országból“.

És lényeges ezenfelül a két mozgalom híveinek gondolkodásában tapasztalható hasonlóság. „Nincs ugyan meg a fiatalokban a náciizmusra jellemző igény a rendre és a tekintélyre“, de közös vonásuk a fasizmus-sal „az értelemben vetett hit tagadása“.

A fiatalság mozgalmainak vezetői szentül hiszik, hogy ők az ember önrendelkezési jogának védelmezői a technokráciából kinövő új parancsuralmi veszéllyel szemben. De vajon nem éppen ők maguk jelentik-e ezt a veszélyt? „A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a romantika mindig más, nagyon is nem romantikus erőket szokott kiszolgálni.“

*

Az ellenkultúra — vonhatjuk le a fentiekből önként adódó következtetést — ma még teljesen kiforratlan, számos, egymásnak ellentmondó elemből szinkretikusan összegyűrt ideológia, ha hívei mégúgy tagadják is ideológia jellegét. „Amikor az értelmiség hagyományos intellektuális racionalizmusát a romantika váltja fel — mutatott rá G. Márkus György *Az eksztázisba fojtott forradalom* című tanulmányában (*Világosság*, 1973. 5.) —, akkor voltaképpen az utópista politikai anarchizmus alakul át ellenkultúrává, és egyesíti az új baloldal lázadóit a társadalomnak háttal fordító, többnyire kábítószert hatása alatt élő, mágiában, varázslatban és mindenféle misztikában hívő hippikkel, akik nem egyszerűen egy adott társadalomnak, hanem *magának a társadalmi létnek* üzentek hadat.“

Theodor Roszak és az ellenkultúra

Az ellenkultúra keletkezéséről szóló könyvében (*The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. New York, 1968) Theodor Roszak, a haywardi (Kalifornia) Állami Főiskola tanára csak mellékesen foglalkozik napjaink nyugati ifjúságának „másféleségével“, lázadásával, tekintélytagadásával, céltalanságba torkolló céljaival. Tulajdonképpen azt a *szcientokratikus civilizációt* vizsgálja, amely elkerülhetetlen termékeivel — a szennyezéssel, biológiai manipulációval, urbanizációval — egyre jobban kicsúszik az ember ellenőrzése alól, és „halálos veszéllyé válik“. Roszak szerint az ipari társadalomnak meg vannak számlálva a napjai, nem azért, mert nem érte el célját, hanem éppen ellenkezőleg: mert elérte. Soha azelőtt — írja — nem rendelkezünk ekkora hatalommal, ennyi tudással, ilyen vakmerőséggel, gazdagsággal, dinamizmussal. De céljaink alapvetően hamisaknak bizonyultak. „Nem véletlen baleset folytán kerültünk Góg és Magóg karmai közé. Tudományos haladásunk útja vezetett ide...“

Az *ellenkultúra keletkezésének* nagy közönségsikerén felbuzdulva Roszak nemrég új könyvet adott ki *A kietlenség határán* címmel (*Where the Wasteland Ends. Politics and Transcendences in Postindustrial Society*. New York, 1972). Minthogy a két könyv kölcsönösen kiegészíti egymást, és célunk Roszak egész gondolatvilágának bemutatása, a továbbiakban a két művet együttesen elemezzük.

Mindkét könyvének bevezető részében Roszak érdekesen és sokoldalúan elemzi-bírálja a szcientokrata társadalmat. Nem ad ugyan sokat hozzá ahhoz, amit már előtte C. Wright Mills és J. K. Galbraith, Herbert Marcuse és Norman Brown meg talán mások is elmondtak, inkább hangjának szenvedélyes voltával és találó elnevezéseivel kelt figyelmet. A technokrácia gyors ütemű elterjedését például „coca-kolonizáció“-nak nevezi; a „tudatlanság robbanása“ az a pillanat, amikor a létező teljes ismeretanyagának az emberi agy által elsajátítható része megközelíti a zérust; redukcionizmuson a „beskatulyázás“ és képletbe foglalás dühét érti, valamint azt, ahogy mindent kizárólag a hasznosság szempontjából ítélünk meg. A redukcionizmus tetőfoka az, amikor az igazgyöngyben sem látnak már mást, mint az osztriga kóros állapotát.

A technokrácia — írja — az a társadalmi forma, amelyben az ipari társadalom szervezett integrációja eléri legmagasabb fokát. „E társadalom kormányzó szervei a technikai szakértőkre hivatkozva igazolják létüket, ez utóbbiak az ismeretek tudományos formáihoz folyamodnak, a tudomány tekintélyénél magasabb fórumhoz pedig nincs fellebbezés.“

Mi a technokrácia stratégiája? Az, hogy „leszorítja az életet egy olyan szintre, ahol a műszaki szakértelem el tud banni vele, hogy azután ezen a hamis és kizárólagos alapon a szakértők monopóliumának mindenre kiterjedő hozzáértése teljhatalmat igényeljen fölöttünk“. Az iparosodás és a korszerű technikában való jártasság hozta létre azt a társadalmat, amely jelenleg „abszurd módon ingadozik a ledér bőség és a népgyilkos muníciógyártás között“. A technokrácia kifejlesztette „legtudományosabb társadalom“ úgyszólván azonos azzal az útvesztővel, melyből Kafka K.-ja hiába keresi a kivezető utat.

A szcientokrácia roszaki elemzéséből mindössze az a felismerés hiányzik szembetűnően, hogy az elembertelenítő technokrácia úgyszólván

törvényszerűen nő ki a kapitalizmusból, melyben Marx szavaival „a dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának elértéktelenedése“ (*Gazdasági-filozófiai kéziratok*, 45.). Eredményesen tehát csak az harcolhat a technokrácia ellen, aki magával a tőkésrenddel veszi fel a harcot.

Biológiai manipuláció és agymosás

Miért gyűlöli Roszak a tudományt és a tudósokat?

Saját állítása szerint — „paradoxálisan“ — nem gyűlöli. Csak azzal vadolja a tudományt, hogy eltorzította a kapcsolatot az ember és környezete között, és e kapcsolat nem is válhat újra természetessé, mert „kivétel nélkül minden tudós érdekelt abban az ismeretben, amely baconi értelemben hatalmat jelent“. Az ismeretből eredő hatalmat a tudósok manipulációra és ellenőrzésre használják fel: egyesek hatalma nem terjed túl egy egyszerű laboratóriumi kísérleten, mások azonban holdrakéták fölött rendelkeznek.

Még a legbékésebb cél is — írja Roszak — bármikor hadi céllá alakítható át. A katonák tisztában vannak azzal, hogy minden agy hatalmat jelent, azért akarják megszállni („gyarmatosítani“) a kutatás polgári szektorát.

A társadalomra nézve a legnagyobb veszedelmet — az ellenkultúra elméleti megalapozója szerint — a pszichológusok jelentik, közülük is elsősorban a Skinner-féle behaviorista iskola hívei, akik „fortélyos manipulációval az emberek kondicionálására és agymosásra törekzenek“. De a magatartást manipuláló pszichológusoknál is veszedelmesebbek azok a molekuláris biológusok, akik kidolgozzák a genetikus sebészet, a kromoszóma-átültetés, az agy elektronikus stimulálása, a memória-kitörlés, az ember-állat kimérák, sőt az élőlények klónozása (sokszorosítása) technikáját.

A sok kutatással és felfedezéssel — véli a haywardi főiskola tanára — semmivé foszlanak a legragyogóbb és legcsodálatosabb dolgok: a másodperc milliomod részéig élő részecske, az RNS, amely információt továbbít a DNS-nek, hogy a születendő emberke hasonlítson a szüleihez, az operonoknak, interferonoknak, inhibátoroknak a csúszómászóktól az emberig terjedő egész bámulatos alkímiája, mindaz a változatosság, melyet a képzelet maga elé varázsol, hogy meghatározza Istent... S mi marad? Jelekkel telefirkált papírlapok, mikrofilszalagok, lyukkártyák, amelyekkel együtt „végül magát az embert is — aki saját tévedése folytán objektummá lett — elhajítják, mert utóvégre ez a közös sorsa minden elhasznált tárgynak“.

Tipikus példa ez arra, hogyan rombolhatók le a hagyományos jelentések, és hogyan teremthetők aránylag könnyűszerrel ellenjelentések. Roszak — nem kétséges — valóságos veszélyekre hívja fel a figyelmet. Éppen csak azt hallgatja el, hogy e veszélyek *lehetséges*, ám korántsem *szükségszerű* velejárói a molekuláris biológusok, genetikusok, biofizikusok, biokémikusok, pszichológusok és orvosok nagyon is humánus célokat szolgáló közös erőfeszítésének, mely a biomedicina nagy ígéreteinek beváltását tűzte ki céljává.

A visszaélés lehetőségére és veszélyére Roszak előtt már sokan mások — elsősorban maguk a kísérletező molekuláris biológusok — is

rámutattak. Valamennyi figyelmeztető szeme előtt ott lebegett az atom-bomba hirosimai robbanásának megdöbbentő pillanata, amikor úgy tetszett, hogy a jószágos arcú tudós álarca mögül előbújik a mindenható és öncélú technika eszelősen vigyorgó megszállottja.

Ez azonban még korántsem ok arra, hogy az ember lemondjon a biomedicina nagy és egyelőre beváltatlan ígéreteiről. Minden hasznos találmánnyal vissza lehet élni, *méreg és gyógyszer között* — közismer-ten — *csak mennyiségi, nem minőségi különbség van*. Ugyanazt a repülőgépet, amellyel gyermekeket lehet kimenteni árvíz sújtotta területekről, gátak bombázására és árvizek mesterséges előidézésére is fel lehet használni, amiként a pszichológia meg a molekuláris biológia eredményei is felhasználhatók manipulálásra, agyomosásra, kimérák „klonozására“, embertelen diktátorok hatalmának növelésére. Ebből azonban korántsem következik az, hogy le kell fogni a kísérletező tudós kezét! A könyvégetés mindenkor ostoba és káros dolog volt, s babonás praktika volna az is, ha a pszichológust vagy a biológust eltiltanák bizonyos kutatási területektől, csak azért, mert „azokat jobb nem ismerni“.

Ugyanakkor elvitathatatlan tény, hogy a *biológiai pokolgép* — ahogy Gordon Rattray Taylor népszerű könyve nyomán a molekuláris biológia félelmetesen szép, ám könnyen az ember ellen fordítható lehetőségeit nevezik — ketyeg. A robbanás elkerülésére mind a természettudós, mind a társadalomtudós csak egyet tehet: informál, figyelmeztet, segít alakítani a közvéleményt.

Így tekintve, Roszak még akkor is jó szolgálatot tesz figyelmeztetésével, ha elvakult tudósgyűlöletét eleve el kell utasítanunk, misztikus, eszkatologikus következtetéseivel pedig nem érthetünk egyet. Ettől függetlenül azonban vele együtt valljuk, hogy a „pokolgépre“ éberén figyelni kell, mert a visszaélés lehetősége nincs kizárva, a leghumánusabb felfedezést is antihumánus erők állíthatják a maguk szolgálatába.

A tudat egyik iránya

A tudomány objektivitása az ellenkultúra szemszögéből — mítosz. Roszak „kérelhetetlenül leszámol“ azzal az „előítélettel“, amely a tudomány alkotta világvéleményt tárgyilagossá próbálja feltüntetni. Hogy ezzel szemben önmaga állításának tárgyilagossá voltát igazolja, kénytelen — mert mi egyebet is tehetne? — a tudomány megszokott fegyvertárához nyúlni: érvel, analógiákra hivatkozik, bizonyít. Érveit ez alkalommal a művészettörténet tárgyköréből meríti, és adatai — következtetéseivel ellentétben — helytállóak és megbízhatók.

„Egy évszázada annak — írja, hogy az európai művészet eltért attól a festészeti és szobrászati iránytól, melyet a korai reneszánsztól örököltünk. Ha most visszatekintünk az újító mozgalmak és stílusforradalmak hosszú sorára, azt látjuk, hogy a hagyományos esztétika, mint az ábrázolás közkeletű módja, a szabatos alkattan, az optikai távlat... az anyagoknak és tárgyakkal az az egész kelléktára, melyet a »régi mesterekkel« azonosítunk, nem magát a művészetet jelentik abszolút értelemben, hanem valami olyasmit, amit egy művészeti iskolának vagy irányzatnak mondanánk...“ És mégis micsoda megrázkódtatás volt dédszüleinknek látniuk, hogy a nagy akadémikus hagyományok a szemük láttára mállanak szét. Úgy érezhették, parvenük tolakodtak be a mű-

vészetbe, és ezeknek a felkapaszzkodottaknak semmi sem szent. Ma azonban, ha visszatekintünk, folytonosságot fedezünk fel ott, ahol elődeink csak reménytelen törést láttak. Ma már tudjuk, hogy a művészet minapi forradalmárainak figyelme egy sokkal globálisabb művészi felfogásra irányult, mely nagyobb elmélyülést követelt meg fényekben, színekben, struktúrákban. Napjaink művészete — folytatja Roszak — sokat tett azért, hogy átmentse a primitív, gyermekded, álombeli, közvetlen érzelmi választ, a képzelet világának és a transzcendens szimbólumoknak az értékeit.

E hasonlat a szerzőnek arra volt jó, hogy megállapítsa: hasonló fordulóponthoz érkezett el napjainkban a tudomány. Mintha az az esztétikai alap — írja —, melyen a művészetek törtek utat, most új „lételméleti tudatosság“ formájában bontakoznék ki. Olyan pillanat ez, amelyben felismerik, hogy „az a valóság, melyhez a tudósok igazodnak, nem más, mint egy sokkal szélesebb színskála egyetlen szelvénye“.

Idáig Roszak igazsága szinte helytálló. A racionális-empirikus-de-dukatív kutatómódszer valóban nem zárhatja ki semmiféle érzelmi-indulati vagy másféle tapasztalat érvényességét, mert ezek komplementárisak lehetnek a tudomány jelenlegi fejlettségi fokán megszerzett tapasztalatokkal. Ugyanakkor azonban a tudomány nem is fogadhatja el saját hatómezején belül azt, ami tapasztalati és következtető módszerekkel, a pillanatnyilag rendelkezésre álló szellemi és tárgyi apparátussal nem igazolható. Bertrand Russell írta volt *Mysticism and Logic* című könyvében: „Nem állíthatom, hogy a valóságnak nincs természetfeletti rendje, de nem rendelkezem semmiféle eszközzel annak bizonyítására, hogy létezik.“

Roszak azonban, mint általában, ez esetben is szélsőségesen fogalmaz. Szerinte „a tudományról, amelyet hosszú időn át úgy tekintettek, mint egyedül jogosultat a világ érvényes ábrázolására, ma kiderül, hogy csak — egy iskola. A tudat egyik irányzata, amely mellett *alternatív realitások* léteznek.“

Az alternatív valóságok létezése tagadhatatlan. Ilyen valóság például, éppen a fentebb mondottak értelmében, minden művészi, etikai, emberek közti személyes, társadalmi és egyéb (érzelmi-indulati jellegű) jelenség és tapasztalat. De e jelenségek és tapasztalatok egyike sem alkalmas a tudomány leírta valóság pótlására, ami természetesen nem zárja ki a strukturális egymás mellett—egymással élés lehetőségét. Roszak persze korántsem ezekre az alternatívákra gondol. Az ő másféle realitásai, amelyeket a tudományos világgéppel szembeszegez: a parapszichológia meg az amerikai indián folklór, a mágia és a misztika, a keleti vallások és a pszichedélikus tapasztalat, az anarchizmus és az illogikus észlelés.

Misztikus eksztázis

Sasthi Brata, Roszak egyik angol nyelven író, hindu származású bírálója leplezetlen ironiával összegezi a londoni *New Scientist*-ben (1971. január 21.) az ellenkultúra tapasztalatait. Eszerint:

— a tudományos alapokon nyugvó szcientokrata társadalmakban, ahol a tudós kártékonyan érvényesítheti a maga világfelfogását, az embert megfosztják igazi természetétől, és termelő-fogyasztó géppé degradálják;

— mihelyt a géppé lealacsonyítás megtörtént, és az ember tömegesen kezdi termelni a fogyasztási cikkeket, addig etetik saját termékeivel, amíg végül is rabságba ejtik lelkét;

— de az ellenkultúra szerencsére „átlátott a fogyasztói társadalom fufangján“, és elveti „az eredményesség ópiumát“; ehelyett inkább „heroinnal vagy LSD-vel táplálkozik, jógázik, elmélyül a Zenben, szeretkezik sétatéri padokon, felszabadítva ilyenformán a valóságosan való világ transzcendens vízióját“;

— az ellenkultúra tehát a természettel való olyan *életközösséget* jelent, amilyen a régmúlt időkben a sámánoké, a jógiké, az ősemberé vagy a rézbőrűeké volt; az ellenkultúra víziójának nem állhat útjában konkrét érzékelés, elveti a tudomány tapasztalati felfogását, és megnyitja lelkét egy titokzatos, elragadó világegyetem csodái előtt; „inkább retteg és fél a természettől, mintsem hogy uralkodjék felette!“

„Dr. Roszak — fűzi ehhez Sasthi Brata — reméli, hogy a fiatalok megszerzik a természetfölötti valóságnak azt a transzcendens vízióját, amelyet a rosszindulatú tudósok megtagadnak tőlük. Hogyan? A jógával? A jóga útján valóban sok mindent megtanulhatnak, ami ma még ismeretlen számukra. De kérdem: hány San Franciscó-i »virágygyerek« hajlandó több mint 20 évet kemény munkával eltölteni, hogy elérje a *samadhit*, a jóga misztikus ekstázisának legalsó fokozatát?“

Charles A. Reich és a Felszabadulás

A „New Haven-i szent“, ahogy diáktisztelőinek nagy tábora a Yale Egyetem 43 éves jogtanárát nevezi, vitathatatlanul avatott tollú író, mestere a szónak, színes egyéniség. *The Greening of America** című könyve, mely először a *The New Yorker* irodalmi folyóirat hasábjain jelent meg, olyan visszhangot keltett, mint annak idején John Hersey *Hirosimája* vagy Rachel Carson *Néma tavasza*. A nagy siker talán mindenekelőtt a könyv tárgyának tulajdonítható. Nincs az Egyesült Államok jelenlegi zaklatott életének olyan problémája, melyhez a szerző ritka bátorsággal és eredetiséggel hozzá ne mert volna nyúlni. Négerkérdés és vietnami háború; szex-forradalom és családi kommunák; bőség és környezetvélség; bűnözés és rock-zene; fiatalok lázadása és kábítószerfogyasztás; természetes életformák és számítógéptechnika — csak néhány kiragadott példa annak jelzésére, hogy mi mindenről mond Reich 400 lapon véleményt, hogy hányféle összefüggést vizsgál meg, és milyen széles körre terjed ki az érdeklődése.

Ugyanakkor a tudománynak és publicisztikának, a politikai zsurnalizmusnak és irodalmi esszének ez a sajátos „költői“ keveréke szerzőjét igen kevésre kötelezi: megkockáztathatja benne — ha kedve tartja — akár a legképtelenebb állításokat is. Marshall McLuhan jelentette ki egyszer, hogy kellő előtanulmányok után kapásból diktálja le minden művét, és nyomdába küldés előtt soha nem olvassa el kéziratának egyetlen sorát sem. Hogy ebből ismétlések, ellentmondások, zavaros megfogalmazások, pontatlanságok, erősen vitatható állásfoglalások származhatnak, az a pop-filozófia művelőit szemmel láthatóan nem zavarja. Sőt... az olvasóban néha az a gyanú támad, hogy korántsem felületességről vagy lazaságról, hanem a műfajhoz illő *keresett borzasságról*

* Endreffy Zoltán a *Valóságban* igen találóan *Amerika Zöld Reményének* fordította.

van szó. A pop-filozófia ellenségei egyébként előszeretettel utalnak arra, hogy a *pop* szó nemcsak népszerűt, az átlagember körében elterjedtet jelent, hanem Amerikában a fecsegést, a „hadovát“ szintén „pop“-nak mondják.

A washingtoni *Science* — kegyetlenül, de találóan — a lumpen-burzsoázia kiáltványának nevezi Reich könyvét, szerzőjét pedig „az öröm forradalma Marxának“. Mégis talán túl egyszerű volna kezelegyin-téssel elintézni a könyvet, és kimondani rá, hogy Reich elméleti filozófiai program rangjára próbálja emelni a „hippi halandzsát“. Minde-
nekelőtt meggondolkoztató az az óriási visszhang, melyet a könyv kiváltott. Hónapokon át első helyen szerepelt a legkeresettebb *non fiction* könyvek listáján, megjelent már Angliában is, lefordították több európai nyelvre, és számos ideológiai, publicisztikai, társadalomtudományi vitában első osztályú szaktekintélyként hivatkoznak Reichra. A legjelentősebb tudományos folyóiratok kivétel nélkül ismertették a könyvet, mi több: maga a hivatalos Amerika sem zárkózhatott el tudomásulvétele elől. Erre mutat az a recenzió, amely Mal Oettinger tollából nemrég az Egyesült Államok bukaresti nagykövetségének propaganda-folyóiratában, a *Știri culturale din SUA*-ban jelent meg.

A reichi tudatok

Könyvének bevezető részében Reich összegezi mindazokat a problémákat, amelyekkel az amerikai „érdekképviselői állam“-nak, a „kérlelhetetlenül célratoró kormányzati, üzleti, oktatási és alapítványi rendszer“-nek ma szembe kell néznie. A mindent „egyetlen érték: technológia—szervezés—hatékonyság—fejlődés—haladás“ szolgálatába állító amerikai társadalom válsága — állapítja meg a szerző — mérhetetlen gazdagsága és bámulatos tudományos-műszaki eredményei ellenére is egyre mélyül.

A válság magyarázatát Reich az amerikaiak nagy részének elavult életfelfogásában és gondolkodásmódjában véli megtalálni. E gondolkodási-világnézeti sémákat a yale-i jogtanár „tudatállapotoknak“ (stages of consciousness) nevezi, és Con_I, Con_{II}, Con_{III}-nak rövidíti. Rövidítésesei annyira népszerűek, hogy helyet kaptak az amerikai köznyelvben, s talán megérjük, hogy a szótárakba is bekerülnek.

A Con_I a múlt századi és e század eleji iparosítás idejéből ittrekedt „puritán erkölcs, szigorú individualizmus, szociáldarwinizmus“ tudata. Ez a belső hite a farmereknek, kis vállalkozóknak, azoknak a bevándorlóknak, akik még nem vették el nemzeti öntudatukat, a középiskolai tanároknak, számos kongresszusi képviselőnek, a gengsztereknek, republikánusoknak és más „egyszerű lelkeknek“. A huszadik század második felében a Con_I hívei mind kevésbé értenek egyet a valósággal. A régi sémákban gondolkodók általában azt szeretnék, ha csökkenne a kormány gazdasági szabályozó szerepe, ha kevesebbet fordítanak szegények, betegek, munkanélküliek segélyezésére, és inkább az adók leszállítására törekednének; ha az egyéni szabadságjogok és lehetőségek ismét olyanok volnának, mint a múlt században.

Reich szemmel láthatóan elnéző a Con_I irányában, heves indulatát a roosevelti New Deal idejéből visszamaradt Con_{II}-nek tartogatja. E második tudatcsoporthoz tartoznak ugyanis az új típusú üzletemberek,

a liberális értelmiség, a képzett szakemberek és technikusok, az elővárosok középosztálya, a szakszervezeti vezetők (!), a McCarthy-hívek, az új lakást szerzett kékgallérosok (kétkezi munkások), a régi vágású baloldaliak és az Egyesült Államok Kommunista Pártjának tagjai (!!). Klasszikus képviselői a Con_{II}-nek a Kennedyk és a *The New York Times* vezércikkírói. Ez a liberalizmus tudata, amelyre nagymértékben hatnak a Demokrata Párt reformeszméi.

A Con_{II} valamennyi hívét — a reakciós mccarthystáktól az Egyesült Államok Kommunista Pártjának tagjaiig — Reich azért sorolja közös csoportba, mert „hisznek a tudományban és az ésszerűségben, az értelemben meg a technológiában, az adminisztrációban, a tervezésben és szervezésben, a jóléti államban, az érdemekben. A Con_{II} emberének munkája és magánélete között szkizofréniás szakadás van. Kivéve, amikor családja körében vagy bizalmas barátai között tartózkodik (de gyakran még ezek körében is), a viselkedési normák arra kényszerítik, hogy álcázza érzelmeit, és tagadja meg nyíltságra, ösztönösségre, játékoságra irányuló vágyát.“

Az élet szépségei

A Con_I és Con_{II} feláldozza szinte mindazt, ami szép az életben, amiért érdemes élni. De voltaképpen mi az, amit az ellenkultúra az élet értelmének és szépségének tart? Reich nem maradt adósunk a válasszal. Szárazon és tárgyilagosan, szinte katalógusszerűen felsorolja, hogy miért érdemes élni. Íme az ellenkultúra krédója: az utazás kalandja, a szex, a természet, a testi munka, az erkölcsösség, a bátorság, a bálványozás (istenimádat), a mágia és misztikum, az áhítat, a csodálat és hódolat, a félelem és rettegés, a halál tudata, az ösztönösség, az ábránd, a tánc és játék, a szertartás és rítus, az önfeláldozás, az alkotás, a képzelőerő, az értelmet kitágító kábítószeres, az egészség, az érzékiség, a transzcendencia, a mítoszteremtés, a mezítlábasság, a közmegebotránkoztatás, a szeretet, a közösség és szolidaritás, a testvériség és a Felszabadulás.

Az ellenkultúra erkölcsi katekizmusának utolsó, nagybetűvel írt szépsége — a *Felszabadulás* — a Con_{III} alapja. „Minden előző tudat kitermelte a maga sírásóit“ — írja Reich, és természetesen szükségtelennek tartja megjegyezni, kinek a szavait parafrázálja. „Az ipari kapitalizmus tragikomédiája az, hogy fiatal értelmiségéből egy olyan anyagi javakban bővelkedő, befolyásos nemzedéket nevelt ki, amely megengedheti magának a kollektív egzisztenciális válság fényűzését; ez a válság a Con_{III} szülőanyja.“

A Con_{III} önkifejezéssel, a meritokrácia elutasításával, az egyéni megkülönböztetés és a merev társadalmi kategóriák elvetésével kezdődik. A Con_{III} híveiül szegődő fiatalok „felkutatják az érzésen alapuló hiteles személyi kapcsolatokat, és kommunákat szerveznek, melyeket a szeretet tart össze“. Az örömet adó, jókedvű beatzene és a pszichedelikus kábítószeres fokozzák a Con_{III} tagjainak érzékenységét, és megtanítják őket arra, hogy más szemmel nézzék mind az embert, mind a természetet. A Con_{III}-hoz tartozó fiatal „maga Érosz és az Életerő“, becsüli a tapasztalatot, nem bízik a tudományban, az analitikus gondolkodásban és a lineáris logikában. Csak annyit tud, amennyit minden erőfeszítés nélkül megtanul, „amit az ösztöne súg meg neki, vagy elárulnak a zsigerei“.

Az életre fittyet hány, a munka és játék között nem tesz különbséget, sodródik állásból állásba, „ahogy a szelleme hajtja“, és nem engedi, hogy „a karrier rabbilincsbe verje életét“.

A Yale Egyetem jogtanárának minden rokonszenve ezeké a fiataloké, akik a „szervezett felelőtlenség“ világával szembeállítják a maguk „szervezetlen felelősségét“; ez utóbbin a katonai behívók elégetését, önellátó farmok szervezését, valamint az olyan „békés tüntetéseket“ érti, amilyenekben a yippik (Youth International Party = *yip*) specializáltak magukat, akik az ellenük kivezényelt karhatalomnak egy-egy szál virággal kedveskedtek, a csoport leánytagjai pedig meztelenül önmagukat kiálták fel a katonáknak.

A Con_{III} — vallja mély meggyőződéssel a szerző — el fog terjedni az egész társadalomban, és mihelyt ez megtörténik, nyomban megváltozik minden. Soha többé nem fognak napalm-bombázni polgári lakosságot, nem túrik el a szegénységet, és nem szennyezik a levegőt. Ez lesz a szépség forradalma.

Reichnak kétségtelenül sikerül rokonszenvet ébresztenie olvasóiban a maga forradalmárai iránt, és a tőkés államról szóló bírálata sok tekintetben helytálló. „Az a következtetése azonban — jegyzi meg a *Contemporanulban* Petre Datculescu —, hogy amikor elegendő ember szánja el magát arra, hogy másként éljen, a politikai következmények természetesen s maguktól bekövetkeznek, és a régebbi politikai struktúrákat egyszerűen elsodorja majd a víz — naiv, utópikus illúzió.“

„Megszelídíthető-e“ az ellenkultúra?

Arra a kérdésre, hogy vajon lesz-e mélyebb hatása az ellenkultúrának a 70-es és 80-as évek amerikai és nyugat-európai társadalmára, a radikális mozgalmakkal és nézetekkel egyáltalán nem rokonszenvező Herman Kahn, a jövőkutató Hudson Intézet vezetője *Things to Come* (Eljövendő dolgok) című könyvében így válaszol: „Az ellenkultúra nagyon mélyen behatolt már a köztudatba; nehéz lesz eltávolítani.“

Jövőt prospektáló számítógépeiken végzett vizsgálataik során Herman Kahn és munkatársai két egymással ellentétes lehetőségéből indultak ki, és a grafikonok egyik alternatívát sem zárták ki egyértelműen. Az egyik lehetőség az, hogy igen erős reakció támad az ellenkultúrával szemben. (Erre a veszélyre egyébként Marcuse is felhívja a figyelmet *Contre-révolution et révolte* című könyvében.) Ezt a reakciót a Hudson Intézet kutatói a XVI—XVII. századi katolikus visszahatás mintájára „ellenreformációnak“ nevezik. „Lehetetlen megmondani — írják —, hogy az ellenreformáció milyen formát ölthet. De nincs kizárva, hogy nem lesz kevésbé éles a húszas évek weimari kultúrája ellen támadt reakciónál.“

Egyébként a futurológusok szerint sem a szexuális szabadság továbbterjedésétől — ami egyértelmű volna a promiszkuitás szélsőséges formáinak integrálásával —, sem a kábítószerfogyasztás további gyors növekedésétől nem kell tartani. A „füvet“ már millió fiatal kipróbálta, oly gyors ütemben nem növekedhet tovább a „füffejek“ száma, mint a hatvanas években. Egyszerűen „nincs hozzá piac“. A kábítószerfogyasztás kezdeti gyors növekedése máris megállt. Az sem valószínű — vélik a jö-

vökutatók —, hogy az öltözködés az eljövő egy-két évtizedben még bizarrabb, a zene még érthetlenebb, az underground sajtó még „szabadabb szájú“ lesz. Éppen ezért könnyen előtérbe kerülhet a másik alternatíva, vagyis olyan helyzet alakulhat ki, melyben — hegeli terminológiával élve — a hagyományos társadalom kultúrája a tézis, az ellenkultúra az antitézis, a kettőjük összetűzésének eredője a szintézis.

A mi megítélésünk szerint a jelek arra mutatnak, hogy a megalkuvásra mindenkor kész fogyasztói társadalom inkább a kompromisszum felé hajlik. Erre vall például az a rendkívüli előzékenység, melyet a nyugati világ tudományos folyóiratai és napisajtója, az egyetemi fórumok, a tudományos egyesületek, sőt egyes gazdasági és kormányzati szervek is az ellenkultúra iránt tanúsítanak. Nincs olyan elméleti vagy gyakorlati síkon aratott látványos tudományos siker, amelynek akár csak megközelítően olyan jó sajtója volna, mint „az alternatív realitások“ bármiféle megnyilvánulásának. Mi ennek a már-már túlzottnak tetsző előzékenységnek a magyarázata? Rokonszenv? Aligha. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Marcusét parafrázálva azt mondjuk, hogy a Power Elite manipulációs gépezete máris működésbe lépett az ellenkultúra integrálására, minthogy ezt lényegesen kisebb veszélynek érzi, mint a marxista—leninista elvi alapon álló forradalmi munkásmozgalmat.

Lényegében minden uralkodó rendszer — valahányszor úgy ítélte, hogy egy „szubverzív tan“ a létét veszélyezteti — két lehetőség között választhatott. Az egyik lehetőség történelmi: Szókratésszel mérget itattak, Giordano Brunót az inkvizíció máglyára küldte, és Kálvin sem bánt kíméletesebben Michel Servet-vel. A másik lehetőség „humánusabb“, célravezetőbb és — paradoxálisan — ősrégi volta ellenére is korszerűbb. Modelljét az emberiség talán már a „kezdet kezdetén“ ismerte, különben hogyan lett volna képes háziállatai megszelídítésére?

A „megszelídítés“ útján való integrálásra egyébként a Hudson Intézet futurologusai is gondolnak; erre mutat „az ellenkultúra kiöregedéséről“ alkotott elméletük. Eszerint: a fiatal nemzedékek szüntelenül váltják egymást, és az idősebbek mindig megpróbálják ráerőszakolni nézeteiket a fiatalabbakra. Nem sok sikerrel. Éppen ezért könnyű elképzelni a közeljövőben egy olyan helyzetet, amikor az iskolába frissen érkező „golyák“ gúnyosan nyilatkoznak majd az idősebbek „régimódi radikalizmusáról“.

„Számos jel arra mutat — írja Herman Kahn az *Eljövendő dolgokban* —, hogy a bomlás máris megindult...“ Az egyetemek elcsendesedtek, a Weatherman és a Fekete Párducok típusú szervezetek elvesztették támogatóik jó részét, a rock-fesztiválok sikere csökkenőben van, jeles pop-énekesek forradalmi dalok helyett újabban vallásos himnuszokat énekelnek...

Hogy ez vágyálom-e vagy valóság, azt csak a jövő mutathatja meg. A legnagyobb amerikai agytröszt számítógépeinek grafikonjaiban és „ötlettartályainak“ logikájában keresve sem találhatunk hibát. A baj csak az, hogy az ellenkultúra — *illogikus*.

Részletek a szerző *Védekező tudomány* című, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában rövidesen megjelenő könyvéből.

HÁROM ÉVTIZED A SZOCIALISTA MEZŐGAZDASÁG ÚTJÁN

Három évtized egy nép történetében nem nagy idő. Ennek ellenére hazánk történetének utóbbi 30 esztendejét nagyra tették az ez idő alatt elért eredmények. Történelmi távlatból nézve, a mezőgazdaságban 1944. augusztus 23-át követően megvalósított forradalmi lépések sokkal nagyobbak, fontosabbak, mint amilyeneknek annak idején értékeltük. Az 1945-ös földreform akkor „csak” földosztásnak tűnt, amelynek segítségével valóra váltottuk a parasztság évszázados álmát. Ma viszont tudjuk, hogy ez volt az első lépés a burzsoá-földesúri birtokrendszernek szocialista földtulajdonviszonyokkal való fölváltása útján. Az első mintagazdaságok létrehozásában akkor még nem láttuk a mezőgazdaság állami szocialista ágazatának kezdetét. Ma tudjuk, hogy ez milyen jelentős lépés volt az elkövetkezendő szocialista forradalom útján. A 25 évvel ezelőtt elindított szövetkezeti mozgalom olyan eredményekhez vezetett, amelyeket akkor csak hosszú forradalmi harc következményeként mertünk remélni, s ma tudjuk, hogy az 1949-ben létrehozott első mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelentették annak a minőségi változásnak a kezdetét, amely a termelőeszközök szocialista tulajdonának megteremtését, a modern, nagyüzemi termelés meghonosodását eredményezték.

A földért folytatott harc végigkíséri parasztságunk történetének minden szakaszát, és számtalanszor csúcsonyul ki olyan nagy jelentőségű eseményekben, amelyek történelmünk dicső állomásai. Emlékezzünk csak az 1437-es bábolnai felkelésre, Dózsa György 1514-es parasztháborújára, a Horia, Cloșca és Crișan vezette 1784-es lázadásra, Tudor Vladimirescu 1821-es harcára, az 1907-es nagy parasztmegmozdulásokra.

Bár a feudális nagybirtokrendszer felszámolása a polgári fejlődés feladata, a történelmi tanúsága szerint ennek csak a klasszikus polgári forradalom tesz eleget (Franciaország), de sem a korai, sem a késői polgári forradalom nem számolja fel a hűbéri nagybirtokrendszert; az előbbinek még nincs, az utóbbinak pedig már nincs annyi ereje (és közvetlen érdekelttsége), hogy a földet azoknak adja, akik megművelik.

„Csak miután az ország társadalmi küzdőterén megjelent a munkásosztály és forradalmi marxista pártja — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a mezőgazdasági vezetőkáderek konferenciáján — a parasztság erős szövetségest kapott a létfontosságú törekvéseinek kielégítéséért vívott harcban; a proletariátus megértette, hogy az agrárkérdés Romániában csupán forradalmi úton oldható meg, a burzsoá-földesúri rendszer elleni osztályharc, a szocialista forradalom s az új társadalom építése keretében.”

1945-ben a polgári demokratikus forradalom kiteljesítésének sza-

kaszában és a szocialista forradalomra való fokozatos áttérés időszakában a régi burzsoá-földesúri földviszonyokat széles körű demokratikus földreform révén számoltuk fel. A paraszti gazdaságok érintetlenül hagyása mellett a nagybirtokokat kisajátítottuk, és az igényjogosultak között úgy osztottuk szét a földet, hogy a parasztok magántulajdonába került. Nálunk tehát nem került sor a föld államosítására, ami a sajátos hazai körülményekkel magyarázható. A földkérdés ily módon történő megoldása létrehozta a munkás-paraszt szövetség anyagi alapját, elindította a földviszonyok demokratikus átalakulásának folyamatát, és jelentős mértékben járult hozzá a felszabadulással megkezdett átalakulás szocialista forradalomra fejlődéséhez, elősegítve a mezőgazdasági termelés szocialista alapokra helyezését. A földkérdés szocialista megoldása eszerint két szakaszra osztható: 1. a hűbéri nagybirtokrendszer felszámolása; 2. a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtése. A földreform és eredményeinek megerősítésére fogantatosított intézkedések az első szakasz feladatainak tettek eleget, előkészítve a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtését.

Nagyüzemi gazdaságok megteremtésére tett lépésekkel már a földreform során találkoztunk. Egyes kisajátított, de fel nem osztott nagybirtokokon létrehoztuk a mintagazdaságokat, amelyek később beépültek az állami gazdaságokba. A mezőgazdaság szocialista állami ágazatának megteremtése és fejlesztése fontos útja volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának másik módja a szocialista *szövetkezeti* nagygazdaságok létrehozása, amelyek általánossá tételét a nagyszámú paraszti réteg léte és felfogása, a termelőség szövetkezeti forma — sok szempontból — előnyös volta magyarázza. A korszerű, szocialista nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodás megteremtése hosszú küzdelem eredménye. Lenin a szövetkezetekről írt munkáiban megadta elméleti alapvetését annak, hogy a szövetkezeteknek a szocialista építésben való felhasználása szükségszerű minden olyan országban, amelynek mezőgazdaságában a kisárutermelésnek döntő súlya van. A mezőgazdaság szövetkezeti útja elméletileg lényegében megalapozott volt, csak a gyakorlati átültetés sajátos formáit kellett kialakítani a hazai adottságok és lehetőségek figyelembevételével. Ez természetesen nem jelentette, hogy ez az elmélet teljesen ki volt dolgozva, és valamit hozzáadni már nem lehetett. Ellenkezőleg, továbbfejlesztése a hazai tapasztalat általánosítása alapján lehetséges és szükséges.

A Román Kommunista Pártnak a földkérdés megoldására irányuló gyakorlati és elméleti tevékenysége a marxizmus—leninizmus ezen alapvető tanításából indul ki, s a hazai helyzetre való alkotó alkalmazását jelenti. Mezőgazdaságunk szövetkezetesítése olyan elvi és gyakorlati hozzájárulás, amely a marxi—lenini tanítást mindenki számára hozzáférhetően gazdagította.

A szövetkezetek szerepének vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szövetkezés gondolata — mint intellektuális fogalom és mint élő gyakorlat — eredetét tekintve az utópista szocializmus része volt, s csak később, modern értelemben vált kapitalista intézménnyé. De az sem tévesztendő szem elől, hogy a tudományos szocializmus kialakulása nyomán a szövetkezeti elmélet része lett a marxiz-

musnak. A szövetkezeteknek el nem hanyagolható szerepük van a szocializmus alapjainak lerakásában és a megvalósult szocializmusban egyaránt. Helyzetük megítélésében jelentős szerepet játszanak létrehozásuk körülményei, a szocializmus építése során napirendre tűzött feladatok megoldásában vállalt gazdasági és társadalmi szerepük.

Pártunk és államunk felfogásában a szövetkezetek kezdettől fogva elismert tényezői a szocialista társadalomnak. Ezen elvi álláspont első konkrét gyakorlati politikai megnyilatkozását a Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1949. március 3—5-i teljes ülésén elfogadott határozatában találjuk meg. Ez a határozat leszögezi, hogy társadalmunkban a szövetkezetek olyan társadalmi-gazdasági egységekké kell hogy szerveződjenek, amelyek a hitel, értékesítés és beszerzés, majd a termelés területén tömegeket vonnak be a szocializmus építésébe.

Az agrárkérdés megoldására hazánkban a felszabadulást követően tett intézkedések, mindenekelőtt a földreform végrehajtása és a keletkezett földviszonyok megszilárdítására elfogadott törvényes szabályozások, végeredményben mind a parasztságnak szövetkezeti gazdaságokba történő tömörülését kívánták előkészíteni. A szocialista termelési viszonyok megteremtésének és fejlesztésének körülményei között szervezett mezőgazdasági szövetkezetek szocialista vállalatokként, illetve társadalmi szervezetekként illeszkednek be népgazdaságunkba, szocialista demokráciánk rendszerébe. Ismeretes, hogy az egységes szocialista gazdasági rendszer megteremtése szempontjából jelentős szerep hárul az egyéb (nem mezőgazdasági termelő-) szövetkezetekre.

Abból az elméleti követelményből kiindulva, hogy a szövetkezetek általában — s a mezőgazdasági termelőszövetkezetek különösen — hosszú távra pótolhatatlan intézményei a szocializmusnak, pártunk és államunk fontosnak és célszerűnek tartotta a szövetkezetek növekvő szerepének hangsúlyozását és működési körének további bővítését, a szövetkezeti tulajdonforma sajátosságaiban s a szövetkezeti demokráciában gyökerező lehetőségek egyre fokozódó és ésszerűbb felhasználásának szükségességét. A szövetkezetpolitika pártunk és államunk tevékenységének különösen a mezőgazdaságban jellemző vonása, s ez a megállapítás fedi a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozására és megerősítésére, valamint a szövetkezeti parasztság életszínvonalának emelésére tett eddigi intézkedéseket.

Mezőgazdaságunk szövetkezetesítésének gyakorlatában jellemző tényezőként jelentkezett az, hogy a termelés állandóan növekedett. Pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs nemegyszer hangsúlyozta, hogy ilyen döntő átalakulási szakaszban, amikor parasztságunk létalapja és életformája változott meg gyökeresen, amikor új, ismeretlen feltételek között egymással össze nem szokott embereknek kellett a munkát megszervezniük, az egyre magasabb terméseredmények óriási jelentőségűek.

Szabad hazánk harmincesztendő és szocialista szövetkezeti mozgalmunk negyedszázados tapasztalatára hivatkozva egyértelműen leszögezhetjük, hogy a helyes elvek érvényesítését célzó alapvető követelménynek — vagyis annak, hogy a gyakorlati tevékenység irányítói és szervezői, a szövetkezeti dolgozók munkálják ki a sajátos hazai körülményeknek megfelelő formákat és módszereket — eleget tettünk. Ezt annál inkább állíthatjuk, minthogy a mezőgazdasági termelőszövetke-

zetek szervezésében és tevékenységük irányításában egykor előállt egyes hiányosságokat vagy hibákat *nem az elvi álláspont hiánya okozta*. Ilyen politikai állásfoglalás a maga teljességében és egyértelműségében még az induláskor, 1949 márciusában megtörtént. Az akkor elfogadott elvi irányvonal a szövetkezetesítés egész tartama alatt érvényes maradt. S pártunk vezetősége éppen az 1949-ben megállapított irányvonalról való eltávolodás ellen emelte fel nemegyszer szavát. Az a tény, hogy e forradalmi jelentőségű átalakulást, egész parasztságunk létalapját és tudatát lényegében megváltoztató hatalmas tömegmozgalmat sikeresen és történelmileg rövid idő alatt valósítottuk meg, kétségtelenül igazolja pártunk politikájának s a foganatosított gyakorlati intézkedések zömének helyességét. Kétségtelen az is, hogy nem ezen elvi politikán múltott, hogy nem minden termelősövetkezet tudott egyforma sikerrel megbirkózni a kezdeti nehézségekkel, hogy termelősövetkezeteink egy része még ma is problémákkal küzd.

Amikor 1949-ben elhatároztuk az agrárkérdés szövetkezeti úton történő megoldását, az adott körülmények között, történelmileg szükség-szerűen hoztuk létre a szocialista tulajdon szövetkezeti formáját. A későbbiek során beigazolódtott, teljes mértékben helyesnek bizonyult az a gyakorlat, hogy az állami össznépi tulajdon mellett — amelynek döntő a szerepe a szocializmus körülményei között — megteremtjük a csoporttulajdont. Lenin rámutatott arra, hogy a szövetkezet a termelés társadalmasításának az a foka és formája, amely a kisárutermelő számára tapasztalatai alapján érthető és ezért elfogadható, s ily módon szükség-szerű, ahol a kisárutermelők tömegeivel van dolgunk.

A szövetkezeti tulajdonforma állandó erősítésében és fejlesztésében jelentős eredményeket értünk el. Ebben a folyamatban meghatározó szerepe volt a párt helyes gazdaságpolitikájának s az aktív támogatásnak, amely megkönnyítette dolgozó parasztságunk számára a szövetkezeti úton való előrehaladást. Az utóbbi években elért eredmények alapján, a termelősövetkezeti mozgalom élenjáróival és egykori úttörőivel együtt mind többen látják és vallják, hogy falvainkban olyan új típusú gazdálkodás, közösségi, szocialista emberhez méltó életforma született és erősödik évről évre, amelyért érdemes dolgozni, küzdeni. A jelenleg működő mezőgazdasági termelősövetkezetek eredményei 25 év munkája, harcai nyomán váltak lehetségessé. A lényeg, hogy e gazdaságok alkalmasnak bizonyultak arra, hogy növeljék a termelést, emeljék a gazdálkodás színvonalát, és a szocializmus elveit követve, javítsák a parasztság élet- és munkakörülményeit, formálják a falu társadalmi viszonyait. Mindez a szövetkezeti parasztság többmillió táborában közvetlenül táplálja a hűséget a munkás-paraszt szövetséghez, elmélyíti a tiszteletet és a megbecsülést társadalmunk vezetőereje, a Román Kommunista Párt iránt, amint ez kiderül a nemrég lezajlott országos mezőgazdasági konferencia főhívásából is.

„...biztosítjuk a pártvezetőséget, személyesen Nicolae Ceaușescu elvtársat, hogy a szövetkezeti parasztság, a mezőgépészek, az állami mezőgazdasági vállalatok dolgozói, a szántóföldek összes dolgozói erőt nem kímélve, pontosan végrehajtják a konferencián kapott beces útmutatásokat, minden erejükkel és szakavatottságukkal szolgálni fogják a román szocialista mezőgazdaság haladását és felvirágzását.“

Az 1962-ben befejezett szocialista átalakítást a termelészövetkezetek összevonása követte, majd különösen 1965-től kezdődően újabb változások következtek be: megnő a szövetkezetek gazdasági önállósága, új elemeket tartalmaz tervezési rendszerük, a gazdasági szerződések szerepe növekszik a termelészövetkezetek és az állam viszonyában, amely az eddigiekhez viszonyítva kereskedelmi alapokra helyeződik; a gazdaságok belső életében nagyobb hangsúlyt kap a szövetkezeti demokrácia; megalakulnak a mezőgazdasági termelészövetkezetek területi és országos szövetségei; a szövetkezeti gazdálkodásban kezd helyet kapni a vízszintes és függőleges integráció, amely lehetővé teszi a modern értelemben vett kooperációs tevékenységet, különösen szövetkezetközi vagy vegyes — állami és szövetkezeti — szakosított társulások létrehozása útján; a korábbi, munkaegységen alapuló munkajavadalmazási rendszer kötelező erejét feloldva, fokozatosan elterjed a globális akkord alapján történő javadalmazás, amelynek későbbi eredménye a minimális garantált havi javadalmazás bevezetése, ezzel párhuzamosan a korábban egységesen előírt munkaszervezési formák helyébe újabb, változatosabb szervezési keretek léptek, elterjesztve a mezőgazdasági farmot mint szervezési formát; megvalósul a termelészövetkezeti tagok egységes nyugdíjazási rendszere és a nyugdíjak összegének fokozatos emelése, majd a társadalombiztosítás egyéb formái, létrejönnek a több szövetkezet tevékenységét irányító szövetkezeti tanácsok. E változások hozzájárultak ahhoz, hogy a termelészövetkezetek egyre inkább jövedelmező szocialista nagygazdaságokká váljanak.

Pártunknak a szövetkezetekre vonatkozó politikája és az annak alapján megvalósult törvényhozás lényege a szövetkezeti társadalmi jelleg és a szövetkezeti vállalati gazdálkodás sajátos vonásainak hangsúlyozása. Ezt a jelleget alapozta meg és erősítette sokkal egyértelműbben, mint korábban, a szövetkezetek önállóságának hangsúlyozása. A szövetkezeti tulajdon állandó erősítése és szocialista jellegének fokozottabb hangsúlyozása elvileg és gyakorlatilag magasabb társadalmi rangra emelte a szövetkezeti gazdálkodást.

Az egész mezőgazdaságunkban, de különösen annak szövetkezeti szektorában megvalósuló minőségi változások irányába ható tényezők közül bizonyosan felismerhetők: *a párt és az állam gazdasági-szervező tevékenységének fokozódása, a tudományos-műszaki forradalom hatása, behatolása a mezőgazdasági termelésbe, a műszaki fejlődés meggyorsulása, a gépesítés, a kemizálás és az öntözéses gazdálkodás minél szélesebb elterjesztése; a szövetkezeteken belüli üzemi feltételek fokozatos kialakítása s a belterjes mezőgazdasági termelés meghonosítása, amelynek körülményei között emelkedik a gazdálkodás színvonala. E fejlődési tendencia körülményei között, lényegében ugyanazon szervezési kapcsolatok keretein belül a mezőgazdaságban is fokozatosan olyan jellegűt kap a termelés, mint az iparban. A mezőgazdasági termelésnek az ipari tevékenység részévé tétele természetesen nem megy zökkenőmentesen. Nem mindenütt és egyértelműen ültetődik át a gyakorlatba a termelés modernizálását célzó gondolat. Az új születését időnként megzavaró jelenségek azonban nem gátolhatják meg azt a folyamatot, amelynek szükségszerűen meg kell valósulnia mezőgazdaságunkban is, hogy ez a népgazdasági ág egyre jelentősebb mértékben járulhasson hozzá a nem-*

zeti jövedelem fokozásához, népünk életszínvonala állandó emeléséért. S bár a változás gyors, mégsem egy csapásra megy végbe; távlata pártunk gazdaságpolitikája tükrében már világosan látható. Arra, hogy ez a gazdaságpolitikai stratégia ne szüljön aránytalanságokat, sőt — ellenkezőleg — jussunk el az arányok optimumáig, a párt- és állami szervek ügyelnek. Ez elengedhetetlenül szükséges, hiszen ilyen arányú átalakulásokhoz országos szintű szemléletre, az összefüggések helyes felismerésére és a rendelkezésre álló eszközök központi elosztására van szükség. De ez még így sem lehet egyszerűen központi elhatározás, illetve népgazdasági tervezés kérdése. Ilyen agrárpolitikai stratégia sikerre vitele egyaránt feltételezi a felelősséget viselő összes helyi állami és szövetségi szervek közreműködését és mindenekelőtt maguknak a gazdálkodó egységeknek a jól megfontolt, hatékony tevékenységét. Elengedhetetlen követelmény tehát a központi vezetés (irányítás) s a helyi kezdeményezés és helyes végrehajtás ésszerű összehangolása.

Grieb Alfred rajza

EGY VALÓSÁGFELTÁRÓ MŰFAJ TEHERBÍRÁSA I.

Jegyzetek a riport megújulásáról és a riportelemzés kérdéseiről

1. A műfordítóról mondja Kosztolányi, hogy *gúzsbakötötten táncol*. A vérbeli riportter is ott kezdődik, ha — nem ide-oda táncolva! — ezt a próbát becsülettel állja. Különbösen nagyon könnyen elgaloppírozhat az igazság mellett, s ezzel épp saját lényét nyilvánítja fölöslegessé. Nem beszélve arról a felmérhetetlen kárról, amelyet egy önmagára ébredő közösség tudatában idéz elő, ha az élet valódi képe helyett — akarva vagy akaratlanul — a torzat mutatja.

A jelenség, nyilván, a művészi tükrözés más-más szintjén ismétlődik meg. A műfordító — szerencsés esetben — esztétikai ízlésének megfelelő, alkatához közelálló, meggyőződésével egybecsengő eszmeiségű művet választ ki tolmácsolása tárgyául, s ennek művészi átültetésével akar hatni olvasóira. (Lásd például Benedek Marcell életművét.) A riportter viszont a valóságban fedezi fel azokat a konkrét élettényeket, amelyekkel a legpontosabban, a legérzékletesebben kifejezésre juttathatja mondanivalóját. De ezzel egyszerre mind a kockázat veszélyét és felelősségét is magára vállalja, hiszen kétszer akkora hibalehetőséggel dolgozik, mint a műfordító (aki már eleve a valóság *valószínűségét* sugalló, kész alkotások közt válogat). Mindig utólag, olykor csak évtizedek távolában bizonyosodhat meg arról, hogy a folyton változó élet fejlődéstörvényeit helyesen ragadta-e meg vagy sem, és hogy a jelenség mögött sikerült-e meglátnia valóban a lényegét. Ezt kell ugyanis felkutatnia és érzékeltetnie. Úgy, hogy bármikor össze lehessen vetni alkotását a valósággal, miként a fordítást az eredetivel.

Evidenciáját tehát e műfaj nem önmagából meríti, feltételeit nem önállóan teremti meg: az empirikus valóságból, az ellenőrizhető tényekből kell őket vennie.¹ Mindig az események társadalmi meghatározottságát kell tükröznie, az emberi sorsokat mozgató erőket: a törvény megjelenési módját. Nem helyzeteket és jellemeket teremt, hanem a társadalmi gyakorlat „kitermelte” helyzeteket érzékelteti, az életfolyamatok sodrában helytálló és cselekvő jellemeket, s az őket éltető gondolatvilágokat.

A riport tehát valóságelemekből, élettényekből épül, akárcsak a tényirodalom más formái. Csakhogy itt a végeredmény sosem az általánosított valóság, sosem egy korszak történelmi tapasztalattá sűrűsödő lényege (lásd Truman Capote non-fiction könyvét, melyben a szerző a valóság változatlanul hagyott, célszerűen elrendezett darabjaiból rekonstruálja a kansasi gyilkosságot, érzékelteti a vak végzetszerűség lég-

körét, de a tényszerű közlésnél mégis teljesebben, életszerűbben, mert a tények felkutatása és objektív rögzítése után nem szorítkozik csupán egyetlen feltevésre, számba vesz minden lehetséges alternatívát ahhoz, hogy minél teljesebb képet alkothassanak az olvasók a cselekedetek mozgatórugóiról). A tényregény szerzője nem akarja rákényszeríteni saját magyarázatát, egyéniségét az olvasóra, s épp ezzel szabadítja fel leginkább annak látásmódját, és osztja meg vele a társadalmi felelősség terhét. A riport viszont már eleve egy meghatározott riporteri koncepció függvénye, ami azt jelenti, hogy hamis nézőpont rabságában az olvasót félrevezeti, a valóságot eltorzítja, a társadalom önismeretét szegényíti. Holott épp az lenne a feladata, hogy a dolgok és jelenségek intuitív, gyors megragadásával elsődleges szintézist nyújtson az egyre bonyolultabbá váló valóság megjelenési formáiról, hogy az olvasó kiismerhesse magát benne. Hiszen az ember a történelem során talán még sosem érezte annyira a szükségességét annak, hogy megismerje a sorsát befolyásoló tényezőket, mint éppen manapság. Jogunk van tudni, mi vár ránk, hogy aszerint cselekedhessünk. Nem élhetünk mindig bizonytalanságban. A valóságfeltáró irodalomnak s így a riportnak is eléggé fel nem becsülhető szerepe az, hogy általa az ember sokkal jobban megismerheti a maga helyét és szerepét a nagy társadalmi folyamatokban. Amit tegnap még ismeretlen erőkre bízott, mára személyes gondjává válik. Megértve társadalmi determináltságát, felismerése révén nemcsak önmagáért vállal felelősebb életvitelt, hanem azért a közösségért is, amelyben élnie adatott, s amelynek megtartó erejét — attól függően, hogy miként cselekszik — erősítheti vagy gyöngítheti. Úgy látszik, hogy a XX. század mindent elgépiesítő, eljellegtelenítő vagy értékeket egybemosó tendenciáival szemben szükség van az ember személységét felszabadító és közösségi tudatát ébren tartó hitre éppúgy, mint ennek érdekében a cselekvés bizonyosságára. Eszerint az evidencia erejével hat az a felismerés, hogy a riportolvasó közvetlenül a valósággal áll szemben: a hétköznapi sodrásából kiemelt és összefüggéseiket feltáró, tehát önmagukon túlmutató élettényekkel, amelyeket a riporter úgy rendez át és világít meg, hogy az olvasót a maga igazáról feltétlenül meggyőzze és állásfoglalásra készítse. Hiszen a riport a társadalom lelkiismeretének szószólója, a társadalmi beavatkozás műfaja: a cselekvés költészete.

Disztíngválunk kell. A riport sokat tehet valamely közösség jó közérzetének érdekében, a közösség jó működéséért, de a társadalom lelkiismerete az egész irodalomban kap hangot, ha az az irodalom maradéktalanul betölti funkcióját. Abból kell kiindulnunk, hogy amennyiben a regény a pillanat megragadása az örökkévalóság perspektívájából, úgy a közvetlenül közéleti érdekeltségű, cselekvést, javítást sürgető irodalmat — s nyilván a riportot is — a társadalom önellenőrzésének egyik nagyon fontos eszközeként kell felfognunk.² Nincs itt semmiféle ellentmondás: a valóság tükrözésének más-más nézőpontjáról van szó. S azt már jeleztük, hogy a riport elsősorban szemlélet kérdése. E párhuzamból fény derül arra is: mennyire fontos, hogy írói igénnyel készüljön.

A kimondottan esztétikai képződmények — amint ezt Lukács György *Az esztétikum sajátosságában* kimutatja — nem tűznek maguk elé ilyen

gyakorlati célokat, de úgy hatnak az ember legbensőbb énjére, hogy képessé váljunk a cselekvésre. „Minden egynemű közeg — írja — az embereknek abból a szükségletéből támad, hogy a számára objektíve adott világot, amely egyúttal örömeinek és szenvedéseinek, de főként tevékenységének, saját benső élete és valóság feletti uralma kiépítésének világa is, egy meghatározott, lényeges nézőpontról kiindulva intenzívebben és mélyebben, átfogóbban és részletesebben ragadhassa meg, mint ahogy ezt a mindennapi élet megteheti, és olyan problematikából kiindulva közelítse meg, amelyet a dezantropomorfizáló tudománynak módszertani szükségszerűséggel mellőznie kell.”³ A regényíró — lévén, hogy az esztétikum az emberiség emlékezete — jobban szereti azt a világot ábrázolni, amelyet saját igazságérzete szerint alakíthat, hiszen az emberiség történeti fejlődésének egy mozzanatát örökíti meg, az élet új formáinak az előkészítésében segédkezik. A riportter pedig a folyton változó élet fejlődéstörvényeit, az újabb jelenségek mögötti összefüggéseket fejti meg. Azt kell mondanunk, hogy a riport — miként az egyedi fejlődés is megismétli magasabb fokon a törzsfajlódást — a megismerésnek azt a fokát jelenti az objektív valóság feltárásában, amikor még a tudományos és az esztétikai visszatükröződés nem különült el egymástól. A riport valóságtükrözése a mindennapi élet és az objektív valóság visszatükrözésének két pólusa közé ékelődik, minthogy elsődleges szintézist nyújt a valóságról. S mint ilyen, alkalmas arra, hogy egy világos társadalmi cél érdekében bizonyos magatartást váltson ki az olvasóból. Nem bevallott szándéka, hogy művészi élményt is nyújtson a még ismeretlen valóság feltárása során, de ha úgy ragadja meg a történelmi pillanatot, ha úgy méri fel annak társadalmi és emberi jelentőségét, hogy az ember egész valóját megrázza, vagy éppenséggel életvitelében megerősítse — akkor művészi szintű agitációt végez.

Lényegében arról van szó, hogy egészen más hatást vált ki a valóság, ha impulzusai közvetlenül érik az embert, mint akkor, amikor energiáit többszörösen átalakító, felfokozó műalkotás sugározza. Irodalompszichológusok és esztéták megállapítása szerint a nyers valóság a maga teljes egészében olyan erős közvetlen reakciókat vált ki az olvasóból, amelyek azonnali állásfoglalásra készítetik az élet, a társadalom tökéletesítése érdekében. Az esztétikumba emelt valóságábrázolás során viszont az olvasó sosem magával a közvetlen valósággal kerül szembe, hanem azzal, amit a valóság lényege felidéz benne.

Az információelmélet megkülönbözteti a „hideg“ és a „forró“ információt mint az emberre való hatás különböző módozatainak két végét.⁴ A lélektani vizsgálatok szerint mindkettőre egyformán szükségünk van, de — a maga helyén és idején. A legtermészetesebb olvasói igény az, hogy nem szükséges mindent agyonértelmezni, hagyni kell az olvasót is gondolkodni. Ennek a felismerésnek a jegyében a korszerű tömeg-tájékoztatás elsősorban az információ társadalmi igényére esküszik, s a társadalmi újratermelés szempontjából éppoly fontosnak tartja, mint magát az embert, a szerszámot vagy a nyersanyagot.⁵ Sőt, akadt már olyan teoretikus, aki ennek jogi vetületét is megfogalmazta, mondván, hogy a modern ember informálódása annyira létszükséglet, miszerint belőle nyugodtan levezethető a hírekhez való jog, amelyet alkotmányosan kellene védelmezni.⁶

A korszerű tájékoztatás és a szocialista demokrácia kölcsönösen feltételezik egymást. Mert „informáltság nélkül nincsen demokrácia. Azok az emberek, akik nem tudják, mi történik körülöttük, nem lehetnek a társadalmi és politikai élet tényleges és aktív résztvevői”.⁷ A döntés gyakorlatáról volna szó tehát. Az állampolgárok egyre szélesebb körének bevonásáról az egész társadalmi élet szabályozásába. Mert egy döntési szituációban nemcsak megbízható társadalomképre, történelmi érzékre van szükség, de kellő tájékozottságra is, a társadalmi felelősségérzet mellé. A tömegkommunikáció akkor tesz eleget társadalmi hivatásának, ha tudatosítja: a cselekvés értékesebb a pusztá jólinformáltságnál. Oda kell hatnia, hogy az ember saját képére és hasonlatosságára formálja társadalmi környezetét, miközben önmagát is átalakítja. Ehhez viszont szükség van a „forró” információkra is, vagyis azokra, amelyekben a tények nem önmagukban hatnak, hanem az egyéniség személyes állásfoglalásával és magatartásával együtt. Csakhogy ezeknek akkor van hitelük, ha nem a pillanatnyi hit és szenvedély diktálja őket, hanem egy egész élet példamutatása segíti a szavak célbajutását. Meg kell tanulnunk tehát a „forró” információ szabályait. Ezek egyikét Vitányi Iván fogalmazta meg, és azzal kapcsolatos, hogy a szenvedélyek pusztá ereje nem elegendő a megfelelő hatás kiváltásához: „A műben ugyanis akkor vonhatja le a szerző maga is a következtetéseket, akkor képviselhet és sugalmazhat közvetlenül is kifejtve egy magatartást, ha előtte megmutatta nehézségeit, sőt azokat az indokokat is, amelyek ezt a választást éppenséggel tagadják. Az olvasó-néző így nem problémátlanul kapja készen a szerző megoldását, hanem maga is átéli a választás izgalmát, sőt esetleg előbb maga is kétségek közt hányódik a helyes út keresésében.”⁸

A riportot mindenképpen forró információnak számít.

2. A műfaj iránti elméleti érdeklődés meglehetősen tisztavirág életű. Még a marxista esztétika szempontjából sincs kellőképpen tisztázva: mi a helye az objektív valóság visszatükrözésében. Nem csoda hát, hogy nem került sor a riportelemzés módszertanának a kidolgozására sem. A tudományos szempontokat sok esetben még mindig az empirikus megközelítési mód váltja fel, s ez aligha tesz jó szolgálatot olvasónak és riportternek, legkevésbé pedig a valóságfeltárás objektivitásának. Készséggel el kell ismernünk azonban, hogy a riport iránti társadalmi igény nem minden korszakban egyforma, s hogy a riporttermés sorsa nemcsak a riporterektől függ, hanem a társadalmi elvárásoknak hangot adó intézményektől, az olvasói igény és a riporteri elképzelés közé ékelődő szerkesztőségektől is. De azzal már semmiképp sem lehet egyetérteni, hogy ne fejlesszük azokat az eszközöket, amelyekkel pontosan lemérhető lenne: miként funkcionál a riport ebben a körforgásban, mennyire tölti be társadalmi rendeltetését. Különösen akkor, amikor már verselemző és novellaelemző konferenciák zajlanak, s a prózaelemzés szempontjai segíthetnek kikristályosítani a riportét is. Vagy pedig arról volna szó, hogy nem tartjuk eléggé fontosnak magát a műfajt? Mert valaha kompromittáltak, méltatlan lenne ma is a tudományos analízisre? Igaz, hogy jelentéktelen tárgyból jelentős gondolatokat kicsiholni nem egyéb, mint maga a hiábavalóság. De hát olyan jelentős alkotók és gondolkodók bizonyították nemegyszer, mint Illyés Gyula és Jean-Paul Sartre, hogy

a riport, ha írói műgonddal, erkölcsi tartással és mély pszichológiai érzéssel íródik, ugyanolyan fontos lehet az ember öntudatra ébresztése szempontjából, mint például a szonett. A riporteri alapállás különben is lírai magatartást tételez fel, s a jó riport szellemi életünkben a verséhez hasonló funkciót tölt be: kiemeli az újat az ismeretlenség homályából, a bizonytalanság ködéből, és tudatunkba emeli. Ilyenkor a megnevezés megdöbbentő hatására, az ismert és ismeretlen elemek összeszíkraztása révén váratlanul tudatossá válnak az addig kapillárisan fejlődő újabb vonatkozások, amelyek az embert történelmi-társadalmi körülményeihez, környezetéhez fűzik. Csakhogy az ember nem rekedhet meg a megnevezéseknél. A társadalmi cselekvés szükségessége arra kényszeríti, hogy ne csak az objektív valóságból érkező impulzusokat ismerje, hanem a köztük lévő összefüggéseket és saját reakcióinak lehetséges alternatíváit is. Ezért kellene minél előbb feltérképezni a cselekvés költészetének háterszágát — a cselekvés tudományát. Mert úgy igaz, hogy például nálunk a mégoly gazdagnak mutakozó jelenlegi riporttermés sem mutatta fel a riport reális lehetőségeit. Kérdésfelvetéseinek mélysége, általánosításainak átütő ereje ugyanis minden korszakban attól függ, hogy a társadalomnak milyen mértékben van szüksége a riporteri eszközökkel feltárható és megfogalmazható igazságokra.

Az elméleti érdeklődés nálunk először az ún. irodalmi riport divatja idején virágzott, amikor életpótlékként szorgalmazták a valóságról szóló híradást, amikor a riportírást az idővel való írói lépéstartás, az új valóságban való benneélés hamis alternatívájaként tüntették föl. Bárhogy is volt, tény, hogy épp akkor karolták fel ezt a műfajt, amikor a napi sajtóból jórészt kimaradt, és az is tény, hogy ezt a szerepvállalást az irodalomkritika megteoretizálta. Szembetűnő a sok szócséplés, különösen olyan riportkötetek kapcsán, amelyek azóta rég a feledés homályába merültek, de a hatvanas évek végéig, a hetvenes évek elejéig a sok szalmával vajmi kevés szemet mutattak fel a riportelméleti írások szerzői. Legfigyelemreméltóbb Csehi Gyula munkássága, akinek tudományos érdeklődésében akkor sem lett kegyvesztett a riport, amikor az avatatlan kezek által kompromittált műfajt egyértelműen illet szidni. Félutcatnyi tanulmány után *Klió és Kalliópé* című kötetében megnyugtató módon tisztázza a riport és a szépirodalom viszonyát. Szakítva a műfaji dogmatizmus merevségével, a riportot — mint a dokumentáris irodalom egyik formáját — *határesetnek* fogja fel, mely a szépirodalmi ábrázolás és valamilyen más, nem esztétikai terület metszési felületén keletkezik.⁹

De nemcsak az elméleti és módszertani kérdések alaposabb megvilágítása várat magára. Gazdag riorthagyományunk is feldolgozásra vár, főként a romániai magyar riport fejlődéstörténetének a megírása érdekében. Ennek még az igénye sem merült fel, holott jelentősége sokszoros lenne. És nemcsak azért, mert az íróknak a sajtó adott kenyeret, s mert prózánk fejlődését alapvetően meghatározta a valóság vonzása. A riport — író számára — mindenekelőtt a valósággal való mérkőzés első dokumentuma, s mint ilyen, eredményeivel és kudarcaival egyaránt hozzátartozik az életműhöz. De szükség lenne a riport fejlődéstörténetére a mához szóló tanulságok kedvéért is. Mert legalábbis a példázat erejével hatna annak a kimutatása, hogy miként tudták kimondani az igazságot e műfaj művelői igen nehéz történelmi korszakokban is, a

kiéleződő elnyomás vagy éppen a fasiszta diktatúra idején. Mert kimondták, és a humanizmus nevében tiltakoztak az embertelenség ellen. Épp ez a legizgalmasabb valamennyi kérdés közül: miként maradhattak hűek a valósághoz, a gondok szorításában vergődő néphez, amelyből vétettek — és tulajdon önbecsülésükhöz. Lévén, hogy ezek a legfontosabb riportformáló tényezők.

És ugyancsak bővelkedik tanulságokban a riport felszabadulás utáni története. Ennek vázlatos áttekintése nélkülözhetetlen igényként merült fel már e dolgozat megszerkesztése során is. Hiszen látnunk kell: mihez viszonyítva jelent megújulást nálunk ez a műfaj, és hogy fejlődésének jelenlegi stádiuma milyen távlatokat nyit nemcsak műfajelméleti szempontból, hanem közéleti szerepvállalását, teherbírását tekintve is.

Két alternatíva kínálkozik a kérdés felvázolásához: az egyik az a szemlélet, mely híven követné a történelmi fejlődés folyamatát, s ennek függvényeként tárgyalná a riportot; a másik pedig a riporteri szemlélet változásait, a nézőpontot, a valósághoz való viszonyulást teszi meg alapvető kritériummá. Nyilvánvaló, hogy bármelyik eljárás abszolutizálása szükségszerűen beszűkítené, egysíkúvá tenné a vizsgálatot, szegényítené a végeredményt. A helyes út akkor rajzolódna ki igazán, ha valaki előbb egy olyan riportantológiát állítana össze a felszabadulás utáni három évtizedes termésköz, hogy az évről évre a legsikerültebb, legjellegzetesebb alkotásokat tartalmazza. Vajon tükrözné ez a maga valóságában az eltelt történelmi korszak lényegét? Sokkal inkább a műfaj korlátait. Az kétségtelen, hogy a valóság változásaira a riporteri a legérzékenyebb, csak az kétséges, hogy kellő távlat híján helyesen látja-e meg az összefüggéseket. Hiszen mindig kérdéses, hogy a riporteri koncepció kisugárzása miként világítja meg a tényeket, illetve át tudja-e egyáltalán világítani őket. A tények ugyanis — ontológiai természetükhöz híven — kétarcúak: feltárukozhatnak és vallhatnak mögöttes világról, az őket létrehozó tendenciákról, vagy pedig megmaradnak többértelműségükbe zárkózott, manipulálható adatoknak.¹⁰ S ha a tények manipulálhatók, ha ugyanabból az adatból a homlokegyenest ellentétes következtetést is levonhatja valaki, akkor hogyan lehetne itt objektív valóságtükrözésről beszélni? A társadalom önellenőrzésének lenne az érdeke, hogy csak azok nyúljanak a riporteri toll után, akik képesek a tények makacs kétértelműségének a megszüntetésére. Másképp hogyan vállalkozhatna a riporteri arra, hogy a lehetőséggel szemben a *létezőben* mutassa fel a törvényszerűt? Még így is az objektív valóságból csak azt tükrözi, amit felismer. De sokszor ennél jóval kevesebbet, mert a műfaji kódolás során mindez még két összetevőre bomlik: amit felfedezéséből olvasóinak elmondhat, és amit nem mondhat el.

S ez azt jelenti, hogy figyelembe kell vennünk a riporteri társadalmi determináltságát. Nem kérhetünk számon tőle olyan dolgokat, amelynek kimondása más műfajok művelőinek lenne feladata. De az joggal elvárható, hogy ne hamisítsa meg, ne torzítsa el a valóságot. A riport történetének a megírásához olyan nézőpontra van szükségünk, ahonnan egyaránt betekinethető a társadalom egészének fejlődése, és az a folyamat, amelyet ez a műfaj a tömegkommunikációban betölt. Lévén állandó feladata éppen az, hogy időről időre, a társadalom fejlődésével párhuzamosan rendszeresen helyreállítsa a menet közben megromlott lá-

tási viszonyokat. Könnyű belátni, hogy a dogmatikus beszűkülés éveiben a rózsaszínű riporter szemüveg nemcsak az önmagukban szürke tények hamis megvilágításának optikájával torzított, de nem korrigálta az olvasó tudatában a társadalmi fejlődéssel beálló változásokat sem. S ha egyszer nem tudta eligazítani az olvasót a valóság szövvényeiben, hogyan is lehetett volna képes arra, hogy igazáról meggyőzőn, állásfoglalásra és cselekvésre késztesse? A népi hatalom első éveiben még valóban történelmi küldetésként írták az akkori forró napok krónikáját, s nemcsak harci fegyvernek számított, de az új társadalmi rend életképességét tudta bizonyítani ez a műfaj.¹¹ Ezt az egészséges folyamatot fojtotta le aztán, a riporter és a riport iránti társadalmi igény összhangját bontotta meg a dogmatizmus. Ha valamilyen területen kárt tett, akkor itt ugyancsak, mert előregyártott tételekbe erőszakolta bele a valóságot. S a riport amúgy is függvénye már az adatgyűjtést eleve meghatározó riporter koncepciónak...! Ezt a lakkozással, mellébeszéléssel, illetve elhallgatással hitelét veszített műfajt kellett aztán rehabilitálni az olvasók szemében a IX. pártkongresszus után, amikor kezdett polgárjogot nyerni a valóságfeltáró, problémafelvető riportázs.

A műfaj közhasznúvá tételében fontos szerepet játszott az *Ifjúmunkás* emlékezetes riportvitája. Nemcsak azért tanulságos, mert tisztító-tűz jellege révén örvendetesen „megfiatalította” a riport egyik-másik régebbi munkását, s a megtisztult műfaj vonzásával fiatalokat állított csatasorba, de azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy végre — 1968-ban! — tudatosította a riporter társadalmi determináltságát, hivatását — és a műfaj lehetőségeit meg korlátaait. *Gyávák-e a riporterek?* — ragadta meg a dolgok etikai vetületét a Kacsó Sándor két világháború közti kérdésfelvetését megidéző Beke György, s úgy fogalmazta meg válaszáat, hogy tanúságtevő szavai elől ne lehessen kitérni: „Ha akkori szemmel s igénnyel bár az élet problémáit írta meg, akkor nem hazudott. De igenis megszületése pillanatában, már akkor anakronisztikus volt az írása, ha az élet egészét látta ugyan a riporter, de csak annak kellemesebb felét mutatta be. Függetlenül hiedelmétől — hogy csak úgy szolgálja az ügyet —, az írás törvényei ellen vétett, az élet törvényei ellen. S ebben jócskán megvan a magam vétke is: a szemérmes elhallgatásban, féligazságok ábrázolásában, a bénító önkontrollban, amely, azt hihetnők, hogy magunknak árt, pedig az írásnak árt a legtöbbet, az írás hitelének. Amiért egyáltalán érdemes tollat venni a kézbe.”¹²

Talán nem túlzunk, amikor azt állítjuk, hogy ezeknek a vitáknak a marxista gondolkodás szempontjából is megvan a maguk haszna. Lukács György hangoztatta élete utolsó éveiben: ha már annyira elkop-tak fogalmaink, hogy képtelenség hitelt érdemlően dolgozni velük, akkor sem az eldobás az egyetlen lehetséges megoldás — különösen, ha nem tudunk helyükbe jobbat teremteni. Meg kell tisztítanunk őket a hozzájuk tapadó idegen anyagoktól, melyek piócatermészetűek lévén, kiszívják az egészséges fogalmak véréit. Valahogy így jártunk a riporttal, és jó, hogy alkalmassá tettük a valóságfeltárára.

„Szociográfiai kutatásnak, riportáznak, közírásnak ilyen nehéz dolga, mint napjainkban, nem volt. De ennyi »ha török, ha szakad«-feladata és felelőssége sem” — állapítja meg Farkas Árpád az *Igaz Szó* 1971.

márciusi számában, mellyel meglepően új hangvétellű riport tör be a romániai magyar irodalomba, hogy aztán egészen rövid idő leforgása alatt a műfaj remekeiként számon tartott írásokat is felmutasson. Szépirodalmi folyóiratról lévén szó, ezt a szerkesztőségi ügybuzgalmat fel lehetne úgy is fogni, mint a valósággal szorosabbra fogott kapcsolat intézményesítését, a közismert írói hármasszabály érvényesítését. De elég, ha csupán a valóságfeltáró munkák megbecsülését látjuk benne. Hogy nem véletlen jelenséggel állunk szemben, hanem társadalmi igény hívta létre, a leginkább az bizonyítja, hogy időközben hasonló jelenség játszódott le a román irodalomban is: a társadalmi ankét újította meg a riportot, és juttatta el szociográfiai mélységekig. Nyilvánvaló, hogy a szociográfia jelenlegi „besegítését” nem szabad abszolutizálnunk, és azt a mércét sem lehet véglegesnek tekinteni, amelyet az útkeresésnek a jelenlegi szakaszában a műfaj legjobbjai megteremtettek.

Érdemes elgondolkozni azon is, hogy a riport korszerűsödése mennyire függ össze a tényirodalom előretörésével, világhódító útjával. Ma már nem vitás ugyanis, hogy a XX. század írásművészetében két alapvető tendencia érvényesül. Egyfelől a közvetlen, tényszerű valóságábrázolás, másfelől pedig az áttételeességében mind elvontabb megközelítésmód. Az okok közül figyelemre méltó az, hogy a történelmi folyamatok felgyorsulásával az emberek egyre inkább csak a vitathatatlan tényeknek szavaznak bizalmat. Nem egy olyan megállapítás ismeretes, miszerint a tényszerűség volna a jelen művészi szemléletmódja, szemben a látomással.

JEGYZETEK

1. Gábor Andor: Regény és riport. A szocialista realizmus II. Budapest, 1970. 109.
2. Gálfalvi György: Valóság, irodalom, valóságirodalom. Igaz Szó, 1971. 12. 859—862.
3. Lukács György: Az esztétikum sajátossága I. Budapest, 1969. 615.
4. Vitányi Iván: Agitáció és művészet. Második prométheuszi forradalom. Budapest, 1971. 358.
5. Szecső Tamás: Informáltság és szocialista demokratizmus. Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény. Budapest, 1971. 231—241.
6. Idézi Jakab Zoltán: A maximális mértékű hírfogyasztás kísérőjelenségei. Sajtótudományi Közlemények, 8. 61—80.
7. Henri Dona: Mijloacele de comunicare de masă și presa. Presa noastră, 1972. 4—5.
8. Vitányi: i. m. 360.
9. Csehi Gyula: A dokumentáris irodalom formái. Klió és Kalliópé. Bukarest, 1969. 302.
10. Almási Miklós: Tények + irodalom = szépirodalom? Új Írás, 1970. 4. 114—121.
11. Barabás István: A riporter útja. Megyei Tükör, 1969. május 10.
12. Beke György: Gyávák-e a riporterek? Ifjúmunkás, 1968. október 31.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

AZ OSZTÁLYHARC

Részlet

Itt vagyunk —
keziünkben szavakkal és lobogókkal.
Mint antik jóslat,
olyan tömören és fenyegetően ígér a logika:
az embernek csak önmagát kell legyőznie, — embert —.
Még csak ez az egy csata van hátra, a végső,
a végső lesz ez a harc,
melyet az elme magamagával folytat.
Sajnos, emberi tanácsokból tanulhat csak
javulást az élet, ő, az értelemnél is tágabb:
Le az igazságellenesekkel!
Vesszen, aki csak EN!
Éljen, aki már MI vagyunk!
Kétszer ad nekünk példát a föld:
születéskor
és halálkor.
A kövek nem feledik egymást, összeérnek.

PANEK ZOLTÁN

A DERÉKSZÖGŰ BALERINA

1

A balerina mint derékszögű körző áll be a díszlet alsó határába, vízszintesbe, nem is tudja, milyen árvízbe-mélybe; lépésről lépésre él az élet: kiáltjuk ki a szerelem birodalmát; most még ne szólj, nem ez az óra; a költészet rumlizik, utolsó óráit éli, majd ha meghal; meghaló mellett, elhaló alatt, miféle fokon, miféle emberek, miféle szélesség, miféle keskenység (na, hagyjuk már abba egyszerűen a fokozást);

2

miféle örökösödési perben, milyen bíróság előtt, mikor mindenünket hagyjuk (örökölni ki akar?), hagyjuk összes rongyainkat rongyosabb utókorra; nos, ahogy mondja egyik kedves, nos, történéjk

már azokkal is valami, akik tiszteletből folyton csak részeg ámulattal lesik a holnapi időjárást; feljött már a kék-szem; nem is kék: zöldes, barnás, felhők lehetnek égen és bennem, kedvesem két szeme világol; borsószalmán térdeplő boszorkány, térdepelt ő ezer évig, kérjünk most mi bocsnatot; verése várat magára, jégeső, magára vessen, a szeme sem áll jól, kinek állna be a szája, imáról már a szerelmes férfit lebeszélni nem lehet;

3

az nem lehet, hogy csak úgy megjelen a szerelem; átmeneti tűzvész és árvíz közt, mire jó, legkedvesebb életünk, kit csak helyesítés tilt, hogy ne anyyi bével írjuk, ahányban épp megtalált örömünk világgá kiáltná; jobb hallgatni, ha bölcs már, aki bölcs, mert hátha ez is csak álom; elveszítni mindig ő akart, megmentett mondataim: életem; homlokát hanyatt vetette a Nap már;

4

még ugyanazon naptári napon el is árulhatunk bárkit, édes; jön át a hídon, jön éppen szörnyeteg gépkocsi: választ, aki szeret, választ már ember és gépkocsi közt életet; az egyik a nő, elütni unalmat és megunt férfiát csak a szokott módon; még csak ezt ne, még csak a következőt kíméld: én már megismerlek, egem kiderült, ő még nem lát, szeme az ég, valamint nyolc kerek esztendő: ezalatt özvegy is lehetne; gyere át, kocsik ha vonulnak, szeretlek, érzem, nekem senki, neked ki mondta, ily féltőn, szereted a főnököd, a férjed, nem kérdem; köztünk a Szamos, hídja van, a Nílus; ó, Amazonas és ó, amazonok, kelő Nap, kit én nyugatról látok, delem, delejem, varázslat, ki mosolyogsz, ha szólnál, kék a szemed vagy tán barna, ajkad eleven seb, ki bántott téged;

5

jöttöd eszembe juttatja minden tévedésem; hát jössz-e még, rövidhajú, hol van a te lobogód: hajad; szeretlek, ahogy az úton átmegy az ember, átmegyek hozzád, még két gépkocsi, csak észre ne vedd: szemem megtörlöm, elsírtam már szüzességed, amit másoknál hagytál, maradj ott, ha már a szerelem is hídvámat fizet, ráfizettem erre; szeretlek: más szeretője; azért vagy te nekem kedves, mert veled eszembe sem jutnak gondjaim a többi szerelemről; érted már bolond is voltam; a körző körbeforog, s megáll, mint derékszögű balerina.

Az Új pásztor élményvilágának forrásainál

A hetvenedik életévét betöltő Szilágyi András személyében folyóiratunk szerkesztői és munkatársai a Gaál Gábor meghirdette valóságirodalom egyik előfutárát, a *Korunk* legrégebb munkatársainak egyikét, az irodalmunk klasszikus értékei közt számon tartott *Új pásztor* szerzőjét köszöntik.

Alkalom ez a születésnap arra, hogy tisztelettel és elismeréssel adózzunk Szilágyi András hűségének elveihez, társadalmi és irodalmi eszményeihez. Ezek az eszmények, ez a helytállás elválaszthatatlan attól az örökségtől, amelyet Dienes László és Gaál Gábor hagyott ránk, a mai *Korunkra*, elválaszthatatlan a romániai magyar irodalom elkötelezett, szocialista vonulatától. Szilágyi András ünnepe, ennek a hagyománynak a folytonossága mellett teszünk hitet.

KORUNK

Anyai nagyapám Prosnitz nevű morva városkából származott. Hogyan került Budapestre, nem tudnám megmondani. Mindenesetre olyan szegények voltak, hogy húgai, azért, hogy a bátyjuk tanulhasson, cselédeknek mentek. Ő pedig napokat evett. Egy hasonló családban volt egy csinos fekete kisleány. Elvette feleségül. Így maradt Budapesten, ahol könyvelő lett egy gyárban. A húgai utána jöttek Pestre, és a nagyanyám, aki szegény családból való és fukar is volt, kibeszélte őket, amiért szerettek színházba járni. Nyilván kultúrigényeik voltak. Valószínűleg a német színházat látogatták; akkor még volt német színház Budapesten. Ők pedig német anyanyelvűek voltak.

Nekem Új-Aradon kellett volna születnem. Hogy Bálincson születtem, ezt egy véletlennek köszönhetem; apám nem ismerte el, hogy a főbíró neki feljebbvalója, s hogy ő csak mellé van rendelve. Természetesen a főbíró mégiscsak kiskirály volt, s az apámat fegyelmi úton helyezték át Bálincra. Az rossz járás volt, és nem is érdekes járás. Nem sokáig éltünk ott. Hamarosan elkerültünk egy másik, sokkal érdekesebb helyre: Facsetre.

Bajor Andorral szoktam tréfálkozni, hogy mi tulajdonképpen földik vagyunk, mert Bajor apja facseti. De maga Bajor nem volt soha Facseten. Anyámról annyit, hogy Új-Aradon, amikor apám az első tehenet hazavitte, sírni kezdett. Ha valaki úriember, éljen meg a fizetéséből, és ne foglalkozzék ilyen mocskos állatokkal. Már úgy ne foglalkozzék, hogy ne tartsa otthon őket.

Veres Péter, azt hiszem, a Számadásban, ír valami Fleischer nevű állatorvosról, aki nagyon tudatlan volt. Sajnos, nem tudtam neki megmon-

dani, hogy ezt nem szabad általánosítani. Veres Péternek nem tudtam megmondani azt, hogy az én apám nem volt ilyen tudatlan állatorvos, és hogy járásában sok mindent csinált, munkájának a nyoma mindmáig megvan. Hogy például veres-tarka teheneket tartanak az egész járásban azóta is, negyven év után, ötven év után. Azelőtt pedig valamilyen korcs, fehér teheneket tartottak. Apámmal kezdtem én „terepre“ járni. Ez a facseti járás olyan volt, mint egy külön ország. Maga a Facset szó a román „făget“-ből származik, ami bükköst jelent. A vidéket akkor még mindenütt erdők borították. Innen van, hogy ezt a hegyes-erdős témát én írtam meg. A facseti lódoktor fia így nyitott egy aranybányát. Ócsém, aki orvos lett, és a sebészet felé vonzódott, megtanult lovat herélni. Én egyebet profitáltam ebből a vidékből. Hanem a királyfiság vagy úrfiság gyorsan végetért.

Elemista koromban lovagoltam is. A cselédek révén a néphez is eljutottam, ahogy ez más úri származású írőkkel is megtörtént. Mondottam, hogy lovagoltam, de nem sokáig. Egyszer levetett a ló, és ettől kezdve nem mertem lóra ülni. Ugy látszik, ezzel végetért az én királyfiságom és úrfikorom.

Apámról még annyit, hogy e meglehetősen szegény vidéken megtanította a jobb, szorgalmasabb hegyi embereket bikát tartani. Ezzel aztán a megélhetésükön is javított. Egyesek néhány bikát neveltek fel, és abból éltek. Azután néhány modern termelési eljárást is bevezetett, például a másodvetést, a tarló-répa termesztést, ami azelőtt ismeretlen volt. Akkor még nem voltak agronómusok e vidéken. Ő agronómus is volt, és minden. A malacait megvették, és szintén elszaporították errefelé. Szakcikket is írt. És ez a vidékbe való behelyezkedés megvolt az egész családban. Ócsémet ez vitte vissza orvosnak oda. És eleinte az apám iránti bizalom révén lett ő ott keresett orvos.

Amikor a királyfiságomnak vége lett, konviktusba kerültem Temesvárra. Ez már konviktusi rabság volt, ahol a kicsik a nagyok önkényének voltak kitéve. Nagyon boldogtalan kisdíák voltam. Nagyon problematizáló. Mindig kétszer ért fájdalom. Először, amikor rossz jegyet kaptam, másodszer, amikor a konviktusban ezt jelentenem kellett, és ezért a következményeket kellett viselnem. Csak egyes tantárgyakban voltam jó: ábrázoló geometriában, rajzban. Számтанban gyenge voltam. Rendkívül szenvedtem a korai felkelések miatt. A gázvilágítás bántotta a szemem, és ingerelt a rám kényszerített csend a stúdiómatok alatt. Ezt különösen akkor éreztem, amikor szünidő után vissza kellett mennem a konviktusba. Aztán a sváb antiszemita hatása is megmutatkozott ebben a temesvári konviktusban. Volt egy nagyon jó tanárom. Szentgyörgyi magyar–latin tanár. Nemrégiben halt meg.

Aztán 1914-ben kitört a háború. Ez családomnak a deklaszálódást jelentette. Apám bevonult katonának, és eladta a hat hold kitűnően trágyázott, kitűnően kezelt földjét is. Ezután már szegény embereknek számítottunk, egészen haláláig. A pénz elértéktelenedett. A deklaszálódott ember gyakran még elégedetlenebb, mint más. A háború alatt egy ideig egy hadifogoly dolgozott nálunk a gazdaságban. Orosz énekkart is hallottam a görögkeleti templomban. És akkor láttam, hogy a háború milyen nyomokat hagy a katonára: többszörös heg-sorozatokat, amelyek gépfegyvertől származtak. Később a Breszt-Litovszk-i béketárgyalásokról már az újságokból értesültem. Pesti újságokat járatunk. Azok sokat írtak az orosz forrada-

lomról, a forradalmárokról. És ez a meleg hang, ami akkor nagyrészt taktika volt az újságok részéről, megmaradt bennem. Később tudtam meg, jóval később, hogy egyes ilyen cikkeket Gellért Oszkár írt, a későbbi forradalmár. Szentgyörgyi Lászlóról, kedvenc és kitűnő tanárunkról pedig szintén csak később tudtuk meg, a tizennyolcas forradalom idején, hogy ő már korábban szocialista volt, de ezt titokban kellett tartania. Szentgyörgyi az őszirózsás forradalom után az első órán azt mondta, hogy ő szívesen ad könyveket, nemcsak a tanári, illetve a diákkönyvtárból, amelynek ő volt a gondozója, hanem a saját könyvtárából is. Elmentem hozzá, és három könyvet kértem: Ady Endrétől az Új verseket, Marx Károlytól a Kommunista Kiáltványt és a Kapitált. Erre azt felelte, hogy az Új verseket szívesen ideadja és a Kiáltványt is, „de a Kapitált még nem fogod megérteni, fiam” — mondta. Azóta sem olvastam el egészen. Nemsokára, az őszirózsás forradalom után, elmentem a szocialista pártba, ahol egy lobogó, szőke hajú fiatalember fogadott. Müller Kálmán volt. Mondtam, hogy én ugyan gimnazista vagyok, de szeretnék belépni a pártba. Azt is mondtam neki, hogy én már nem is a szociáldemokrata pártba, hanem abba az új pártba szeretnék belépni. Azt mondja Müller: „Szívesen, természetesen, hogy az új pártba.” Így lettem forradalmárrá. Olvastam az akkori brosrúrákat: a Marx-broszúrákat, a Népszava brosrúráit. Mi alakítottuk az első szocialista ifjúsági szervezetet, amelynek gimnazisták és ifjúmunkások egyformán tagjai voltak. Azt hittük akkor, hogy ez valami új, nővum, hogy ez a mi találmányunk. Később aztán Leninnél láttam, hogy gimnazisták már 1905-ben tömegesen léptek be a pártba. És Ehrenburg, a borzas Ilja, szintén ilyen gimnazista forradalmár volt. Mélyen beszívtam magamba ezt a temesvári forradalmi levegőt.

Igy lettem tehát forradalmár, író pedig úgy, hogy addig az Új Időket olvastam, a Tolnai Világlapját és Az Érdekes Újságot, s nagy ritkán egy-egy komolyabb könyvet Szentgyörgyi László könyvtárából. Hanem odahaza, Facseten egy mézeskalácsosnál megtaláltam a Nyugat évfolyamait. A faluban élt Fenyő Miksa szerkesztőnek egy távoli rokona. Az kapta, de nem olvasta a Nyugatot, és amikor elköltözött onnét, az egészet eladta a mézeskalácsosnak. És akkor egy új világ, egy új, értelmes, izgalmas, gazdag világ nyílt meg előttem. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy írni kezdem. Gimnazista korunkban, azt hiszem, hetedikesek voltunk, ki is adtunk egy nyomtatott lapot Titánok címmel, amelyet Brázay Emil segített világra hozni, ő is nyomtatta ki. Valószínűleg arra gondolt, hogy ingyen munkatársakat kap. Akkor mi Brázay Emilben nagyon intelligens és európai levegőjű embert láttunk. Igaz, később elzüllött, de akkor mi már nem voltunk Temesváron.

Prágában, ahol orvostanhallgató lettem, azonnal forradalmárok közé kerültem. A forradalmi emigráció nyulványai Prágáig is elértek. Már előbb is olvastam az emigráns sajtót: Gábor Andor cikkeit, a Bécsi Magyar Újságot. Kassák művészi hívei közé kerültem. Forradalmi művészet, művészeti forradalom — ez volt körülbelül az elvünk. Tagja lettem egy szavalókórusnak, magam is szavaltam, Temesváron is, fekete zubbonyban.

Prágában a KSF egyesítette az összes forradalmár diákokat. Itt is szavaltunk. Volt egy híres cseh költő. Mi nem tudtuk róla sem azt, hogy híres, sem azt, hogy milyen nagy költő. De ő szívesen jött közénk, és hallgatott bennünket. Mi már öreg embernek láttuk, kicsi oroszos kecskeszakállat viselt. Sokkal később, évtizedek múlva jöttem rá, hogy ki volt, és

mit jelentett. Stanislav Kostka-Neumann-nak hívták. Nekem ez a szavalókórus, versmondó korszakom annyiban volt jó, hogy jobban belemélyedtem a szövegekbe, jobban megismertem a ritmusukat. Jobban megértettem azt, hogy nincs vers és nincs próza. Mert a próza is vers kell hogy legyen. És így is cselekedtem. Így is írtam később. Néhány versem megjelent Barta Sándor Akasztott ember című lapjában. Az első versem címe Agitátor, a másodiké Oroszország. Számomra is, mondjuk, dadaista és modernista periódus volt ez, és nagyon rövid ideig tartott. Rájöttem arra, hogy a tömegeknek nem ez kell. A tömegekhez nem tudunk közel kerülni így. Nem értik, és nem mozgatja meg őket. Elszakadtam azután ettől a csoporttól. Új művészetet akartam csinálni. A tömegek szívéig hatolni. Egyedül voltam. Nem írtam sehova. Megkezdtem a Ballada a lógós katonáról című balladám, amelyet később eposzá bővítettem.

Sokszor formáltam a dolgaimat, sokszor szétromboltam. Sokszor teleírt kézirat-paksamétákat semmisítettem meg.

A többiek letették a vizsgáikat. Egyesek karriert is csináltak. Én ősdiák voltam. Le is mondtak rólam. Nem lesz belőlem semmi. Fantaszta, bolond. Érdekes módon dr. Poór — Poór Bertalan öccse — volt az egyik, akinek ez volt a véleménye. És mit ad isten? A bátyja készítette az illusztrációkat az Új pásztorhoz...

Szilágyi András

Kiállítás és „fölmelegítés”

Atkozott műfaj, vesztettek műfaja, a nyugtalanítás és fölháborítás műneme — ez a szociográfia.

Valóságirodalom, az igazmondás irodalma, a tudomány és írásművészet erőnyeinek, eszközeinek, a tudósi és írói hozzáállásnak nemes ötvözete — ez a szociográfia.

Nem irodalom, nem tudomány, hanem politika; az író (vagy publicista) közvetlen beleszólása a társadalmi életbe, írás útján — ez a szociográfia.

És még lehetne sorolni egy tucatnyi meghatározást. Az Igaz Szó nemrég megtartott szociográfiai tanácskozásán legalábbis ennyi körülírás hangzott el. S ki merné tagadni egyiknek is az igazát? Vagy legalábbis azt, hogy mind-mind tartalmaznak több-kevesebb igazság-csirát?

Ez különben mindig is így volt. A szociográfia újabbkori irodalomtörténetünk viharadara. Volt és maradt. Ismeretes, hogy milyen vihart kavartak annak idején Dimitrie Gusti professzor és társai fölmérései (hazai magyar vonatkozásban Nagy István, Venczel József, Jordáky Lajos, Bözödi György, Turnowsky Sándor írásai) vagy Magyarországon a népi írók falubemutató, felfedező könyvsorozata.

Kicsinyben ilyenszerű vihart idézett elő a tanácskozás is. Sokan azt sem tudták, mi a szociográfia — holott 8–10 éve művelik. Aki tudta, az tagadta, hogy ma egyáltalán nálunk írna valaki ilyesmit. Ez a műfaj ugyanis tudományos fölkészültséget, a konkrét szociológiai fölmérések eljárásainak ismeretét igényli egyfelől, másfelől pedig tudósi türelmet, mélységlátást,

módszerességet, de ugyanakkor írói szenvedélyt, intuíciót; a mi szerzőink esetében azonban egy-két tényező mindig hiányzik. Szociográfiával sokan foglalkoztak azok közül is, akik vagy írónak, vagy tudósnek — nem elegendők. Aki riportot ír, azért művel, mert nem futja erejéből regényre, novellára vagy versre — vélték egyesek.

A mi lapjainkban közölt valóságföltáró írások egy része — hangoztatták többen is — csupán jól vagy rosszul megírt riportok, hiszen nincs bennük sem táblázat, sem kérdés—felelet, grafikon vagy egyéb; inkább a (felszínesség jellemző rájuk, semmint az alaposág, inkább az irodalmiasság, semmint a tudományosság.

Divattermék — mondották némelyek a szociográfiára, hát mi is igyekszünk valami hasonlót művelni, s „fölmelegítjük“ a szociográfiát. miután egyesek az ötvenes évek elején meghirdették mind a szociológia, mind a szociográfia halálát.

Nem folytatjuk a vitát. Csupán megjegyezzük, akár meghirdették a szociográfia kimúlását, akár nem, az írók nem vettek erről tudomást. Folytatták, továbbfejlesztették a régi hagyományt. Nehéz volna eldönteni, hogy Nagy István gyári krónikája, Mikó Imre mészköi, torockói riportjai, Katona Szabó István kalotaszegi tudósítása, Beke György, Fodor Sándor, Mikó Ervin, Bartis Ferenc, Szépréthy Lilla, Szekernyés János, Bálint László, Bölöni Sándor s mások egyes írásai mennyire „csak“ riportok s mennyiben szociográfiák, de tény, hogy a valóságföltáró írások közlése nálunk nem apadt el. Az írók nem nyugati hatásra s nem egy-két éve írják ilyen írásaikat, hanem kerek harminc éve. S noha valóban kevés statisztikával, grafikonnal, tudományos módszerrel dolgoztak, sok mindent tártak föl. Hogy pedig a magunk portáján seperjünk, úgy véljük, jellegének megfelelően a Korunk Hazai tükör rovata egyre inkább a tudományos arcú hangúlyozó írásoknak ad helyet. Lázár József fölmérései, Geréb Attila, Fábian Ernő, Kósa-Szánthó Vilma, Csörgő Bálint tanulmányai a szociográfia különféle válfajait képviselték.

Tagadhatatlan azonban, hogy a mai szociográfia még nem szült olyan könyveket, mint a Külváros, a Székely bánja vagy a Viharsarok. És az is igaz, hogy a riportok zöme távol áll a lényegretöréstől, az alaposágtól.

Kell hát ma a szociográfia? — tették föl némelyek a kérdést. — És ha igen, mire jó?

Kell — hangzott a válasz —, hiszen e műfaj szép, nemes hagyományát, haladó törekvéseit kár volna nem folytatni, veszendőben hagyni. Kell — mert az olvasók igénylik. Az Igaz Szóban megjelent valóságföltáró válaszokra sok reflexió érkezett. Kell — mert divattól függetlenül a valóság-irodalom (s különösen a szociográfia) művelésében egyfajta írói magatartásmód, törekvés (úgy is mondhatnók, kiállás) jut kifejezésre: áttétel nélkül, nyersen mutatni be az életet; közvetlenül, „azon melegiben“ szólni emberekről, társadalmi jelenségekről, örvendeztető vagy túrhetetlen állapotokról; ily módon erősebben hatni az olvasóra, fölrázni, meggondolkoztatni.

Írói törekvésen, kiálláson és olvasói igényen túl azonban vannak az életnek, valóságunknak olyan vetületei (naposak és árnyasak egyaránt), mutatkoznak olyan jelenségek, törekvések, amelyekre — beállitottsága és érzékenysége folytán — igazából csak az író figyel föl. (Ami persze nem jelenti a tudományágak és művelőik, például a szociológusok, statisztikusok, lélekbúvárok vagy demográfusok lebecsülését. Ellenkezőleg, a valóságiroda-

lom éppen azokban az országokban virágozik igazán, ahol ezek a tudomány-ágak is fejlettek: Amerika, a két Németország, Anglia, Franciaország.)

Vigyünk hát tovább a kérdést: meglehet-e irodalmunk, olvasótáborunk, de egész kultúránk, népünk és nemzetiségünk amaz észleletek, élmények nélkül, amelyeket az írók, valóságföltárása tartalmazhat csupán? Meglehet-e ama gondolatok, meglátások, jelzések nélkül, amelyeket csakis a valóság-irodalom hordozhat, ébreszthet?

Nem, semmiképp sem.

Nagyobb hely és főleg nagyobb megbecsülés illeti meg az alaposabb és megbízhatóbb, a mélyebb és szenvedélyesebb szociográfiát.

Ebben az irányban nyújtott útbaigazítást az Igaz Szó értékes tanácskozása.

Herédi Gusztáv

Kortárs igény és lehetőség

Ha egy színész vagy előadóművész megelégszik az intézmény, a rendező által ráosztott szereppel, ha nincs meg-megújuló igénye — a feladatokon túl — az önmegfogalmazásra, ez a passzív magatartás művészi fejlődésének is előbb-utóbb akadályává válik. Mondhatná valaki, hogy az effajta okoskodás gondolkodóba ejtheti a fiatait, de a kialakult művészegénységnek nincs szüksége az ilyenszerű állandó készenléti állapotra, az önmagával és a közönséggel való állandó szembesülésre. A saját lehetőségeinek, tehetségének csúcására ért művészeknek valóban nincs, de hadd tegyem hozzá, a színművészet története eléggé bizonyítja, hogy az igazi művészegénység még a búcsú-felleptén is, a legutolsó előadáson is képes újat, másat mondani, az eljátszandó szerephez még valamit hozzáadni.

Minél több a szembesülési lehetőség, az új szerep, annál megbízhatóbb az önkontroll, és annál gyorsabban válik a színész interpretálóból valóban teremtő művésszé. A szembesüléshez az évi repertoárból kikerülhető öt-hat szerep nem túlságosan sok a készenléti állapot megteremtéséhez, ébrentartásához. Ezért mondható szerencsésnek a művész szempontjából is, ha előadóművészi produkciókra is vállalkozik, ha nem sajnálja a többletfáradtságot, ha a lépten-nyomon érzékelhető elvárásokra megfelelő válogatással törekszik felelni. Az irodalmi műsorok közönsége mindig hálás gyülekezet, hiszen épp azokból verbuválódik, akik a művész által összeállított műsort közel érzik magukhoz. Ezért oly meleg a stúdióelőadások, irodalmi műsorok légköre.

Az elmúlt négy-öt év alatt ilyen vonatkozásban is jelentős kezdeményezések voltak Nagyváradon. Országos visszhangot váltottak ki Varga Vilmos műsorai (Maszek ballada; Nézz vissza nevetve; Én, François Villon), F. Bathó Ida és Kakuts Agnes balladaestje (Csak tiszta forrásból), Kiss Ildikó összeállításai (Anna-levelek; Hajnalkurjantás Várad piacán), Hajdú Géza és Wellmann György (Arany—Petőfi levelezésének fölleventtése), F. Bathó Ida nagyváradi költőket (Fábián Sándort, Horváth Imrét, Tóth Istvánt) megidéző műsora. S tegyük mindehhez hozzá, hogy volt néhány sikeres próbálkozás „kamara“-darabok előadásával is.

E már hagyománynak tekinthető művészi próbálkozások, útkeresések — legtöbbször sikerek — és természetesen a továbbgondolt lehetőségek készítése töprengésre 1971 nyarán néhány váradi diákot és ifjúmunkást. Céljukat, elképzeléseiket a mozgalom spiritus rectora, Körösi Papp József diák akkor úgy fogalmazta meg, hogy egyetlen gondjuk van: okosan lázítani a gondolkodás tunyasága, a társadalmilag elítélendő életforma, egy olyan magatartás ellen, amely megelégszik a beidegzettségekkel, s nem ügyel a mások gondjára-bajára. Tudták, hogy mit akarnak. A nemes érzésekért és gondolatokért, a szocialista tudat alakításáért álltak csatasorba, épp csak a vezető-irányító kéz és fő hiányzott, aki elindítsa őket az úton, aki kiválóga számukra a megfelelő alkotásokat, aki eloszlassa bennük a szorongást, aki egységet teremtsen a sokféle lehetőség között.

Nagy szerencsége a fiatal versmondó csoportnak, hogy még mielőtt tétőt kerítettek volna saját fejük fölé és színpadot a lábuk alá, két lelkes fiatal színész, Hajdu Géza és Wellmann György vállalta istápolásukat. A két művész korban, életérzésben is közel áll a fiatalokhoz. Hozzájuk szívesen fölemelkedtek azok, akik nem a hivatásos színészet felé vezető lehetőséget láttak a Kortárs Színpad '71 nevet választó csoportosulásban, hanem álmaik beteljesedését, a felfokozott párbeszédet azokkal, akik a szék-sorokban ülnek.

Két és fél esztendő alatt művészileg is jelentős előadásokkal biztosították maguknak nem csupán a hírnevet, de ami ennél is fontosabb: komolyan gondolkodó, művészetekre érzékeny ifjúsági tábort teremtettek maguk körül. Igen sok fiatal miattuk s általuk lett színházba járó és irodalomkedvelő. Nem véletlen az sem, hogy igazán jelentős sikert nem színdarab-előadásaikkal értek el (Molière: Képzelt beteg; I. Sava—V. Stoenescu: Magaviselethől elégtelen; Euripidész—Sartre—Illyés: Trójai nők; Karinty Ferenc: Gellért-hegyi álmok), bár — különösen a Trójai nőkben — néhány figyelemreméltó színészi megformálásnak is tanúi lehetünk.

Eredeti szándékuknak megfelelően igazán értékeset és emlékeztetre érdemeset akkor produkáltak, amikor beszélő partnerek maradtak, amikor a színházbajárót alakító- és játszótársként vállalták, amikor — néha szöveg szerint is — brutálisan rákérdeztek a nézőre. Hetekig munkáló élményt akkor nyújtottak, amikor kimondták, hogy a rossz az rossz, a jó meg jó, amikor nem viszolyogtak attól, hogy a jó politikai színház eszközeivel mai mondandókról szóljanak. Mindjárt bemutatkozáskor a Krónikás Énekek akkora sikerük volt, hogy az a további munkára is rányomta bélyegét, a mércét is jócskán megemelte. Egyszerre közismertek, számontartottak lettek, mert a béke gyönyörűségéről úgy tudtak szólni Tibullus, Nyekraszov, Petőfi, Quasimodo, Jebeleanu, Kányádi és még vagy két tucat költő szavával, hogy a nézőtőren mindenkibe belebizsergett: ez magánügy is, az én legszemélyesebb dolgom, hogy háború többé ne legyen. Úgy magánügy, hogy mindannyiunké. De ugyanígy említeni kell Ladislav Smoček Labirintus című drámáját. Az előadás valóban kortársi volt. Úgy tudtak kalauzolni a rossz szenvedélyek, a buta indulatok, a nemtörődömség, a kiszolgáltatottság és kétségbeesés labirintusában, hogy a nézőből valóban kiváltották a katarzist.

Vállalt főadatukat azzal tették teljessé, hogy módot kerítettek megemlékezésekre, irodalmi évfordulók megünneplésére is. Emlékeztek és emlékeztettek Csokonaira, Molière-re, Petőfire. Az örök életfa című, Petőfi szeleme előtt tisztelgő műsor élő bizonyága volt annak, hogy az amatőr mű-

vészek néha többet, töprengésre készteőbbet tudnak mondani, mint a hivatalos színészek. (A diákzeneszerző Jancsó Sándor egy kicsit a virágénekek lantzenéjére emlékeztető, de a beattal is rokonságot tartó dalai önálló zeneszámként is jelentősek.)

A Kortárs Színpad '71 ma már figyelemreméltó egyéniségek nevelője s talán megtartója. Nem könnyen kallódó tehetség Gyulai Kati, Körner Anna, Kinde Annamária, Simonfi Amália, Balla István, Meleg Gábor, Tatai Sándor — de a névsor még bővíthető volna. Az elvándorlás a fiúk körében elég nagy. Igaz, a távozók helyébe újak állnak, s az elvándorlásban is legálább annyi a jó, mint a rossz, hiszen amikor megszegényítik a Kortárs Színpadot, ugyanakkor valahol kovászai lesznek újabb művészi csoportosulásoknak, kezdeményezői a könyvüzletekbe és színházba járásnak.

Nagyvárad közművelődésében jelentős súlya van a szakszervezetek művelődési otthona stúdió-színházában dolgozó Kortárs Színpadnak. A csoportosulásnak több mint harminc tagja van. Egy-egy előadásukat 130—150 néző látogatja. Nyolc bemutatójukkal huszonhatszor álltak közönség elé. Váradon és vidéken közel ötezer ember ünnepelte őket.

Sok száz fiatalt ők csaltak be először színházterembe. Gondolatokat ébresztettek bennük, magatartásukat alakították, a kulturált élet igényét csíráztatták, különösen az ifjúmunkásokban.

Higgadtan mérlegelik a lezárult kezdeti időszak munkáját. S a mérlegelés eredménye hihetően nem lehet más, mint hogy feladataikat csak akkor végezhetik el továbbra is maradéktalanul, ha óvakodnak a „nagy-színház“ utánzásától, ha nem művészkedéssel, hanem kortárs művészettel, első-sorban irodalmi műsorokkal, stúdiódarabokkal szolgálják nemzetiségi közművelődésünket. Így maradhatnak hűek önmagukhoz s közönségük elvárásaihoz. Műsoraik hatásfoka, merném írni: haszna akkor lesz igazán nagy, ha az indulás álmait nem felejtik, ha felelősséggel vállalják a politikai színpad feladatait!

Köteles Pál

Csiky Gergely-émlékek Aradon

Az utóbbi években a helytörténeti kutatás számos adalékkal gazdagította az Arad megyéből származó írók, művészek, tudósok életrajzát. Az itteni levéltárak eddig javarészből feltáratlan anyaga kiegészíti vagy éppen helyreigazítja például a Ioan Slavici-ról, Ion Viduról, Adam Müller-Guttenbrunnról szóló régebbi műveket. A Csiky Gergelyre vonatkozó kutatásokat halálának 80. (1971) és születésének 130. (1972) évfordulója alkalmával rendezett megemlékezések élénkítették fel.

Csiky Gergely ősei a kiterjedt Csiky-nemzetség erzsébetvárosi ágából származtak, akik 1800 körül a Bánságba kerültek. A nagyapa — id. Csiky János — 1815 körül mászlaki ispáni minőségben a Schwarzenberg-uradalom szolgálatában állott. Az akkori Temes megye északi részén elterülő s a tőkés árutermelés útján haladó uradalmak tisztikarától alapos szakismereteket kívántak meg, s ez alól ő sem lehetett kivétel. 1817-ben Fibisre helyezték át,

majd a két évvel későbbben beiktatott új földesúr — Tököli Péter — jószágigazgatósága intézővé léptette elő (1822).

1816. március 16-án Máslakon adott életet Katalin nevű felesége az író atyjának, aki a János József Lukács nevet kapta. Fibisen, az anyakönyvek tanúsága szerint, 1817—1822 között még négy gyermekük született. Id. János korai halálát 1828-ban az anya is követte, s így az ifjú János csak súlyos nehézségek árán végezhetette el iskoláit Fibisen és Aradon. Végül az 1839/40-es tanévben megszerezte az orvosi oklevelet is. A kialakuló polgári értelmiséghez tartozó fiatal orvos Pankotán telepedett le, s 1842-ben tb. megyei orvossá nevezték ki, természetesen fizetés nélkül.

Mielőtt állomáshelyét elfoglalta volna, 1842. január 20-án Aradon örök hűséget esküdött a szamosújvári születésű, 17 éves Verzár Ilonának. Csiky Gergely édesanyja örmény kereskedő családból származott, amely 1760-ban nemesi levelet is szerzett. Verzár Márton — Ilona atyja — 1830-ban hirdette ki armálisát Arad megye közgyűlésen.

A fiatal házasoknak Pankotán megszületett első gyermekük, teljes néven Gergely Márton János. Ez a név a keresztapa (Jakabffy Gergely), a két nagypapa, illetve apa keresztnevének összetételéből keletkezett. Az aradi állami levéltárban őrzött, eddig ismeretlen születési bizonyítványában azonban csak a keresztelés napját, 1842. december 9-ét jegyezték be. Csiky Gergely életrajzírói születésnapjául általában december 8-át jelölik meg. Szülőháza, átalakítva bár, máig fennáll és emléktáblával van megjelölve (Tudor Vladimirescu u. 37.).

1844-ben Csiky Jánost áthelyezték az aradi megyei kórházba, majd 1848. június 3-án főorvossá lépett elő. A forradalom idején rendkívüli érdemeket szerzett a harcok polgári és katonai áldozatainak gyógyítása terén. A forradalmat követő években súlyosbodó tüdőbaja sem akadályozta meg, hogy részt vegyen több, társadalmi jelentőségű kezdeményezésben, amelyek közül kiemelkedik a szülésznőképző intézet megalapítása, 1851-ben. Az aradi levéltár anyaga tisztázta Csiky János halálának pontos időpontját is (1856. július 20.).

A család többi tagjának sorsára nézve ugyancsak fontos adatok állnak immár rendelkezésünkre. Édesanyja élete végéig Aradon maradt, s 57 éves korában, 1881. december 16-án szívszélhűdésben hunyt el. Ez a tragikus esemény Csiky Gergelyt két súlyos elhatározása — az egyházi rend elhagyása (november 15.) és házassága (december 24.) — között éri. Mindkét testvére szintén a Maros-parti városban élte le napjait. Ilona, Nachtnébel Ödön ügyvéd neje, 1894-ben halt meg. Károly nevű öccse 1909-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig városi tisztviseelő volt, s mint a helyi lapok tárcatrója is nevet szerzett magának. 1935. július 19-én, 87 éves korában hunyt el.

Csiky Gergely Aradon eltöltött tanulóéveit Kara Győző 1893-ban megjelent füzete nagyjából tisztázta. A későbbi évekről Janovics Jenő kétkötetes monográfiája bőségesen számot adott. Az újabb kutatás, Csiky Károly visszaemlékezései s más források azt látszanak bizonyítani, hogy Csiky Gergely Araddal továbbra is szoros kapcsolatot tartott. Így első, híressé vált művét, a Jósolatot (1875) édesanyjának a mai I. L. Caragiale utcában levő lakásán írta. Nagyon szeretett sógorának muzikai kolnájában is dolgozni, ahol az Ingenyelök egyik részletét vetette papírra.

Csiky Károly jóvoltából az aradi városi könyvtár őrzi a neves drámaíró kéziratainak jelentős részét. A helyi lapokban, elsősorban az Alföld cí-

mű újságban jelentek meg írásai, amelyeket az utókor kevés figyelemre méltatott.

Számos, irodalomtörténeti emlékezetünkre méltó adat tanástitja azt a megbecsülést, amellyel a haladó irodalomkritika viseltetett Csiky Gergely életműve iránt. Iosif Vulcan a nagyváradi Familiában (1891. 539.) Csiky halála alkalmával egyenesen a legjobb magyar drámai szerzőnek nevezte.

Időszerű lenne, hogy a hazai magyar irodalomtörténetírás többet foglalkozzék ezzel a kérdéssel, s tervei közé iktassa egy új, átfogó Csiky Gergely-életrajz elkészítését.

Glück Jenő—Nagy János

Grieb Alfred portréjához

Kolozsvári nemzedéktársai közül Grieb Alfred alkotó egyénisége az eredeti grafikus és a rendkívüli színérezéssel rendelkező festő egyszemélyben való jelenlétével tűnik ki. Vulkánban született, 1921. március 5-én, 1955-ben fejezte be tanulmányait a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, jelenleg lektori állást tölt be ugyanitt. 1954-től számtalan gyűjteményes kiállításon szerepelt, művészi fejlődését, sajátos profilját azonban kolozsvári (1958, 1964, 1970, 1973), nagyváradi (1966), temesvári (1971), resicai (1972), szatmári és szebeni (1973) egyéni kiállításai példázták meggyőzően. A múlt évben nyugat-németországi három rajzkiállítás — Düsseldorfban, Göttingenben és Bad-Oeynhausben — határozott sikert jelentett.

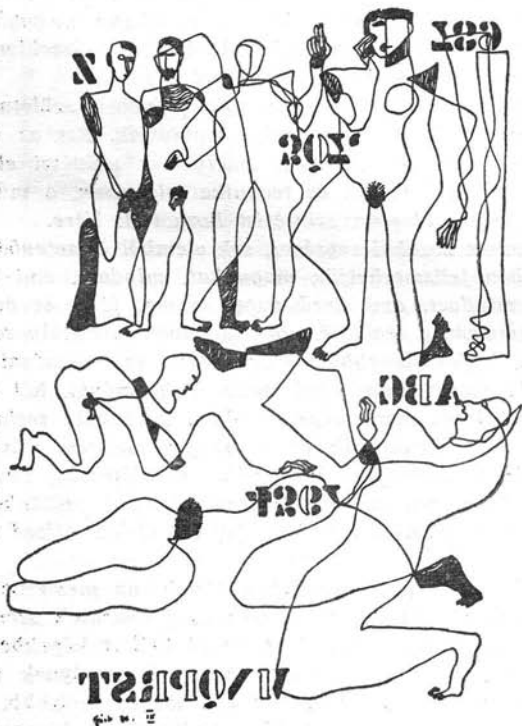
Grieb Alfred új alkotásai egy ihletett forrongás jegyében születnek, s ugyanakkor a művész, illetve művészete érettségét mutatják. Ezt az érettséget hosszas, izgalmas kísérletek előzték meg, amelyek a művészi elkötelezettség fontosságát tisztázták, s a témák és technikai eljárások, a művészi horizont és érzékenység fejlődése alapján szintézist hozhattak létre.

Az utóbbi években alkotott munkái egységes, sok elemből összetevődő világról tanúskodnak, amelyben felismerhetjük magunkat, mindazt, ami álom, beteljesülés és nosztalgia, mindazt, ami derű vagy dráma, fény és árnyék világunkban. Különböző ritmusok, a legkimértebbektől, legkiegyensúlyozottabbaktól a legviharosabbakig, legféltelenebbekig; egy olyan szín-szimfonizmus, amelyben a teljes színskála megtalálható; hol nyugodt harmónia, hol antagonisztikus ellentétek; a felfedezés merészsége, amely a különböző technikák összefonódását, a hagyományos struktúrák és a hangsúlyozottan újító törekvések együttes jelenlétét feltételezi — íme, néhány sajátosság, amelyek révén Grieb sikeresen valósítja meg művészi programját, a legkülönbözőbb életpasztorlatok méltó szintű művészi kifejezését. Így lép Grieb Alfred hazai művészetünk élvonalába.

A grafika az a képzőművészeti ág, amelyben Grieb ma mesternek bizonyul. Miután évekig dolgozott különböző újságok és folyóiratok szerkesztőségében, ahol valóságélményét közvetlenül és azonnal kellett képekben kivetítenie, ma eszközeinek olyan átértékeléséhez jutott el, amelyek révén nemcsak kifejezési lehetőségeit gazdagította, hanem a közlés mélyebb, filozófiai tartalmához jutott el. A minden részletében nyilvánvaló, lényeges és

szintetikus jellegű vonal önmagát határozza meg, vagy a papír tiszta fehérjének kontrasztja, vagy a sötét foltok felé való átmenetek érzékenyen meghatározott viszonylata révén. Legújabb ciklusaiban ezek az utóbbi elemek gyakran beleépülnek a készen kapott és gépiesen reprodukált formaelemekbe, néha éppenséggel betűkbe vagy számokba, amelyek így egységgé állnak össze, vagy csak grafikai hangsúlyokat képeznek, de a kép helyes értelmezésének kulcsát adják. Ezek a bonyolult egyszerűségükben felkavaró, nagyvonalúan csak Rajzoknak nevezett munkák új módon képesek megfogalmazni a képzőművészet örök témáit, ahogy ezt düsseldorfi kiállításának katalógusában olvashattuk: „Izomrészletek, anatómiai körvonalak, betű- és számkombinációk vallanak a szerelemtől és az életről. Egyaránt találkozunk itt örömmel és szenvedéssel, a magányosság az egymásra találással együtt jelenik meg, a várakozás különféle formái a beteljesedés mellett találhatóak, s nem hiányoznak az agresszivitás különböző megnyilvánulási formái sem. Fedőtussal készített kompozíciói, az a mód, ahogy a rajz és a kompakt felületek egy egyszerűsített vonallal egységgé állnak össze — mindez rendkívüli jelentőségűvé válik.“

Mircea Țoca

Grieb Alfred rajza

Családszociológiai felmérés

a sepsiszentgyörgyi Líceum lakónegyedben

II.

A családtervezés a család belső, intim, tudatos tevékenysége, mely — többek között — a születendő gyermekek számát, az első szülés idejét és a gyermekek közötti korkülönbséget írja elő. A társadalom közvetve szól bele a családtervezésbe az anyát és gyermeket védő intézkedésekkel vagy a születések számát optimalizáló rendelkezésekkel.

Az emberek nagy részének van elképzelése a család optimális méreteiről, a gyermekek közötti ideális korkülönbségről és a nemek arányáról. Am a gyakorlatban, az elképzeléseket nem lehet teljesen megvalósítani; véleményük változik a házasság folyamán, s többnyire elfogadják a véletlen hozta állapotokat. Ennek a társadalmi tapasztalat bizonyította jelenségnek néhány mozzanatát tárgyaljuk a felmérés további eredményeinek ismertetésében.

Hány gyermekes legyen a család?

A családonkénti tényleges gyermekszámot már ismerjük az első részből*, most ugyanazokat az adatokat hasonlítjuk össze az ideálisnak nyilvánított gyermekszámokkal:

családonkénti gyermekszám	ideálisnak mondott		tényleges	
		%		%
0	—	—	8	10,5
1	2	2,6	20	26,3
2	30	39,3	34	44,9
3	31	41,1	9	11,8
4	8	10,5	3	3,9
5	2	2,6	1	1,3
6	3	3,9	1	1,3
Összesen	76	100,0	76	100,0

A családok átlagos gyermekszáma a valóságban 1,81, az emberek eszményeiben viszont 2,83. Ez azt jelenti, hogy mindenki átlag egy gyermekkel többet mondott, mint amennyit világra hozott és nevel.

* Az első rész az 1974. 1. számunkban jelent meg.

Nagy tehát az eltérés a családok elképzelése és a megvalósítás között. A kialakult eltérés sem oszlik meg egyenletesen családonként. Ha az óhaj megegyezne a valósággal, akkor az első táblázatban az átlók mentén sorakoznának a számok, azaz akinek egy gyermek a célja, annak egy gyermeke is volna, viszont akinek 6 gyermek az eszménye, annak hat is lenne. Legegyezőbb gyermekszám a kettő: 19 esetben azonos az eszmény a valósággal; a hármass eszmény és valóság egyezik négy családnál; eszerint 53 családnál más az ideálisnak nyilvánított és más a gyakorlatban megvalósított gyermekszám: 7 esetben az eszmény kevesebb, 46 esetben viszont az eszmény több.

A meg nem valósított óhaj okait (ami a legtöbb esetben egyet jelent a több gyermek nem vállalásával) valamennyire tisztázhatjuk, ha megvizsgáljuk az eszményi és tényleges gyermekszám arányát foglalkozási rétegenként. Ezt a grafikonokon láthatjuk.

A foglalkozási rétegek közül a munkásság a legkiegyensúlyozottabb. Felénél több családban azonos az óhaj a valósággal. A tényleges gyermekszám magasabb az eszményinél, a sokgyermekes családok ideálja nem haladja meg a három gyermeket. Arra következtethetnénk ebből, hogy a munkásréteg termékenysége csökkenni fog. Felmérésünk azonban nem eléggé széles körű ahhoz, hogy általánosítani tudnánk ezt a meglátásunkat. Az értelmiségiek grafikonja viszont azt jelzi, hogy a gyermektelen és egy-két gyermekes családok dominálnak a valóságban, holott eszményük zöme három vagy annál több gyermek. Kétségtelen, hogy érdemes lenne alapos ellenőrző felmérést végezni ezen a téren. A mi felmérésünkben az a „levegőben lógó” igazság tűnik ki világosan, hogy amilyen mértékben haladunk felfelé az iskolai végzettség terén, úgy növekedik a távolság a kinyilatkoztatott eszmény és a megvalósított realitás között. A munkásréteg családideálja mérsékelt, esetenként azonban a négy-öt-hat gyermeket is elfogadják, s fölnevelik. A munkásságnak nincs öt-hat gyermekes ideálja, az értelmiséginél van ilyen eszmény, de nincs gyermek. Eszményüket a gyermekek pozitív jellemalakulásával és a népszaporulat szükségességével indokolják. Az öt-hat gyermekes eszmény meg nem valósításának magyarázatait idézem:

- „öt fiút akartunk, amikor összeházasodtunk, de nem bírjuk meg a több gyermeket [kettő van]” — havi jövedelem 4000 lej felett, autót vásárolnak;
- „a legidősebb gyermek meghalt”, és nem mertek többet kockáztatni, négy gyermekük van — havi jövedelmük 2600 lej;
- „a feleségem megoperálták, kettőnél több nem lehetett” — havi jövedelme 2900 lej.

Az ötgyermekes munkáscsalád havi jövedelme 2040 lej, szeretik a gyermeket. A hatgyermekes anya gyermekeit falun nevelte, a hat közül mérnököt végzett egy, érettségizett egy, szakmai iskolát végzett négy; a hatgyermekes anyának viszont mindössze öt unokája van.

A négygyermekes család eszmény minden rétegben előfordul, gyakorlatban csak a munkásoknál és a már idézett értelmiséginél. Mi emeli a négy gyermeket eszményi rangra, és miért marad csak elképzelés? Lássuk az indokolást:

- hatgyermekes anya: — „ne legyen akkora kín, mint nekem a hat; szép a nagy család, de az anyagiaktól is függ”;
- háromgyermekes anya: — „mert otthon mi is sokan voltunk, az úgy szép” — nem vállalja a negyedik gyermeket, mert családtagonként havi átlagjövedelmét kevésnek tartja a mai igényekhez;
- kétgyermekes anya: — „otthon heten voltunk testvérek, most is segítjük egymást”;

- kétgyermekes anya: — „legyenek sokan testvérek, nem lesznek önzők, mi is nyolcan voltunk“;
- egygyermekes anya: — „otthon kilencen voltunk, de engem ez az egy is tönkretesz“ — technikai végzettségű, havi átlagjövedelme 3100 lej;
- gyermektelen nő: — „úgy tanítottak, nagymamának tizenhat volt, nekem nem lett egy sem.“

Három-négy gyermek a legtöbb értelmiségi eszménye. Csak eszménye, mert több sokgyermekes munkáscsalád van, mint amennyi értelmiségi. Az eszményt az értelmiségi meggyőződésből vallja: „ennyi szükséges az egészséges népszaporulathoz.“ Meg nem valósítását így indokolják: — „anyagi akadály van“; „kevés a keresetem ahhoz, hogy mindent juttassak a gyermeknek“; „nincs kondíció“; „ha itthon lennék“. A többi érv betegségre vonatkozik.

A motiválás anyagias, kényelmi álláspontú. A meggyőződésből vallott eszmény bemagolt lecke felmondásához hasonlít. Természetesen ez a megállapítás (és vád is egyben) nem vonatkozik az egész értelmiségre, csak az ilyenképpen érvelő rétegre. Találunk az értelmiségiak között négygyermekes, pozitív példákat is. Ezen a téren az értelmiségi kétféle összetételű, a tudatosan több gyermeket vállaló és a több eszményt hirdető. A rétegződés okát emberi minőségi különbségeknek tulajdoníthatjuk. Sajnos, a mindennapok visszatérő jelensége, hogy a munkásság, melynek eszménye kisebb, de gyermeke több, példának tekintti az értelmiségit. Az értelmiségi mindig presztízs-réteg volt, bárha munkásságunk csak a három-négy gyermekes családok példáját követné.

Többgyermekes eszmény található a munkásságnál és tisztviselő rétegnél is. Motiválásuk szorosabban kötődik a hétköznapi élethez. Leggyakoribb a közmondás: „egy gyermek nem gyermek, két gyermek fél gyermek, három gyermek egy gyermek.“ „Négy gyermektől több szeretetet kap a szülő és testvér is“; „ha egy meghal, kettő megmarad“; „látom, nálunk hárman voltunk, egyedül maradtam“.

Anyagi potenciáljukat valóban nagyon igénybe veszi a növekvő igények kielégítése. Az igények nyilvánosság előtt bizonyított kielégítése presztízskérdés a kisvárosi ember szemében, hangsúlyozottan észleljük ezt a nagytömegű falusi származású családoknál, akik a társadalmi felemelkedést „státusz-szimbólumok“-kal is bizonyítják, mint televízió, porszívó, jó öltözet, plüss-takarók, de különösen a nagy eszem-izmosos névnapok, keresztelők révén. Az értelmiségi lemond a nagy lakomákról, nála a vendéglő, de mindenekelőtt a kocsis problémája kerül előtérbe.

A kétgyermekes családeszmény és a valóságos szám megközelíti egymást; a tisztviselő- és munkásréteg eszménye. A munkásság a közvetlen mellette élő réteg eszményét vette át, a kétgyermekes tisztviselő rétegéét. Motiválásuk a sok gyermek esetével ellenkező előjellel ismétlődik. Akik sokan voltak testvérek, azért állítanak kisebb eszményt, hogy ne legyen annyi baj, több jusson a gyermekeknek. Leggyakrabban a gyermek jellemalakulására utal a motiválás: „ha egyke, önző, nincs benne szeretet“; „az egyke elkényeztetett, nem tud illeszkedni“; „ha ketten vannak, van testvére, nem áll egyedül a világban“. De — „kettő éppen elég“; „kettőnél több nem kell“.

A kétgyermekes anyák elégedettek teljesítményükkel. Az egykéseknek egy kevés, de... az örökösen ismételt szubjektív érvek. Az egykés anyák 40%-a maga is egyke. Felmérésünkben két egygyermekes eszmény szerepel. Az egyik az ötgyermekes anyáé, a másik egygyermekes eszményt érettségivel rendelkező munkásnő fogalmazta meg, férje mérnök, két gyermeke van. A válasz így hangzott: „egy bőven elég“, hogy „mutatóba legyen — s mellette az anyának maradjon ideje élni“. Nem

lehet szó nélkül hagyni az ilyen választ. Ám legyen olykor valakinek hangulati véleménye, okozhatja bosszúság is, de ez vállalt, tudatos vélemény volt. Értékelésben megint csak a kispolgári felfogáshoz jutunk, a cél eszközzé vált, a gyermek, aki minden felnőtt ember életcélja, a „mutatóba” eszköze lett. Olyan jelenségről van itt szó, amit Herédi Gusztáv a *Korunk* demográfiai számában megjelent vezércikkében (1973. október) a nők elidegenülésének, női lényegüktől, az anyaságtól történő elidegenülésnek nevezett.

Mit mondanak a gyermektelenek? Érvelésük egyszerű és egyöntetű: „szerettem volna, de nem lett.” A környezeti tapasztalat alapján helyet adhatunk ennek a motíválásnak, azzal a fenntartással, hogy van azért individualizmus és hagyatás is a családokban. A gyermektelen házastársakat, függetlenül attól, hogy önzés vagy betegség okozza-e, elítélik az emberek. Elsősorban azért, mert a felmérésünkben szereplő családok életcéljukat kivétel nélkül a gyermeknevelésben látják. A gyermektelen házastársokról azt tartják, hogy nincs miért dolgozniuk, küzdeniük az életben: „nincs se örömük, se bánatuk”; „önzőkké, zárkózottakká válnak; a gyermek viszont lemondásra készíti az embert, és sokkal, de sokkal megértőbbé teszi”. Sokan tartják a gyermeket a házasság összetartójának. A negatív ítéletek mellett sorakoznak a lenéző, sajnálkozó és irigykedő vélemények: „gyermek nélkül nem élet az élet, öröm is van a gyermek után, de gond is”; „nincs folytatása az életüknek, mindenki ki tudja használni őket”; „öregségükre senkijük se lesz”; „csak boldogok, mehetnek mindenfelé — nincs gondjuk”. Egy esetben felmentő az ítélet: ha a gyermeknevelést társadalmi tevékenységgel pótolják. A gyermekes családok nem vállalják a gyermektelenséget, a gyermektelenek pedig vágnak a gyermekre. Ezen a téren örvendetesen egészséges a társadalmi tudat.

A sokgyermekes családról változatosabbak a vélemények: „kalapleemelő és fájó szívű”; „nagyon nehéz és nagyon szép”; „bátor emberek, vagy szegények és becsületesek”; „vagy nagyon szeretik a gyermeket, vagy nagyon meggondolatlanok”; „legnehezebb, de a legszebb a világon”. Véleményük olyan összhatást kelet, mintha azt mondanánk: „fogjuk meg és vigyék — én nem kérek belőle.” Úgy képzelik, hogy a sokgyermekes anya szusszanni sem tud a gyermekektől, állandóan körbe van véve, s ahányszor növekedik a gyermekszám, annyiszor csökken a szabadidő. Ezzel szemben fölmérésünk szerint az egygyermekes anya 2,5 órát foglalkozik gyermekével, a kétgyermekes 2,6 órát, a háromgyermekes 2,8 órát. A gyermekkel való foglalkozás különben a gondozásra összpontosul és nem a nevelésre — ami bizony nem jó. Minden anya kevesli az időt, amennyit a gyermekével foglalkozik. De mikor foglalkozhatna többet? Délelőtt dolgozik, délután ebédfőzés, mosás, takarítás stb. A gondozáson kívüli foglalkozás kisebbségnél a mesemondás, séta, játszás, nagyobbaknál a lecke-kikérdezés, ellenőrzés; a legtöbb szülő nevelési elve az önállóságra, függetlenségre szoktatás. A többgyermekes családokban a függetlenség és önállóság könnyebben megvalósítható, mint az egykésekénél, kettőskékénél. A nagyobb gyermek feladata a kisebb „szemmel tartása”. Az egyik segít, vigyáz a legkisebbre, tisztába teszi, dajkálja, „ha beteg, van akire hagyjam” — (négygyermekes anya). „Ha egy lenne, folyton én kellene vigyázzak, nehogy valamit magára húzzon, megfogjon, de így a két nagyobb tudja már, mit nem szabad, és este nincs gondom rájuk, együtt elszórakoznak.”

Az ismertetést foglaljuk össze:

— mind az eszményi, mind a tényleges gyermekszám tekintetében uralkodó a kettő.

A tényleges és eszményi gyermekszám családonkénti megoszlása

		↑ Ideális gyermekszám							
		0	1	2	3	4	5	6	ÖSSZ.
Tényleges gyermekszám	← 0			1	5	2			8
	1			7	12	1			20
	2		1	19	8	2	2	2	34
	3			2	4	3			9
	4			1	1			1	3
	5		1						1
	6				1				1
	ÖSSZ.	0	2	30	31	8	2	3	76

— az eszményi családonkénti gyermekszám növekedik az iskolai végzettséggel, a munkásrétegtől az értelmiségi felé haladva. A megvalósított gyakorlat ugyanilyen irányban csökken;

— a kettős gyermekszám küszöb. Az anyák a harmadik gyermeket ritkán vállalják. Többnyire anyagi okra hivatkoznak, vagy arra, hogy nincs kire hagyni a gyermeket. A harmadik gyermek nemvállalásának okát abban látjuk, hogy a kialakult életviteli értékrend megvalósításának óhaja kialakít egy olyan elképzelést, amely szerint anyagi potenciáljuk nem bírja meg a három, négy gyermek felnevelését;

— a jövőben az ideálisnak nyilvánított családméret a három felé fog eltolódni. Az eltolódás első kiváltói a társadalmi családvédelmi intézkedések, a második a társadalmi elvárás tudatosulása, a harmadik pedig az értelmiség három-négy gyermekes eszményének követése más rétegek részéről;

— a tényleges családméret a kétgyermekesnél fog stagnálni — a közeljövőben. Nagyobb távú előrelátásokba nem bocsátkozhatunk. Annyit azonban felmérésünk tapasztalatára támaszkodva megkockáztathatunk: a generációváltás után valószínű, hogy a háromgyermekes család is gyakoribb lesz. Lejátszódhat olyan folyamat (mint a névadásnál), hogy az értelmiségi tudatos cselekedetét más rétegek motiválás nélkül, divatból követik. A közeljövőben viszont a munkásréteg a társadalmi mobilitás és városiasodás következtében elkerüli a négynél több gyermek szülését. A gyermektelen és egykés családok az erősödő társadalmi elvárás, a növekvő tudatszint és életszínvonal, a félnormás és bedolgozó munkalehetőségek kiterjesztésével felemelik családonkénti gyermekszámukat.

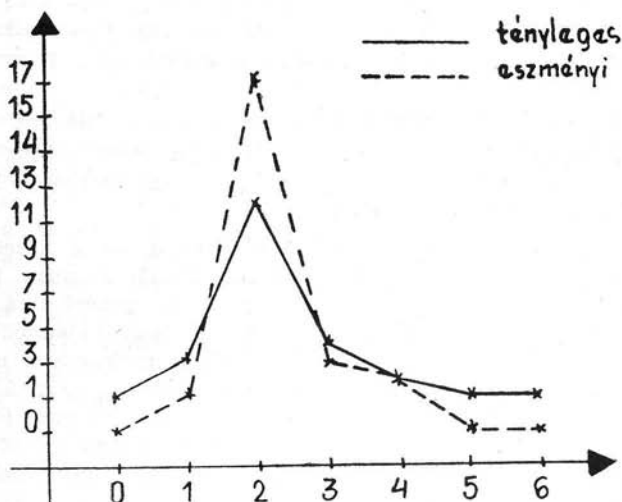
Mikor születik az első gyermek?

A gyermek minden időkbén „áldást” jelentett, akinek érkezését az esemény fontosságának kijáró népszokásokkal ünnepelték. A hagyományos családban a gyermek egyrészt a munkaerő növekedését jelentette, másrészt a sok gyermek az elesettséget és szegénységet is elősegítette. A házasságkötés után azonnal várták a gyermeket. Napjainkban a gyermek nem jelent a családnak sem munkaerőt, sem szegénységet. Az egészségügyi ellátás és az életszínvonal emelkedésének köszönhetően minimálisra csökkent a gyermekhalandóság.

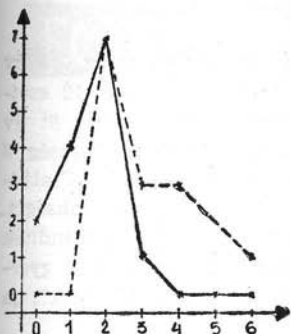
Melyik az az életkor, melyben a nő a legalkalmasabb a szülésre és gyermeknevelésre? Asszonyaink véleménye szerint 20–30 év között. A vélemények nemcsak a biológiailag ajánlatos kort veszik figyelembe, hanem a társadalmi érettség fokát is.

Az első gyermek fölmérésünk családjainál a házasságkötés után átlag 2,2 évre született. Leggyakoribb az egy évre születés (34 eset); két évre (19 eset), három évre (6 eset), négy évre (5 eset), hat évre két esetben, kilenc és tíz évre két esetben. Tehát általános gyakorlat az „évet várni”. Az átlagszám kódösíti az előfordulási gyakoriságot. Például egyetlen tízéves eset és tíz egyéves eset átlaga 5,1 év, holott a tízéves eset kivételnek is vehető. Az első gyermek szülésénél az anyák átlagos életkora 24,6 év. Közvetlen a házasság után történő szülést ajánlják nyolcan. A vélemény egyezik a valósággal fele-fele arányban, s nemegyezéseknél az első gyermek két-három évre született. A házasságkötés első évében ajánlatosnak tartják a szülést a fiatalkori könnyebb nevelés miatt. Egészségi szempontból nem javasolják a terhesség elodázását.

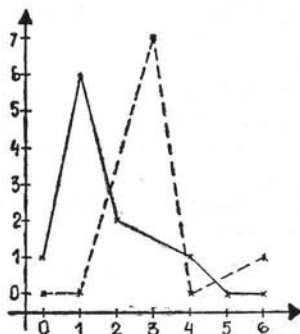
Egy év eltelését 17-en vélik ideálisnak. A vélemény 16 esetben egyezik a gyakorlattal. A motivációs alap családvédelmi indítékú, a házasság stabilitását és anyagi megalapozását célozza: „egy év a fiataloké, a többi a felelősségé, kötelességé”; „kell egy év, amíg a házastársak összeszoknak”; „anyagilag alapoznak”.

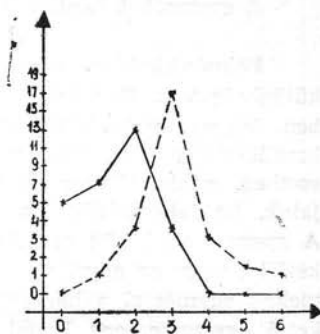
A munkások
tényleges és
eszményi
családonkénti
gyermekszáma

A tisztviselők tényleges és eszményi családonkénti gyermekszáma

A technikusok tényleges és eszményi családonkénti gyermekszáma

Az egyetemet végzettek tényleges és eszményi családonkénti gyermekszáma

Két év eltelése mellett vannak 27-en. Valóság és eszmény egyezik hat esetben. Az eltérés a gyermeknevelés negatív tapasztalatából ered, mert ezeknél a családoknál vagy a házasságkötés után azonnal született a gyermek, vagy négyöt évre. Ennél a csoportnál a család anyagi megalapozása mellett megjelenik a lakás és lakberendezés elsődlegességének igénye, a házasság szilárdságának időbeni ellenőrzése és a hosszabb szórakozási periódus szükségessége is.

A három évi várakozást 16-an tartják a legjobbnak. Eltérés van három esetben. Az eltérő véleményeket szintén negatív tapasztalat alapján formálták, az első gyermek az egyik családnál egy évre, a másikon tíz évre született. Ennél a csoportnál az anyagi megalapozás dominál a szórakozással együtt. Négyéves eszménye öt családnak van, egyezés három esetben. Az érvelésnél a szórakozás igénye az uralkodó.

A kinyilatkoztatott vélemények öszintességét kérdéssel ellenőriztük: „Mi fontosabb fiatal házasoknak, először legyen meg a gyermek, előbb szórakozzanak, vagy először az anyagi alapra összpontosítsanak?” Azok, akik azonnal a házasságkötés utánra javasolták a gyermek születését, elsődlegesnek tartják a gyermeket 60%-ban, 40%-uk az anyagi alapot és szórakozást tartja fontosabbnak. Az egyévi várakozást valló véleményeknél 41%-kal vezet az anyagi alap fontossága, 34% a szórakozást véli legelsőnek, míg 25% a gyermeket. A két év várakozást ajánlóknál elsődleges az anyagi alap megteremtése (70%), utána a szórakozás (30%). A hároméves várakozást véleményezőknél első a lakás (45%), második a szórakozás (42%) és utána a gyermek (13%). A megkérdezettek összességéből az anyagi megalapozás elsődleges a családok 64%-ának, a gyermek mindenekelőtt 20%-nak és a szórakozás 16%-nak. A véleménynyilvánítás öszintességét, az első gyermek születési évét illetően, igazolja a fontossági sorrend felállítása; ahogy növekedik a várakozási évszám, úgy csökken a gyermek elsődleges fontosságát fenntartó vélemények százaléka, és növekedik a szórakozásé. Helyes az a vélemény, hogy a gyermeket anyagilag és lelkileg *felkészülve* kell fogadni. Ám nagyon tág körű az anyagi alap fogalma, és családonként változó az alapot alkotó javak leltára. A családok motiválása az első gyermek születésére vonatkozóan a család érzelmi és anyagi szilárdságát tartja szem előtt. A családok megfelelő komolysággal és felelősséggel viszonyulnak a gyermekneveléshez.

A gyermekek közti korkülönbség

Felmérésünkben az első és második gyermek születése között átlag 3,4 év különbség van. Egy év korkülönbség nyolc esetben, két év korkülönbség 12 esetben, három év korkülönbség 8 esetben, négy év korkülönbség 7 esetben, öt év korkülönbség 7 esetben, hat év korkülönbség 3 esetben, hét év korkülönbség 3 esetben, nyolc, illetve kilenc év korkülönbség 1—1 esetben mutatkozik. Család-jaink, ha lehetőségük lenne újrakezdeni, elkerülnék a túl nagy korkülönbséget. A gyermekek között egy év korkülönbséget tartanak ideálisnak 12-en. Az indíték kétféle, vagy az anya, vagy a gyermek javát keresi: „jobban megtalálják a gyermekek egymással a hangot“; „van, akivel játszodjanak, közös a problémájuk“; „a kettő egyszerre, egy bajjal felnő“; „a kisebb tanulhat a nagyobbtól“.

A két évet javaslok is az anyát és gyermeket tartják szem előtt: „egyik gyermek vigyáz a másikra“; „egyszerre gyermekek, közeli a lelkiviláguk“; „a kisebb tanulhat a nagyobbtól“; „pihenjen az anya egy évet“.

Három év korkülönbséget azért tartanak ideálisnak, mert egyik gyermek fejlődése nem akadályozza a másikat: „egyik segít a másiknak“; „a nagyobb segít vásárolni“; „két kicsivel egyszerre sok baj van“.

A három és négy év korkülönbséges eszménynél a gyermek java háttérbe szorul az anya javát szolgáló érvek mellett. Megjelenik a szórakozási lehetőség kívánása is.

Harmadik szüléskor felmérésünkben az anyák átlagéletkora 27,9 év, az előző szüléshez viszonyított korkülönbség 2,7 év. A többgyermekes anyák gyermekei között nincs nagy korkülönbség.

A gyermekek születésének idejét kifejező óhaj és gyakorlat között nincs akkora szakadék, mint az ideális és tényleges gyermekszám között.

Családtervezési értékeink az országos átlagtól eltérőek. Nálunk az első szülés életkora 24,6 év, az országos 21,7 év; a második szülés nálunk 26,8, az országos 25,3 év; a harmadik szülés idejekor nálunk a nők átlag 27,9 évesek, az országos átlag 28,2 év. Magasabb az átlagos iskolázási fok, és népességünk városiasodó jellegű. Ettől az eltéréstől eltekintve értékeink kiegyensúlyozottabbak. Például a férjhezmenési kor országos átlaga 23 év, nálunk 22,7 év.

A családtervezés felmérése paradox eredményre vezetett; arra, hogy népességünkben *nem beszélhetünk tulajdonképpeni családtervezésről*. A válaszok nem tudatosan kítűzött és követett célra utalnak, hanem csak vélemények. A házasság előtt álló fiatalok családalképzése vagy romantikus jellege miatt irreális, vagy nem is létezik. Fiatal, érettségizett lányok vonakodva és elképedve válaszoltak: „hogyan lehet ilyesmit kérdezni?“ Megkérdeztük, az iskolában, osztályfőnöki órán beszéltek-e ilyen problémákról? „Igen — válaszoltak —, de egyikünk sem szőtt egy szót sem, hallgattunk.“ Olyan területen végeztük kutatásunkat, ahol a probléma felvetése talán lényegesebb az esetleges, *helyi* megoldások ajánlásánál. Általános érvényűnek tartjuk az ifjúság hiányos felkészítését. Tisztázni kell az ifjúság előtt világosan azt a kérdést, hogy mindenkire — neme alapján — meghatározott feladat hárul a családi életben, olyan feladatok, melyek egyenrangúak és -értékűek. Meg kell tanítani az ifjúságot saját képességeinek, lehetőségeinek és helyzetének reális felmérésére.

Kósa-Szánthó Vilma

Sikerült-e megfejteni a phaisztoszi korong szövegét?

A *Korunk* olvasói a folyóirat 1973. 10. számában a minőszi világ ismert régészeti és feliratos emlékének, a phaisztoszi agyagkorong rejtélyes szövegének merész, sőt — amint az alábbiakból ki fog tűnni — könnyelmű megfejtési kísérletéről értesülhettek Kabay Lisette közleményéből.

Ama egyre általánosabb jelenség ismeretében, hogy az ós- és ókori régészethez, akár csak a labdarúgáshoz, mindenki érteni vél, meglepéssel kell nyugtáznom, hogy a szerkesztőség megtette a szükséges óvatossági intézkedést: a szerző állításaival egy, az érintett kérdésekben jártas egyetemi tanár véleményét állította szembe a bevezető sorokban, akinek ellenvetéseivel kapcsolatban csupán az kifogásolható, hogy nem talált módot eléggé világosan felhívni a figyelmet arra, miszerint e közlemény téves alapról kiinduló amatőr munka. De hadd magyarázzam meg bővebben.

A korongot 1908-ban fedezték fel a minőszi jellegű phaisztoszi palota egyik — a knosszoszi, hagia-triadaival vagy az újabban feltárt malliai és püloszi palotáéhoz nagyon hasonlító — *repositorium*ában, ajándékok és fogadalmi tárgyak elhelyezésére szolgáló kamrájában. Rétegtani tekintetben a korábbi vélemények szerint az i.e. 1800—1600 között ingadozó, ma i.e. ± 1700-ra becsült keltezésű közép-minőszi III_b szintről van szó.

Mindjárt előljáróban le kell szögeznünk, hogy a korong és a két oldalán látható szöveg tárgyalás-kísérlete eleve megköveteli mindeneke előtt a minőszi világ régészeti „közegének” és történetének átfogó, alapos tudását. Ismerni kell a közép-minőszi III_b szintet megelőző és az utána következő szintekkel kapcsolatos helyzetet nemcsak magában Krétában, de Kisázsia, valamint Elő-Ázsia nyugati partmellékén is; valamint ismerni kell az ún. tengeri népeknek a szárazföldi Görögország és Egyiptom felé történt mozgását meghatározó tényezőket. Más szóval: csak magának a tárgyi emlékek az őt létrehozó történelmi keretbe való beillesztése is elmélyült szakismereteket követel.

Másodsorban jó tudni, hogy a phaisztoszi korong írása megfejtési kísérletének immár *hatalmas a könyvészete*.¹ Ennek figyelmen kívül hagyását csupán az engedheti meg magának, aki a tudományos kutatás módozataiban járatlan. Hogy a szóban forgó megfejtés-kísérlet érdemleges próbálkozás lett legyen, ahhoz a szerzőnek a következőkkel kellett volna rendelkeznie (a történelmi-régészeti tudásanyagáról nem is szólva):

1. Az ókori görög nyelv ismerete.
2. Az Égei-tenger szigetvilága ókori hellén nyelvjárásainak tudása.
3. A *B-vonalas írás* ősgörög nyelvének és írásrendszerének ismerete, legalább a ma élő legnevesebb Mükéné-kutatók² tudása szintjén.
4. Tájékozottság az *A-vonalas írásrendszer* megfejtésére irányuló kutatások legfrissebb eredményeire vonatkozóan, tudva azt, hogy az A-vonalas írásrendszer szövegeinek nyelve a szíriai-palesztinai tengerparton fekvő Alalakh, Ugarit (Ras Šamra) és Azor kereskedelmi városban beszélt egykori nyelvjárásokhoz hasonló nyugat-sémi tájnyelv.³
5. Ebből következően: a szóban forgó, évezredek óta kihalt sémi nyelvjárások tudása, beleértve az ezeket tartalmazó szövegek olvasását (mellesleg megjegyezve, ezek a szövegek fogalomjeles és *hangokat jelölő* különféle ékírás-rendszerekkel íródtak).
6. Annak a tudása, hogy mindezeknek a nyugat-elő-ázsiai nyelvjárásoknak a szókészlete (a közép-minőszi korszak III_b szintje idejében biztosan, de nagyon valószínűen már a közép-minőszi III_a szint éveiben, kevéssel i.e. 1900 után) számos nem sémi eredetű, méghozzá *indoeurópai* (azaz hajlító) és *nem-indoeurópai* nyelvből való szót tartalmazott.
7. Ebből következően: a fentebb említett nyelvek vagy nyelvjárások ismerete, nevezetesen a két fő, *neszita* és *kaneszita* nyelvjárású *hettitáé*, az előbbivel rokon *palaita* és *luvi* (arzawa-hettita) nyelv (ezek mind hajlító, indoeurópai nyelvek), a Hattušaš őslakóitól e város hettita megszállása előtt beszélt, nem indoeurópai, de a neszitával és kaneszitával egyidőben élő *hatti* nyelv, továbbá a *hurritáé* (ennek részleges megfejtésére csupán az *urartui* nyelvvel kapcsolatos kutatások előbbrehaladása után kerülhetett sor).
8. Mindezek maradványai olvasásának a tudása, pillanatra sem feledkezve meg arról, hogy négy-öt különböző ékírásrendszer, valamint legkevesebb két *kép-* (hieroglif- és piktográf-) írásrendszer alkalmazásával készültek.⁴
9. Megfelelő ismeretek birtoklása a *kánaániak* történelmére és nyelvére vonatkozó kutatások jelenlegi állásáról, de még inkább a *filiszteusokra* (a *keftiu* népre?) vonatkozókról, nem beszélve az utóbbiaknak a Kréta szigetére (Kaphtorba) való bevándorlását, illetőleg onnan való elszármazását megvilágító legújabb eredményekről.⁵
10. Tájékozottság az egyiptomi XIII. és XVIII. dinasztia uralkodása közötti (azaz az i.e. 1800 utáni, nagyjában 1600-ig terjedő) eseményekkel kapcsolatban; annak a tudása, hogy mit jelentett Egyiptom és a Földközi-tenger szinte egész keleti medencéje történetére nézve a csaknem kétszáz éves hükszosz uralom.
11. Annak a látszólag jelentéktelen, de idővel épp az itt tárgyalt ügyben döntő jelentőségűvé válható ténynek az ismerete, hogy az A-vonalas írás eleinte hosszú ideig a krétai képirással *párhuzamosan* volt használatban.
12. A *krétai képirás-rendszerrel* kapcsolatos kutatások jelenlegi helyzetének az ismerete (ez viszont megkívánja a közép-minőszi korszak III_a és II. szakaszának az I. szakasz idejéig, tehát mintegy i.e. 2000 tájáig, a knosszosi és malliai első palota építési idejéig való világos áttekintését is).
13. Ama tény ismerete, hogy a krétai képirással kapcsolatban két tényezőtől meghatározott fejlődés tapasztalható: az *idő* és a jegyzésre felhasznált *anyagok* (kemény kő, jaspis, karneol, kaledon, valamint lágyabb kőfeleségek: márvány, alabástrom, továbbá fém, égetett és égetetlen agyag) természete tényezőjétől. Az idő-tényezőt illetően a krétai képirás fejlődését nyomon lehet követni a jelek „öszönös“ („naturalista“) ábrázolásától azok vonalas „egyemenyesedéséig“ (konvencionálisodásáig); az írásjelek rögzítésére használt anyag pedig különböző írásmódokat alakított ki: faragással, vágással, ki- és bemetszéssel, karcolással, nyomással, bélyegzéssel történő írást. E tényezők hatása és kölcsönhatása következtében a krétai képirás ábrázolásmódjának *nagy változatossága* fejlődött ki, mind az írás egészét, mind egyes jegyeinek képét tekintve.
14. Világos áttekintés e képirásos-fogalomírási jelek *rendszerezésére* törekvő roppant munka eredményeire vonatkozóan, valamint ezek *összehasonlítási tudása* a (hükszosz-) taniszi korú Egyiptom képirás-jeleivel, a zakrói és palaikasztrói pecsét-rektárletelek, a gourniai és zafer-papourai feliratok jeleivel, a phülakopii jelekkel, Orkhomenosz jeleivel, az ós-lükiai, ós-káriai, a küproszai-minőszi és küproszai szótagírás jeleivel, az „amorita-kánaáni“ felira-

tok jeleivel és a föníciai (hangértékű) jelekkel⁶ (itt egyúttal tudni kell azt is, hogy jelenleg az ós-föníciai ábécé minden képírási jel-elődje ismeretes már), a búbloszi ál-képírási jeleivel, a Flinders Petrie végezte Tel-el-Jehudieh-i és Abuszir-el-Melek-i ásatásokból előkerült hükszosz pecsétlő-hengerek jeleivel, a rejtélyes minósi-itáliai és minósi-ibériai feliratok jeleivel.⁷

15. Annak az ismerete, hogy a phaisztoszi korongnak gyakorlatilag nincs olyan jegye, melynek ne volna — olykor kiváló — hasonmása a krétai kép- (hieroglif- és piktográf-) írás jelei között; és annak a tudása, hogy a valamikor unikumszámba menő phaisztoszi korong jeleinek egy része 1935 óta ismeretessé vált egy, a krétai Arkalochori szentélybarlangjából előkerült ket-tős élű bronz fejsze (*labrűsz*) nyelnyújtványán látható felirattól (a pecsétlés és bevésés különböző technikájából következő csekély eltérésekkel). E fejsze, a phaisztoszi koronggal azonosan, a közép-minósi korszak III_b szintjéből származik⁸. De a korongon szereplőkkel azonos képírási-jelek láthatók egy, a malliai minósi palotában talált, kultikus rendeltetésű kőasztalkába véssett, szintén *csigavonalban tekeredő* feliraton is.⁹

Kétségtelen, hogy a fentebb felsorolt (és fel nem sorolt) követelmények maximalista igényt fejeznek ki, s túlzásnak tűnhet *egyetlen* személytől mindezt elvárni. Ne felejtjük el azonban, hogy a hitelesnek bizonyult megfejtések általában mind közös munkák — akár együtt dolgozó, akár egymást követő, a régi megállapítások egyes tévedéseit fokozatosan korrigáló szakemberek munkái.

*

Lássuk most, hogyan jár el az említett közlemény szerzője, milyen módszert alkalmaz a szóban forgó írásos emlék elképzelése szerinti megfejtésében.

Már a kiindulási pont bizonyítja egyes alapfogalmak nem-ismerését: téves ugyanis az az elképzelés (erre a bevezető írója is figyelmeztet, de kíméletesebben), hogy i. e. ± 1700 táján, azaz másfél évezreddel az írásnak az ókori Közel-Keleten való megjelenése *után* bármiféle képírási rendszer (képszerű jelekkel rögzített szöveg) megengedné bármely, az illető szöveg *nyelvétől* különböző más nyelven történő szabad elolvasását. Minden magyarázkodás nélkül bizonyítja ezt az a tény, hogy az ókori Közel-Kelet egyetlen írásrendszerét sem tudták véglegesen megfejteni annak a *nyelvnek* az ismerete nélkül, amelynek a szavait megőrizte. Több példát tudunk arra is, hogy nem egy esetben a jegyek hangértékének sikeres megfejtése sem volt elegendő a szöveg megértéséhez, ameddig tisztázatlan maradt az illető nyelv jellege (tehát bizonyos nyelvcsaláddhoz, -csoporthoz való tartozása), illetőleg *nyelvtani szerkezete*.

Kabay Lisette módszere a következőkből áll: táblázatba foglalja a korongon levő, 1-től 45-ig számozott különböző jelet, majd mindeniket egy-egy konkrét vagy elvont *fogalommal* azonosítja. E pillanatban nem vitatjuk: ez az azonosítás milyen mértékben és hány esetben fogadható el. Egyebet vizsgálunk meg.

A fenti művelet elvégzésével a szerző mindjárt áttér a teljességgel ismeretlen nyelv jeleinek folyékony olvasására, miután a jelek magyarázatát latinból, németből, angolból, franciából és sumérből vett összehasonlításokkal tűzdelte tele. Majd a következőket mondja: „A szöveg végső átírására magyar anyanyelvem *kötetlen szórendje* és tömörsége kiválóan alkalmas volt.” (Kiemelés tőlem — N.V.) Ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzek meg, hogy — a fentebb mondottak értelmében — a szöveg olvasása bármilyen *mai* nyelven és bármilyen *más* nyelven, mint a korongot készítőké, egyaránt képtelenség; és különösen képtelenség épp valamilyen *kötetlen szórendű* nyelven, hiszen tiszta fogalonírás (aminek a szerző tartja a korongon láthatót) elvileg csakis szigorúan kötött szórendű, a nyelvtani viszonyításokat csak a szórenddel kifejező, ún. izoláló nyelveken lehetséges.

Vállalva az ismétlés vádját, újra nyomon követem a szerző módszerét. Külsőre képirás elemeinek tűnő, teljesen ismeretlen nyelv ismeretlen hangértékű jegeit *fogalomhordozóként* értelmezi. Majd mai vagy kihalt *indoeurópai* nyelvekből tanúságként felhozott szavakra és bizonyos analógiákra épített magyarázat (az egyes jelek jelentésének meghatározása) után a szöveget egyszerűen magyarul, tehát egy ma élő, a finnugor nyelvekhez tartozó, kötetlen szórendű nyelven *olvassa*. Mondottaim pontosabb megvilágítása céljából felhívom az olvasók figyelmét egy egyiptomi képirással írt rövidke feliratra. Kabay Lisette módszerét alkalmazva az összetevő, tárgyakat és élőlényeket ábrázoló jelekből — más-másféleképpen értelmezve őket — bármi elképzelhető ki lehetne olvasni. Pedig az ábrán látható „szöveg“ egyszerűen *Kleopátra* neve; így látható az egyiptomi kései, lágoszi szakaszában felállított phüléi obeliszken, balról jobbra haladó, majdnem teljes mértékben *hangjelölő* írással feljegyezve.

Hasonló példákat korlátlan számban hozhatnák még fel, de talán ez az egy is eléggé meggyőzhet akárkit arról, hogy bármely képirásos szöveg teljességgel értelmetlen és megmagyarázhatatlan lenne, ha nem volna ismeretes az általa „megörökített“ *nyelv*.

Helyszűke miatt nem tárgyalhatjuk részletesebben a korong képjeleinek több téves értelmezését. Néhányukért elsősorban nem is a szerzőt kell hibáztatnunk, mivel csak mások után igazodott. Mégis egy pár rövidke észrevétel:

1. A 29. jel biztosan nem *bálványszobrocska*, hanem fémöntési lepény. Kitűnő hasonmásai — különben maga a szóban forgó tárgy is — éppen Kréta minózi világból, továbbá a nyugat-ázsiai partmellékről, képmásai pedig Egyiptomból: El-Amarnából ismeretesek.¹⁰

2. A 45. jelnek semmi köze a „szövetség, szövetséges“ fogalmához. Az i. e. III—II. évezred összes közel-keleti írásrendszerében *víz, folyóvíz* a jelentése.

3. A szerző állításával ellentétben a 13. jel csónakjának (bárkájának) *nagyszerű megfelelői* ismeretesek, méghozzá éppen a közelből, a Kükládok szigetcsoportjáról.¹¹

4. A 44. jel a korongon látható elhelyezéséhez képest éppen fordítva került a táblázatba. Miért? A könnyebb magyarázhatóság kedvéért? Ugyanaz a jel a hettita képirásban (nyilván jól rögződött hangértékkel) az *ökor, marha* fogalomjegye.

5. A *labrűsz* mellett magáról Krétáról is ismeretes a 11. jeggyel ábrázolttal azonos kétélű harci fejsze.¹²

6. A 23. jel nem „fenntartó“ jelentésű „villásan elágazó tartófa“, hanem az i. e. III—II. évezredben az *ekének, vetésnek*, általában a *mezei munkának* (szinte azt mondhatnánk: „egyetemes“) fogalomjegye.

7. A 41. jel az i. e. II. évezred valamennyi kép- és fogalomírás-rendszerében meglévő közös jel, amely a phaisztoszi korongon *sem* jelent „(gonosz) ellenséget“ és nem ábrázol „a nemi jelleget meg nem határozó, lábfejetlen alsótetet“. Ez tehát nem az írnök „ragyogó logikájával megalkotott képjele“, hanem (vagy a krétai, vagy a hettita képirásból) kölcsönzött írásjel.

8. Vajon mit jelent a 4. jel megfejtése: „Arc. Férfifej, az arcán determi-

náns látható.“ Miféle determináns? Kit vagy mit meghatározó determináns? E fogalmazás arra enged következtetni, hogy itt bizonyos bevallatlan kölcsönzéssel van dolgunk. A kölcsönzők viszont egészen pontosan tudták, mit akarnak mondani. A szerves kapcsolataiból kiszakított és meg nem magyarázott „determináns“-nak a szerző szövegében nincsen értelme.

Végül még csak annyit jegyeznek meg, hogy értelmetlenek a csigavonal (spirális, az ós- és ókor legmegszokottabb díszítőmintája) Qualat-Dzarmo kezdő-újabb kőkori szintjeiben vagy az ókori Kína bronzain való jelenlétével kapcsolatos fejtegetések, nemkülönben a kérdésnek a római *lituus*ra és a tekercsben végződő ión oszlopfőre való kiterjesztése. Elképzelhető-e, hogy mindezeknek bármiféle közül lehet a phaisztoszi korong csigavonalban tekeredő szövegéhez? És vajon honnan származik az az állítás, miszerint „a csigavonal a hükszoszok fő díszítő eleme“? Ennyire határozott kijelentés ui. jogosan veti fel a kérdést: milyen jellegű, hány és hol közölt hükszosz emlékről van szó?

És még valami: mi köze ezekhez a fejtegetésekhez Tordosnak és Alsótátárlakának? A legelemibb tájékozódás nyilvánvalóvá teszi, hogy az utalásban szereplő emlékek „mindössze“ 1000—1200 évvel régebbiek a phaisztoszi korongnál. (Ném beszélek arról, hogy alulírott félreértett vagy félremagyarázott állításával szintén bekerült ebbe a „krédóba.“) De mit akart a szerző a nyelvészeknek szánt figyelmeztetésével, azokra hártva a szöveg nyelve (tehát mégis!) megállapításának feladatát? Nem vetett számot azzal, hogy példálózgatásai valamilyen ragozó nyelv felé utalnak, ami az általa javasolt megfejtés „logikáján“ belül is nonszensz? Nincs mit mondanom többet; a sugalmazott végkövetkeztetés megfelel az egészséves alapról induló „bizonyításmenet“ szintjének.

A szóban forgó közlemény utolsó, de egyben legkényesebb kérdéséhez érkezünk. A felkészületlen olvasó szemében indokolatlannak tűnhetnének az amatőr szerző személyes erőfeszítéseivel szembeállított kemény és nyers kifogásaim — még ha munkája magán viseli is annak a jeleit, hogy olyan területre rándult ki, ahol nem otthonos. A helyzet árnyaltabb megítélése érdekében azonban engedjessék meg röviden utalnom a phaisztoszi korong felfedezésének és közlésének körülményeire.

1908-ban, mikor a Pernier vezette olasz régészeti misszió Phaisztosban „pót-ásatásba“ fogott (nem érdektelen megemlítenünk, hogy ugyanitt a koronggal együtt *A-vonalas írású* táblácskák is előkerültek), A. J. Evans már nyomtatásra készítette elő nagyszabású műve, a *Scripta Minoa* I. kötetét. Pernier-től sikerült megszereznie a korong A oldaláról készült fényképmásolatot. Ennek alapján könyve első részébe még betoldotta a korong rövid elemzését, beleértve néhány jelét is.¹³ Evans ugyanakkor valamiképpen (az ügy meglehetősen homályos, és úgy tetszik: a régészet „*Historia arcana*“-ja egyik sötét részét alkotja) az *Ausonia* című folyóirat szerkesztőjétől, Mariani doktortól megszerezte Pernier a korong jegyeiről írott tanulmányának kefelenyomatát, valamint a korong oldalairól felvett két kifogástalan minőségű fényképet és egy Stefani nevű grafikus gondos rajzait a korongról és az egyes jelekről.¹⁴ Végül a neves angol régész a kandiai múzeumban eredetiben is tanulmányozta a korongot.¹⁵

Evansnek rövid idő alatt sikerült okadatolt (mindenesetre a Pernier-énél hasonlíthatatlanul alaposabb bizonyító erejű) tanulmányt összeállítania a phaisztoszi korongról. Ez a tanulmány vált könyve I. részének zárófejezetévé. Így a tudományos világ 1909-ben, meglepetésszerűen, gyakorlatilag szinte egyidőben olvas-

hatta Pernier-nek az *Ausoniában* megjelent cikkét,¹⁶ valamint Evans tanulmányát a *Scripta Minoa* I. kötetében. (Evans később, 1921-ben újra foglalkozott a koronggal;¹⁷ utóbbi magyarázatait és következtetéseit általánosságban mindenki elfogadta.)

Vegyük számba most: lényegében mit is tartalmaz Evans előbb említett tanulmánya, s mi kelti azt a benyomást, hogy Kabay Lisette nem dolgozott teljesen önállóan?

1. Miután az angol régész megállapítja a korong mindkét (A és B) oldalán látható jegyek számát, valamint a szöveg írásmódjának technikai mikéntjét (minden jelet külön bélyegzővel nyomtak be a még puha agyagba), arra következtet, hogy a szöveg csigavonalát felosztó függőleges vonalak szavakat határolnak el.

Ezeket a megállapításokat tehát nem Kabay Lisette tette, mint ahogy az ügyben járatlan olvasó vélné. Ehhez képest őnála csak az az újdonság, hogy a vonalak közé eső jelcsoportokat „verssoroknak” veszi.

2. Evans tisztán és aprólékos gonddal megrajzoltan közli a korong két oldalán látható részleteket. A szöveg értelmezésének a megkönnyítésére A₁-től A_n-ig és B₁-től B_n-ig terjedő apró ellipszisekbe fogott számokkal jelöli a két oldal lerajzolt szövegének vonalakkal elkülönített írásjel-csoportjait.¹⁸

Kabay Lisette is ugyanazt a két rajzot közli, a származásra való utalás nélkül, Evans fent ismertetett számozásával együtt. (Nem beszélek arról az apróságról, hogy az A oldalal kezdődő „olvasat” ellenére a korongot a B oldalával kezdve mutatja be, ti. ez a szerkesztő vagy a nyomda figyelmetlensége is lehet.)

3. Evans ezután táblázatba csoportosítja és 1-től 45-ig számozza a korongon előforduló jegyeket.¹⁹ (Ezeket rajzolta le Stefani megkülönböztetett gondossággal Evans számára.)

A legapróbb részletekig ugyanazok az 1-től 45-ig számozott jelek láthatók Kabay Lisette táblázatában, azzal a különbséggel, hogy az Evans táblázatából (illetve ennek valamilyen reprodukciójából) kifényképezett jeleket és számokat a szerző fekete alátétre ragasztotta, s az eredeti számozást helyenként megváltoztatta.

4. Evans, a táblázat elkészültével, természetesen és ésszerűen rátért az egyes jelek megfejtésére. Rendre veszi őket, leírja, összehasonlítja a minőszi világból ismert, „előképek” tekinthető régiségekkel vagy más, többé-kevésbé egykorú képirásokból ismert jegyekkel, s mindegyiknek megállapítja bizonyos jelentését (többé vagy kevésbé helyesen). Evans minden esetben megjelölte azonban, hogy az ő jelmagyarázata azonos-e a Pernier-ével vagy különbözik tőle. Megjegyzendő, hogy — a korong jeleinek jelölésrendszerét tárgyaló jegyzék ellenére — Evans óvakodott nyilatkozni arra vonatkozóan, hogy a jeleket fogalom- vagy szótag-jeleknek, esetleg valami másnak véli-e.

Evansnek a jelekre vonatkozó magyarázatai többségükben azonosak a Kabay Lisette-féle megfejtésekkel. Mármost, ismerve az időben előbbi szerző szakmai felkészültségét és következtetve az utóbbiára, nehéz elhinni, hogy az utóbbi önállóan jutott el az angol tudós 1909-ből való szövegezéséhez. Mi több, a két szöveg összevetéséből kitűnik, hogy Kabay Lisette fejtegetései csakis akkor fogadhatók el többé vagy kevésbé ésszerűeknek, amikor nem távolodnak el Evans szövegétől.

5. Evans vállalkozásának következő — s egyben legnehezebb — művelete a felirat metrikus elrendezésének kimutatása volt. Jó néhány terjedelmes könyvoldalt áldoz a szöveg felosztásának elrendezésében megnyilvánuló ismétléseknek és egybeeséseknek, illetőleg ezek grafikai kiemelésének elemzésére. Mindennek eredményeképpen Evans arra a következtetésre jut, hogy a korong szövege egész mondatok ismétlésével, köznevekkel és vallásos felkiáltásokkal teletűzdelt *incantatio*-féleség lehet. Az elrendezés metrikus és stilisztikai tekintetben a héber zsolttárok verselési-alaktani előfutárának tekinthető.²⁰

Kabay Lisette mellőzi az elmélyült szakmai ismereteket követelő bizonyításfolyamatot, és megelégszik annak a kijelentésével, hogy a korong szövege valamilyen verselési rendszert tükröz. Honnan veszi ezt? Ha ő maga

Fent: a phaisztoszi korong jele. Oldalt: hasonló női alak domborműves ábrázolása (bővebben a szövegben).

jutott erre a következtetésre, joggal várhattuk volna, hogy ennek okát s magyarázatát adja közleményében.

6. Ezek után alig szükséges bővebben utalnom következő — és egyúttal utolsó — lépésére. Megállapításai egyenes következményeképpen leszögezte, hogy a phaisztoszi korong két oldalának szövege női istenséget (egyfajta, a minószi Krétában is imádott, a Magna Materrel rokon, de nem azonos fő istenséget) dicsőítő *ünnepi dal* (*hümnosz*). Szükségtelen Evans bizonyításának alaposágát, a minószi Kréta ábrázolásairól ismert típustól és öltözettől eltérő külsejű és viseletű női istenséget jelképező jellel kapcsolatos észrevételeinek helyességét erősítgetnem. (Kabay Lisette táblázatának 2. jeléről van szó.) Evans az 1909-ben rendelkezésére álló csekély értesülés-készlethez képest ritka megérzéssel a délnyugat-anatóliai és a szíriai-palesztinai partmelléken kereste a korong eredőhelyét, tehát éppen ott, ahol a későbbi felfedezések nyomán egy, a minószi Krétához szorosan fűződő és kölcsönösen kapcsolódó világ emlékeit tárták fel.²¹ Ennek a világnak a régészeti örökségéből származik — ez az én megállapításom (N. V.) — az írásjelként a phaisztoszi korongon is ábrázolt női istenségnek az az ábrázolása, melyet bemutatok, a korong szóban forgó jelének a rajzával együtt.

Az ünnepi dal gondolata tehát Evanstól származik, s ehhez képest Kabay Lisette csak két saját leleményt vezetett be: azt véli, hogy a Napot dicsőítő dalról van szó, és hogy sikerült neki a megfelelő nyelv ismerete nélkül elolvasnia.

*

A dőlt betűvel szedett bekezdésekben foglaltak értelmében — eltekintve bizonyos helytelen magyarázatoktól és önkényes következtetésektől — Kabay Li-

sette közleménye meglehetősen hasonlókat mutat Evans tanulmányával. Enyhítő körülmény a szerző számára csupán az lehet, hogy nem első kézből, tehát nem közvetlenül a *Scripta Minoaból* kölcsönzött, amit valószínűnek tartok. Ennek a könyvnek rendkívüli ritkasága miatt nem oktanul feltevezem, hogy a szerző közvetlen forrásaként vagy Pernier szövege, vagy Evans 1921-ben megjelent *The Palace of Minos*, I. című műve, vagy különböző szak- és népszerűítő szerzők számos későbbi munkájának egyike szolgálhatott (utóbbiak közül azok, amelyek kiindulópontja Evans volt, vagy amelyek reprodukálták Evans következtetéseit és átvették írásjel-táblázatát). Újabb keletű tanulmányból való kölcsönzésre enged következtetni a Kabay Lisette táblázata szerinti 27. jelhez fűzött magyarázat. Ezt a jelet a szerző — Evansszel ellentétben — bizonyos hordozható, fedett gyaloghintós megoldású oltárnak mondja. Itt nem vitatom véleménye elfogadhatóságát, csak annyit jegyzek meg, hogy ezt a véleményt Erika Spann-Reinsch már 1964-ben megfogalmazta, amit Fr. Schachermeyr is átvett²² — természetesen a megfogalmazóra való hivatkozással.

Az elmondottakból az is világossá válik, hogy a phaiszoszi korong rejtélyes szövege egyelőre továbbra is féltékenyen őrzi titkát. Az eddigiek folyamán tett számos tagadó megállapítás kiegyenlítősképpen jelezni szeretném a következő egyszerű személyes véleményt: számomra nem tűnik lehetetlennek, hogy a korong valamilyen nyugat-ázsiai sémi nyelv vagy nyelvjárás hangot jelölő írásrendszerrel feljegyzett szavait rejtegeti. A feltevést támogatni látszó — el kell ismer- nem: inkább közvetett — érveket azonban nincs itt az ideje felsorolnom. Talán más alkalommal.

Nicolae Vlassa

JEGYZETEK

1. A legjelentősebb művek rövid felsorolása: Pernier, L., *Ausonia*, III, 1908 [1909], 255. kk.; Evans, A. J., *Scripta Minoa*, I., Oxford, 1909, 273. kk.; uő. *Pal. Minos*, I, 1921, 647. kk.; Reinach, *Rev. arch.*, 1910; Cuny, *Rev. Ét. Anc.*, 1911—1912; Bruston, *Soc. nat. Ant. de France*, 1910; Hall, *JHS*, 1911; della Seta, *Rend. Acc. Lincei*, 1909; Meyer, Ed., *SB. Preuss. Ak.*, 1909, 1022. kk.; Sundwall, J., *Der Ursprung der kret. Schrift. Acta Ac. Aboens.*, I, 1920; Köster, *Das antike Seewesen*, 611.; Dussaud, R., *Civ. préhell.*², 430; Cuny, *Rev. Ét. Anc.*, 26, 1924, 5. kk.; Blaufuss, *Kephtalittische Inschriften. Festgabe Gymn. Nürnberg*, 1926; Sundwall, J., *Reallexikon der Vorgeschichte*, X, 1927—1928, 124—126.; Ipsen, G., *Indog. Forsch.*, 1929. 1. kk.; Schwartz, B., *Journ. Near Eastern Studies*, 18, 1959, 105. kk. 222. kk.; Palmer, L. R., *Mycenaeans and Minoans*, London, 1961; Schachermeyr, Fr., *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955 (különösen a 27. fejj.); uő., *Ägäis und Orient*, Wien, 1967; uő., *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964 (különösen a 21. fejj.); uő., *Prähistorische Kulturen Griechenlands. RE*, XXII. 2, 1954, 1350—1548. h.; Hood, S., *The Minoans*, London, 1971; Matz, Fr., *Kreta. Mykene. Troja*, Stuttgart, 1957; Bartoněk, A., *Die Silbenschriften des alten Ostmittelmeerraums. Das Altertum*, 5/1, 1959, 16. kk. — stb. Nem beszélünk Bossert, Th. H., Cambel, H., Bittel, K., Forrer, E., Goetze, A., Ungnad, A., Brandenstein, C. C., Akurgal, E., Hrozný, B., Thureau-Dangin, Dhorme, E., Virolleaud, Dikaios, P., Gjerstad, E., Karageorghis, V., Furumark, A., Sjöqvist, E., Masson, O., Fimmen, D., Glotz, G., Graham, J. W., Hall, H. R., Marinatos, Sp., Thompson, G., Zervos, Chr., Xanthoudides, St., Hutchinson, R., Platon, N., Weinberg, S., Nilsson, M., Picard, Ch., Kantor, H. I., Vercoutter, J.,

Chadwick, J., Myres, J. L., Chirshman, R., Frankfort, H., Garstang, J., Huxley, G. L., Alkim, U. B., Klengel, H., Metzger, H. összefoglalásairól; mindannyian tárgyalják, ha néha csak mellékesen is, a minőszi Kréta írásrendszereinek ügyét.

2. A szerző jó néhányukat megismerhette volna — tudomást szerezhetett volna kutatási módszereikről (a figyelmét lekötő kérdést is beleértve), elért eredményeikről — a XII. Nemzetközi Okortudományi „Eiréné“-értekezlet keretében Kolozsvárt, 1972. október 2—7. között, csaknem teljes hétig tevékenykedő *mükénai-kutatással foglalkozó szemináriumon*.

3. A kérdéssel kapcsolatos utolsó összegezés: Best, Jan G. P., *Le déchiffrement du linéaire „A“*; *Archaeologia*, 63, 1973. október, 50. kk.; 1. még: Segert, St., *Ugarit und Griechenland. Das Altertum*, 4/2, 1958, 67—80.

4. Az utolsó kiváló számbavétel: Bottero, J., *Les déchiffrements „en cascade“ dans le Proche-Orient ancien entre 1800 et 1930*. *Archaeologia*, 52, 1972. november, 37. kk.; L. Kammenhuber, A., *Zu den epichorischen Sprachen Kleinasiens. Das Altertum*, 4/3, 1958, 131—141. Meg kell jegyezni, hogy a hetita lényegesen hatott a lüdiaira, a képirásos luvi-nyelv a lükiaira, a jóval régiebb (mitanni-) hurrita viszt — az ősluvin keresztül — érezhetően hatott a luvi nyelvre. *RLV*, VIII, 1927, 217—227. Vö. *Mitanni*. L. Friedrich, J. *Kleinasiatische Sprachdenkmäler*, Berlin, 1932; továbbá Brandenstein, W., *RE*, VI. pótköt., 140—146., 165—181., 200—206., 212—216., illetőleg vö. *Karische Sprache, Kleinasiatische Ursprachen, Kreta (Sprache), Kypros (Sprache)*.

5. L. Karo, G., *RLV*, VI, 1926, 267—268. (a felsorolt könyvesszettel); Guthe, H., *RE*³, XV, 338. kk. h., vö. *Philister*; Hall, H. R., *The Keftiu. Philistines, CAH*, II, 1923; Reche, *RLV*, VII, 1926, 63—95., 29—74. t., vö., *Kreta*; Sundwall, J., *RLV*, VII, 1926, 95—101., 75—78. t., vö., *Kretische Schrift*; Reche, *RLV*, X, 1927/1928, 126—133., vö., *Philister*; Fabian, E., *Byblos, Kypern und minoisches Kreta. Das Altertum*, 12/1, 1966, 3—15.; Mertens, P., *Völkerwanderungen im östlichen Mittelmeer am Ende des 2. Jahrtausends v. Chr. Das Altertum*, 10/1, 1964, 3—9.

6. Mindezekkel a kérdésekkel kapcsolatban lásd Evans, A. J. nagyszabású művét — *Scripta Minoa*, Oxford, 1909, mindenütt, a 300 lapot meghaladó hosszúságú szövegét, összehasonlító és áttekintő táblázatait, képes tábláit.

7. Abból a nem éppen alaptalan feltevésből kiindulva, hogy az egyiptomi forrásokban a „tengeri népek“ között emlegetett *ruku-luku, tursci, šakarašu* (šakalašu) és *šerdanu* népségeket a lükiaiakkal, etruszokkal, szikuluszokkal és szárdokkal (szardíniaiakkal) lehet azonosítani. Felvilágosításként még a következő könyvészeti anyagra hivatkozhatunk: Kieckers, E., *Die Sprachstämme der Erde*, Heidelberg, 1931, és Brandenstein, W., *RE*, VII A, 2, 1909—1938. h. *Tyrrhener* c.a.; Sommer, F., *Die Ahhijavū-Urkunden*, München, 1932.

8. Ezekkel az állításokkal kapcsolatban lásd: Marinatos, Sp., *AA*, 1935, 252. kk.; Buphidis, N., *Eph. Arch.*, 1953/54, 1958, 62. kk.; Schachermeyr, Fr., *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964, 246—247.

9. Hood, S., *The Minoans*, London, 1971, 112.; Huxley, G. L., *Crete and the Luwians*, Oxford, 1961; Grumach, E., *Die kretischen Schriftsysteme*, Hausmann, U., *Handbuch der Archäologie: Allgemeine Grundlagen der Archäologie*, München, 1969 című gyűjteményes munkából.

10. Schachermeyr, Fr., *Ägäis und Orient*, Wien, 1967, LVIII/214—216. t.

11. *Uo.* LXII/227. t.

12. Hood, S., *The Minoans*, London, 1971, 90. t.

13. *Scripta Minoa*, I, Oxford, 1909, 22—28.

14. *Scripta Minoa*, I, 273—293. és XII—XIII. t.

15. *Uo.*, 273. Jelenleg a korongot az iraklioni múzeumban őrzik; lásd

Fabian, E., *Das Altertum*, 1966, 12/1, 14—15.

16. Pernier, L., *Ausonia*, III, 1908 [1909], 255. kk. Lásd még *AA*, 1909 [1910], 94—95. h.

17. *The Palace of Minos*, I. köt., London, 1921.

18. *Scripta Minoa*, I. 280., 128. kép; 282., 129. kép.

19. *Uo.*, 276., 126. kép (XXIV. t.).

20. Evans ezt a rendkívül jelentős következtetését — sajnos — nem mélyítette el.

21. Alapkönyvészetként a ras-šamrai (ugariti) ásátások igazgatójának nagyszabású művét ajánlhatjuk: Schaeffer, C.F.A., *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale (IIIe et IIe millénaires)*, London, 1948.

22. *Die Minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964, 245., 17. jegyzet.

Grieb Alfred rajza

Kőolajválság vagy energiaválság? I.

A tűz táplálásához az ember ősidők óta újabb és egyre jobb tüzelőanyagot keresett. Ismeretes, hogy a legősibb fűtőanyag: a *fa*. Később jött rá az ember, hogy a nagyon öreg fa még hatékonyabb tüzelőanyag, és fölfedezte a *kőszenét*. Az antik világ ismerte a *kőszenét*, a római kovácsok ott, ahol meggritkultak az erdők, gyakran faszén helyett is használták, de a *kőszenét* senki sem kutatta a föld mélyében, a hőenergiát fából jóval könnyebben megszerezte magának az ember. A grafikonokon a fa „pályafutását“ jelző görbe csak 1850—1900 között kezd esni. A szén a XVI. században tűnik föl, és görbéje 1950—1970 között kezd süllyedni, akkor, amikor a már régóta használt energiahordozó, az *olaj*, valamint rokona, a *földgáz* veszi át a vezetést. A petróleum napja a múlt században jött el, a földgázé a XX. század negyvenes éveiben, és a grafikonokon mindkettőnek emelkedőben van a vonala. Az *atomenergia* alig került fel a grafikonra, nem sok változást hozott. A századunk elején kifejlődött *szénkémia*t felváltotta a *petrokémia*.

Az iparágakon túlmenően a mezőgazdaság műtrágyaellátása, a háztartások, gyártelepek fűtése is a földgáztól vagy a fűtőolajtól függ, avagy a villanyáramtól, melynek nagy részét szintén szénhidrogének hajtotta hőerőművek szolgáltatják. A petrokémia segítségével szénhidrogénekből készül mintegy 300 000 cikk az ajakrúzs-tól kezdve a nyomdafestékig.

1960-ban a szerves kémia alapanyaga 56%-ban szénből származott, és 44%-ban kőolajból. 1970-ben ez az arány már 93% kőolaj és 7% szén. A „szénkirályt“ mint fűtőanyagot is letaszította trónjáról az ásványolaj. Sok szénbányát becsuktak, a kőolaj termelése pedig fantasztikus ütemben emelkedett. 1950-ben elérte a félmilliárd tonnát, 1972-ben pedig már meghaladta a 2,6 milliárd tonnát. Minden évtizedben megduplázódott. Egyes számítások szerint a világ kőolajtermelése 1982-ig el fogja érni az évi 40 milliárd tonnát. A petróleumtonnák milliárdjainak „felhabzsolása“ már évekkal ezelőtt gondolkodóba ejtette a szakértőket. Mi történik, ha elfogy a kőolaj és a földgáz? A jelenlegi kőolajválság korántsem az első ilyen riadó e fűtőanyag történetében. A fejlődő kőolajvegyészet úttörői már évtizedekkel ezelőtt rablógazdálkodásnak minősítették a petróleum és földgáz fűtőanyagként való felhasználását. A figyelmeztetést sem a fogyasztó társadalom ipara, közlekedése, sem pedig a géptervezők és építészek nem vették komolyan. Az olaj-ipari vállalatok pedig még kevésbé. Nincs a tőkés gazdaságnak egyetlen ága sem, amely olyan profitot biztosítana, mint a „fekete arany“.

„...az energiaszükségletek látványos növekedésének több oka van: 1. az életszínvonal emelkedése; 2. a lakosság számának növekedése; 3. iparosítás, gépe-

sítés és az önműködő gépek gyors ütemben történő alkalmazása a termelésben; 4. a technológia fejlődésének következtében új piacok tűntek föl, és ezzel egyidejűleg új fogyasztótömegek jelentek meg. Ugyanakkor kevésbé ismert tény, hogy a fejlett országokban óriási különbségek vannak a »fejlett« termelők és a »visszamaradt« termelők között. Ez utóbbiaknak többsége — előbb-utóbb, azért, hogy fennmaradjon — kénytelen a »fejlettek« technológiáját alkalmazni, ami ismét nagy mennyiségű energiát követel.“ (G. F. Ray: *Energy: Resources and Demands in this Century and Beyond* című cikke a *Long Range Planning* 1973. márciusi számában.) A rendelkezésre álló energiatartalékok, melyeknek néha igen ellentmondásos számadatai zavarba hozzák a figyelőt, bizonyos biztonságot sugároztak. Ezért a nyugati országokban nem foglalkoztak az energiaforrások jövőjével. Felhasználták a rendelkezésükre álló, legkönnyebben elérhető és legolcsóbb energiát, a szénhidrogéneket. Egyszerűen elpocsékolták a petróleumot és a földgázt. Amint G. F. Ray mondja, az energiafogyasztás kérdése iránt mutatkozó érzéketlenség jellemezte a nyugati ipari államokat.

A gépkocsik milliói, amelyek egyszerűen lerohanták a világot, az olaj pazarlói közé tartoznak. Energiakiaknázásuk mindössze 15—25%, ami azt jelenti, hogy energiájuk mintegy 80—85%-át „kipufogják“. Az autómotor teljesítőképességét fél évszázad alatt feljavították ugyan, de a gépkocsik elnehezültek, és egy liter benzinnel ma az autók kevesebb kilométert futnak be, mint 25 évvel ezelőtt. A nagy teljesítményű tehergépkocsikkal lebonyolított szállítás hatszor több energiát fogyaszt, mint a vasúti szállítás. „Nem paradoxon tehát, hogy a gépkocsi ölte meg a bányászt.“ (*L'Express*, 1974. január 3.) A repülőgépek üzemanyaguknak csupán egyharmadát hasznosítják, egy lökhajtásos repülőgép háromszor annyi energiát fogyaszt, mint egy vonat. A nagyüzemek termelte, elsődleges energiának csak 50%-át használják fel, a többi elvész a levegőben. Rosszul szigetelt falú házakat építettek, amelyek a hőt könnyen átengedik, a lakásokat túl magas energiaigényű fűtő-hűtőberendezésekkel, háztartási villan gépekkel, világító eszközökkel zsúfolták tele. Ugyanakkor nem fejlesztették a többi energiaforrást, a magenergiával előállított villanyenergia bevezetését maguk a kőolajtrösztök szabotálták. A villamosenergia európai előállítói, akik hőerőműveiket szénről fűtőolajra vagy földgázra állították át, csak arra vártak, hogy a nyersolaj árának emelkedése folytán kifizetődővé válják az atomenergia. Azaz: egy kilowattóra kevesebbe kerüljön, mint a fűtőolajjal hajtott erőművekben. Mivel azonban a termelés állandó emelkedése következtében az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején a nyersolaj ára állandóan esett, az olajkonsernek, az olcsó kőolajra támaszkodva, hosszú távra szóló egyezményeket kötöttek klienseikkel, elsősorban a villanyerőművekkel. Ezzel is lelassították az atomenergiára épülő erőművek felállítását. Általában keveset foglalkoztak az energiát átalakító módszerek tökéletesítésével.

Az alábbi lista francia adatokat tartalmaz, de az arányok nagyjából egyeznek a legtöbb nyugati állam fogyasztásával. A lajstrom elején 40,1%-kal a háztartási szükségletekre elhasznált fűtőolaj, illetve az ennek segítségével előállított villanyáram áll. Utána következik az ipari célokra elfűtött kőolaj: 22,9%. Csak a harmadik helyet foglalja el az autóbenzin: 16,1%, a repülőbenzin pedig csak 2%-kal szerepel. (Tehát mégsem az autó ölte meg a bányászt...) A petrokémia elfogyasztotta kőolaj részaránya 5%. És így tovább.

A petróleum történetét elejétől fogva a titokzatosság jellemezte. A nemzetközi olajvállalatok egymással vagy másokkal megkötött és általában be nem tartott titkos egyezményei, a kőolajforrások, a piacok, a szállítási útvonalak birtoklásáért folyó harc nyomán sok vér folyt el Dél-Amerika, Afrika földjén vagy

az arab homokon. Az olajhaborúkat a nemzetközi trösztök zárt sisakkal, kormányaik többé-kevésbé nyílt támogatásával a homályos háttérből irányították. A kőolaj egykor „előkelő idegennek” számított, a csúcskapitalisták közül csak néhányan volt dolga, a leggazdagabbakkal. Az „előkelő idegen” némán szolgálta a nemzetközi olajkartellt, melynek kezében van a tőkés olajtermelés kétharmada, a közel-keleti kutak 85%-a. Ez a kartell 1928-ban alakult meg, nagy titokban Achnacarryban, egy skóciai kastélyban, és azóta, mint valami gyarmati hatalom, irányította az egész olajpiacot. A kartell tagjai — a „Hét Nagy”, a „Hét Nővér” — a következő: Exxon Corporation (ez volt a Standard Oil of New Jersey, azaz Esso), Texaco, Mobil Oil, Gulf Oil, Standard Oil of California — ezek, öten, amerikaiak, valamint a Royal Dutch Shell (angol—holland) és a British Petroleum. Ez utóbbi részvényeinek 54%-a az angol kormány tulajdona. A „néma idegen” szolgálta az úgynevezett „függetleneket” is, akik nem tartoznak a nagy kartellhez, és akiket húsz évvel ezelőtt még semmibe sem vettek a „nagyok”. Ezek listája ma már igen hosszú... Az olajkorszak kezdetén a „néma idegen” saját szülőföldjén is az volt. Az Egyesült Államokon kívül egyetlen olajtermelő országnak sem volt saját nemzeti kiaknázó vállalata.

A „Hét Nagy” egyszerűen kivitte az országokból a kibányászott nyersolajat. A kőolajárral kapcsolatos számítások bonyolultak. Az olajtrösztök garasokat fizetnek érte, és drágán adják tovább. A „Hét Nagy” szuperprofit alakjában fölözi le a finomításból, szállításból és eladásból eredő összegeket. Ma is teljes homály fedi, mennyi a trösztöknek a feldolgozásból, szállításból, eladásból eredő nyeresége. A nyersanyagok eltulajdonításának eme kolonialista formája más nyersanyagok tekintetében is fennáll. Idő múltán azonban a közel-keleti kőolaj hatalmas profitrátát biztosított nemcsak a monopóliumok, hanem a fogyasztó államok számára is. A profit nagyobb részét maguk a fogyasztó államok fölözik le. A már finomított termékek kiskereskedelmi árához az általuk hozzácsapott adók, illetékek aránya nem kevesebb, mint 62%! Az arab kőolaj történetének első fejezete, az iraki forrásokért folytatott küzdelem is a titokzatos szerződéses, majd véres hadjáratok jegyében folyt le. Akik a húszas években Irak kőolajáért verekedtek, nem is sejtették, mekkora gazdagságot rejteget az Arab Kelet sivatagi homokja. A „néma idegen” még Szaúd-Arábia, Kuwait, Katar, Bahrein, Abu Dhabi földjének mélyén aludta évezredes álmát. Az ötvenes évekig senki sem háborgatta. Akkoriban bukkant föl az Egyesült Államokban az első „olajkrízis”: „a kimerülés teóriája”. Azt hirdették, Amerika olajkútjai két évtizeden belül kiapadnak... Hamis válság volt, az USA kőolajtrösztjei készítették elő közel-keleti offenzívájukat. Meg akarták előzni brit versenytársaikat. Az új kincskeresők, akik Arábia földjét járták, nem viseltek burnuszt, nem tekintettek ájtatosan az égbe, hanem a homok alatt kutattak. És rájöttek, hogy itt rejlenek a világ legnagyobb, legolcsóbb olajtartalékai. Az USA-ban 1970-ben működő 950 000 szonda már igen alacsony hozammal dolgozott. Harmadrészüket 2—3 tonnát termelt naponta, a közel-keletiek viszont 800—1000 tonnát. Az arab kutak legtöbbször kitöréses kút. Az olaj magától tör a felszínre. Az USA-ban 3000—4000 méterre kell lefúrni, néha 7000 méterre is. Egy barrel (159 liter; 7 barrel = 1 tonna) nyersolajra számított befektetés Irakban 69 dollár, Líbiában 149 és Szaúd-Arábiában 160 dollár. Az USA-ban viszont 3155, Venezuelában pedig 863 dollár. Az arab munkások bére barrelenként számítva 10 cent, az USA-ban 1,31 dollár.

A „Hét Nagy” és „független” társaik aknázzák ki a tőkésvilág szférájában fekvő olajföldek kétharmadát, finomítják a nyersolaj 60 százalékát, és adják el a termékek 57 százalékát. A termelő országok kevés finomítóval rendelkeznek. A

közel-keleti országok feldolgozási képessége alig 2,3%, az afrikai országok, valamint Venezuela esetében pedig mindössze 1 százalék. Az OPEC-országok még ma is csupán 110 millió tonna, *nemzeti tulajdonukat* képező nyersolajat exportálnak maguk, azaz a saját földjükből kiaknázott kőolaj 11%-át. A fennmaradó 89% az idegen kőolajvállalatok tulajdona. Gyarmati sors ez. Az USA-monopóliumok háromszor többet keresnek a fejlődő országok kőolaján, mint saját olajukon, Nyugat-Európa és Japán pedig ugyancsak háromszor nagyobb profitot ér el a Közel-Keletről importált nyersolajjal, mint maguk az olajtulajdonos államok.

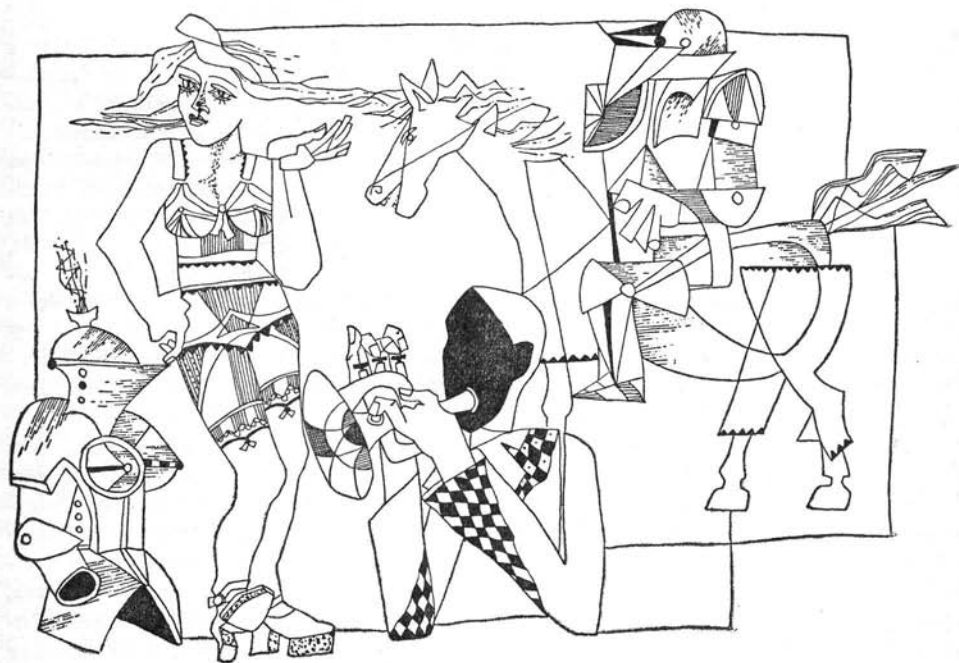
„Még alig néhány évvel ezelőtt, a szondák csapjaival mesterkedve, kinyitva, illetve lezárva őket, a »nemzetközi« kényük-kedvük szerint játszadozhattak az olajországok jóvedelmével.“ (Jean Baumier: *Les maîtres du pétrole*. Hachette. Paris, 1969.) Így például 1959-ben 5%-kal, 1960-ban pedig 6%-kal csökkentették a nyersolaj árát. „Politikai szempontból azonban lebecsülték a termelő országok ama képességét, hogy etnikai, vallási és politikai ellentéteik dacára közös frontba tömörülhessenek.“ (*Paris Match*, 1973. január 5.) És 1960 augusztusában megszö-lalt a „néma idegen“. Megalakult az OPEC (*Organisation of Petroleum Exporting Countries* — Olajexportáló Országok Szervezete). Ebbe tömörült Algéria, Abu Dhabi, Irán, Irak, Katar, Szaúd-Arábia, Nigéria, Líbia, valamint Indonézia, Ecuador, Venezuela, majd Gabon. Az OPEC elsősorban az árfronton támadott. Az OPEC és a kartell első összecsapására 1971 februárjában, Teheránban került sor. A kartell veszélyt szimatolva, most lépett föl először egységesen. Tudnunk kell, hogy 1892-ben bizonyos Sherman amerikai szenátor törvényt szerkesztett. Ez tiltotta olyan vállalatok működését, amelyek hatásköre túlhaladja egy USA-állam hatáskörét. Megtiltja tehát, hogy az Egyesült Államokban trösztök alakuljanak. A törvény ma is életben van, mivel azonban nagy térről volt szó, az amerikai kormány megengedte, hogy Teheránban a nagy kőolajvállalatok együttesen lépjenek föl. A „nagyok“ — ma már tizenhatan vannak — és a „függetlenek“ összesen huszonhárom képviselője ült le a teheráni tárgyalóasztal mellé. Hosszas és viharos tanácskozások után az OPEC elérte, amit akart. Megtörte az Achnacarryban, 1928-ban bevezetett monopolár-diktatúrát. A nyersolaj árát felemelték, megállapodtak, hogy ez az ár minden év elején automatikusan 2,5%-kal emelkedik, és mivel az elmúlt évtizedben a dollár vásárlóereje 27%-kal csökkent, barrelenként még 5 cent „inflációs pótlékot“ is kaptak. Ez a megállapodás azonban még nem szabadította föl gyarmati sorsából a „néma idegent“. A teheráni áremelés és az emelkedő termelés következtében az OPEC-államok jóvedelmei hallatlan mértékben megnövekedtek. Kuwait például 1967-ben 710 millió dollárt kapott nyersolajáért, 1972-ben pedig már 1 milliárd 670 milliót. Szaúd-Arábia jóvedelme 845 millióról (1967) 1972-ben 3 milliárd 200 millió dollárra ugrott. Irán 1967-ben 746 milliót, 1972-ben 2 milliárd 700 milliót kapott. 1980-ig ezek az összegek megduplázódhatnak. (*Financial Times*, 1973. március 23.) Az OPEC eleinte 50%-ot kért a nagy társaságok részvénytőkéjéből — ez volt a második támadás —, később 51%-ot, sőt néhol 60%-ot, ami mindkét esetben már többségi részesedést jelent. Világos, hogy most már valóságos „kőolajháborúról“ van szó, nem dörögnek ugyan, Achnacarry szellemében, az ágyúaszádok ütegei, de közelharc folyik a nagyvállalatok bevehetetlennek tűnő gyarmati pozícióinak megdöntéséért. A közel-keleti válság és az 1973-as háború meglepő hirtelenséggel meggyorsította ezt a folyamatot. A Közel-Kelet és Afrika több országában az államosításokat, egészben vagy részben, már végrehajtották; egyes vélemények szerint a kőolaj tőkés világpuca a trösztök kezéből a termelő országok kezébe fog átkerülni. Ez azonban még nem oldaná meg az energiaválság problémáját.

Az olajtermelő országok egységes célja — olajkincsüket minél előbb bir-
tokba venni — egész sor kérdést vet föl, melyeket az országok érdekeik szerint
mérlegeltek. Ezért „az OPEC-tagállamok között sok problémában mélyreható vé-
leménykülönbségek, ellentétek és bizonyos feszültség lépett föl“. (Lumea, 1973.
március 2.) Amikor a közel-keleti háború 1973. október 6-án kiújult, a világ-
sajtóban újból feltűnt az „olajfegyver“ kifejezés. A Bejrútban megjelenő *Le pétrole
et le gaz arabes* című szakfolyóirat 1973. októberi számának vezércikke, amely
a fentebb említett „véleménykülönbségeket“ is tükrözi, *Olajfegyver — miért?* cí-
met viseli (ez a szám egyébként még a háború kiújulása előtt jelent meg): „Egye-
sek a kivitelt tiltó embargóra vagy a termelés csökkentésére gondolnak, mások
az amerikai érdekeltségek államosítását vagy az arab tőkének idegen bankokból tör-
ténő kivonását kívánják, megint mások az egyes exportáló országokban fekvő
berendezések elleni romboló tevékenységre gondolnak... A nemzetközi viszonyok
rendezésének szempontjából, az »olajfegyver« nem valamilyen kártevő eszköz, ha-
nem éppen ellenkezőleg, politikai stratégiát jelent, amely képes arra, hogy a fo-
gyasztó országokat az olajtermelő országok objektív szövetségeseivé tegye, és ve-
lünk olyan kapcsolatokat alakítson ki, amelyek a gazdasági és politikai érdekek
egyensúlyán alapulnak.“ Ebből a definícióból kitűnik, hogy az olajfegyver poli-
tikai fegyver, ugyanakkor tárgyalásokat elősegítő eszközzé is válhat. Arra lehet-e
ebből következtetni, hogy a bojkottot és a termelés-csökkentést előbb-utóbb a köz-
keleti konfliktus nélkül is bevezették volna? A termelés fékezése hosszú távra
szóló stratégia is lehet; az olajtermelő országok nem akarják kimeríteni tartalé-
kaikat. Szaúd-Arábia azonban alig esztendővel ezelőtt ígéretet tett, hogy az év-
tized végéig termelését 1 milliárd tonnára emeli! Fogyasztói bojkott nem egy
akadt már a petroleum történetében. Ezek bebizonyították, hogy az embargó nem
hatásos fegyver, könnyen kijátszható. Tény, hogy 1973. október 17-én a Kuwait-
ban összeült OPEC-értekezlet olajárlat alá vette az USA-t és Hollandiát, s
elhatározta a nyersolaj termelésének csökkentését. Nyugat-Európában és Japán-
ban pánik tört ki, az olajtermékek árai emelkedni kezdtek, mert a trösztök a „vál-
ságot“ gondosan előkészítették. A nagy tankhajók a Perzsa-öböltől a nyugat-euró-
pai kikötőkig öt-hat hét alatt teszik meg az utat. Rakományaik Nyugat-Európa
ellátását két hónapra biztosították. Egyes hajók azonban a nyílt tengeren vesz-
tegeltek, hogy húzzák az időt. A nagyvállalatok arab olajjal teli tartályhajóikat
a nyílt tengeren leállították, rakományukat üres tankhajókba szivattyúzták át,
amelyek azután, ismeretlen cél felé haladva, eltűntek az óceánon. A bojkott si-
kertelensége a nagy olajvállalatok mesterkedéseinek tulajdonítható. Egyesek a
bojkott alá eső államokba érkező arab olaj tömegét azzal magyarázzák, hogy
egyes államok „nem tartották magukra nézve kötelezőknek a kuwaiti határozat-
okat, és akár közvetlenül, akár nyílt árveréseken azoknak adják el árujukat,
akik hajlandók a magas árat megfizetni“. (Le Monde, 1973. december 28.)

A nyugati világban a „fekete kincset“ közönséges „fekete áruvá“ alakították
át, amit a feketepiacon árusítottak. A tizenöt legnagyobb amerikai olajvál-
lalat a „Sherman Act“ alapján Florida állam törvényszéke elé került. Los Ange-
lesben hat személy 9 millió kaliforniai benzinfogyasztó nevében beperelte az Ame-
rikai Kőolaj Intézetet és hét nagy trösztöt. Mindkét — és még számtalan — eset-
ben arról volt szó, a benzinféléket elraktározták, hogy hiányt provokáljanak,
felverjék a benzinárakat, és a trösztök hálózatán kívül működő úgynevezett „füg-
getlen“ benzinállomásokat tönkretegyék. Egyes, hozzávetőleges adatok szerint a nagy
olajvállalatok teljes nyeresége az 1972. évi kb. 4 milliárdról 1973-ban 10 milliárd
dollár fölé emelkedett.

Említésre méltó, hogy ugyanakkor a nagyvállalatoknak a *nyersolajból* származó profitjai csökkentek a termelő országok javára. 1948-ban, a petróleum gyarmati korszakában a jövedelemből, adókból eredő tételek aránya 82:18 volt a kartell tagjai javára, 1970-ben az arány „megfordult”, és 70:30 lett az OPEC-tagállamok javára. Az 1971. évi teheráni konferencia óta bekövetkezett nagyarányú áremelkedések után ez az arány valószínűleg még érezhetőbben a termelő országok javára alakult. Ugyanakkor azonban a trösztöknek a *szállításból, finomításból és eladásból* eredő profitjai hatalmas mértékben nőttek. A nagy olajvállalatok és a fogyasztó országok kezében levő 200 millió tonnatartalmú hajóhad is drágábban szállít. A *Der Spiegel* adatai szerint a nyugatnémet importőrök 1972-ben 90 márka fuvardíjat fizettek tonnánként, 1974 elején már 188—210 márkába került a szállítási díj. Hozzá kell tenni, hogy bárhonnán és bárkik drágítják az olajat, ebben a pokoli játszmányban egyetlen vesztes van: a fogyasztó. Egy hamburgi szakértő véleménye szerint az olajtrösztök magatartása éppen olyan durva és kíméletlen maradt, mint az olaj-őskorszakban volt, és „emlélmáik egy szép napon ott fognak lógni a kolonializmus történeti múzeumában”.

Aszódy János

Sipos László rajza

A munkásegység útján

Az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkelés sikerének egyik döntő feltétele volt a munkásegységfront létrehozása 1944 áprilisában. A munkásegységfront szilárd alapnak bizonyult az összes hazafias és demokratikus erők tömörítéséhez a soron levő legfőbb feladat: a fasiszta diktatúra megdöntése érdekében; ez az elvi alapvetésű szervezeti forma kezdettől fogva magában hordozta a népi egység kiteljesülésének csíráit az érdekei védelméért, nemzeti létének megmentésért és az ország népi demokratikus berendezkedéséért folytatott harcban.

A Román Kommunista Párt mint a hazai szervezett munkásmozgalom megtestesítője megalakulásától kezdve a munkásosztály politikai és akcióegysége mellett szállt síkra. Ez a törekvés vörös fonalként vonul végig egész tevékenységén: egyetlen osztály, egyetlen szakszervezeti mozgalom, egyetlen párt.

Romániában is több munkáspárt tevékenykedett, s eltérő politikai és taktikai elképzeléseik voltak a társadalmi fejlődés előbbreviteléért folytatott harc alapvető kérdéseiben. A tőkés-földesúri rendszer a munkásosztály soraiban beállott szakadást kihasználva fokozta támadását a dolgozók ellen. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenállás növelése csakis a munkásosztály egységének megteremtése révén érhető el. Az ilyen irányú erőfeszítések — ha időlegesen is — több esetben eredményekhez vezettek. Mint legfontosabbat, az 1922-ben létrejött szakszervezeti egységet említjük meg. A szakszervezeti mozgalmat maguknak alárendelni akaró jobboldali szociáldemokrata vezetők politikája azonban szembeszegült a kommunista párt növekvő befolyásával, a szakszervezeti tevékenység forradalmi irányulásával. Az 1923. évi kolozsvári szakszervezeti kongresszuson a munkádemokrácia legegységesebb szabályainak súlyos megsértésével és hatósági segédlettel a jobboldaliak megbontották a romániai szakszervezeti mozgalom egységét, s az amszterdami reformista szakszervezeti Internacionáléhoz csatlakoztak. Ettől kezdve a munkásmozgalom egységéért folyó harc homlokterébe a szakszervezeti egység helyreállítása került, minek legfőbb exponensei az 1923 októberében létrejött Egységes Szakszervezetek Országos Tanácsa keretében működő szakszervezetek voltak. Ezek a kommunista párt és a tömegek közötti kapcsolat legfontosabb láncszemeivé váltak.

A munkások — kommunisták, szociáldemokraták vagy pártunkívüliek — egysége azonban szervezeti megosztottságuk ellenére is megnyilvánult a létfontosságú gazdasági és politikai követeléseik kivívását célzó mozgalmak során. Az akcióegységet minden esetben a harc konkrét feltételei tették szükségessé, azok a nehéz körülmények, amelyek között kibontakozott, s erősítéséhez az a felismerés járult hozzá, hogy a kizsákmányolás ellen vívott minden egyes győzelem csak együttes harc eredménye lehet.

Az illegalitásba kényszerített kommunista párt és a tömegek közti kapcsolat megteremtésében jelentős szerephez jutott az 1925-ben létrehozott Városi és Falusi Dolgozók Blokkja. Ez többek között az 1926. évi községi választásokon elért sikereit annak köszönhetette, hogy egységes elvi alapon sikerült tömörítenie különböző politikai pártok és szervezetek tagjait.

A munkásokciók tanulságai parancsoló szükségként állították előtérbe újabb és újabb érintkezési pontok keresését a munkásegység megteremtéséért a néptömegek érdekei védelmében. A munkásmozgalom egységének fő akadályja az a reformista irányvonal volt, amelyet a szociáldemokrata jobboldal táplált. Ahhoz, hogy az egység megteremtésére irányuló erőfeszítések eredményesek legyenek, hogy kialakulhasson az elvtársi együttműködés azokkal a szociáldemokrata vezetőkkel és párttagokkal, akik megértést tanúsítottak az egység eszméje iránt, s hajlandónak mutatkoztak közös akciók szervezésére az egységfront alapján, fel kellett volna számolni azokat a szektás, baloldali nézeteket és módszereket, melyek az egységes szakszervezetek egyes vezetői részéről nyilvánultak meg, és az egység létrejöttének ugyancsak akadályává váltak. Mindezek ellenére a kizsákmányoló osztályok támadásainak kivédése és elhárítása érdekében több esetben sikerült az egységes szakszervezeteknek az 1926-ban megalakított Országos Szakszervezeti Tanácshoz tartozó szakszervezetekkel akcióegységre lépniük. Az alulról felfelé történő helyi kezdeményezések azt is bizonyították, hogy a törekvések és lehetőségek nem voltak egymást kizáró feltételek országos vonatkozásban sem.

Az egységtörekvések magas szintű fóruma volt az egységes szakszervezetek 1929. évi temesvári kongresszusa, amelynek munkálataiban az ezek tagságát képviselő küldöttek mellett részt vettek az Országos Szakszervezeti Tanácshoz tartozó szakszervezeti küldöttek s a gyárak munkásmegbízottai is. A kongresszus a munkásosztály harci egysége helyreállításának alapvető fontosságú feltételeként a szakszervezeti mozgalom egyesítését hangsúlyozta az osztályharc és a proletárszolidaritás szellemében. A követendő utat, a kommunista párt útmutatása szerint, a tömegeknek közös akciókba való bevonásában jelölte meg a proletariátus azonnali gazdasági követeléseit és demokratikus célkitűzéseit alapján, a mind alulról — az üzemi bizottságok megalakítása révén —, mind pedig felülről — a pártvezetőségek közötti tárgyalások útján — létrejövő egységfront jegyében. A kongresszus után azonban a tőkes-földesúri hatóságok feloszlatták az egységes szakszervezeteket, s a kongresszusi állásfoglalások alkalmazására nem kerülhetett sor.

Az uralkodó osztályok népellenes politikája mind szélesebb tömegeket kapcsolott be abba a harci lendületbe, amely 1929-ben, a gazdasági válság kitörése nyomán kifejlődött. Noha a kommunista párt fokozott tevékenységet fejtett ki a munkásság küzdelmének megszervezése és vezetése érdekében az akcióegység erősítésének vonalán, az eredmények mögöttes maradtak azoknak a lehetőségeknek, amelyeket a tömegek kombattivitásának növekedése felvetett. Az illegalitás, a tőkés-földesúri rendszer kommunistaellenes beállítottsága rendkívül megnehezítette, sőt egyenesen lehetetlenné tette, hogy a párt széles körben és elméleti szinten megvitassa és kidolgozza politikai irányvonalát, a stratégiai és taktikai elveket. Ezért nemritkán zavaros, ellentmondásos elképzelések és törekvések keresztezték egymást a pártvezetésben: a romániai gazdasági, politikai viszonyok megítélése, a különféle politikai pártok jellemzése vagy annak meghatározása tekintetében, hogy a munkásosztálynak milyen társadalmi erőkkal lehet és kell szövetségre lépnie. Súlyosan esett a latba az is, hogy a párt vezető szerveibe opportunisták és karrieristák kerültek, akik frakcióharcokat kezdeményeztek — jórészt a Komintern téves politikai gyakorlatának következményeképpen is — éppen akkor,

amikor a gazdasági válság elindítója lett a társadalmi ellentmondások kiéleződésének és nagyméretű tömegmozgalmaknak, amelyeket egyetlen forradalmi áradatba kellett volna tömöríteni.

A frakcióharcok felszámolása és a párt szervezeti-politikai egységének helyreállítása együtt haladt a tömegkapcsolatok újrendezésével; a figyelem mindjobban a legfőbb ipari központok, a forrongó vasúti, kőolaj- és bányai munkások harcainak felé fordult. A párt tevékenysége kezdte meghozni gyümölcsét. Megsokasodtak a városi és falusi dolgozók mozgalmi, jelentősen emelkedett a munkás- és paraszttömegek politikai öntudata, jelezve, hogy a további harcok átütő erejének növelése, az egységfront megteremtése terén még sok a kiaknáztatlan lehetőség.

A kommunista párt sorainak további erősítését célzó feladatok tisztázására, az ország gazdasági-társadalmi helyzetének tudományos elemzésére, általános stratégiai és taktikai irányvonalának kidolgozására az V. kongresszuson került sor 1931 decemberében. A határozatok a párttevékenység kiindulópontját a proletariátus akcióegységének megteremtésében jelölték ki, s e cél elérésének legfőbb eszközét „a proletártömegek mindennapi követeléseinek alapján alulról létrehozott egységfront taktikájában” látták (*Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933*. III. București, 1955. 280.). Az egységfrontnak fel kell ölelnie az összes munkásokat, a szervezetteket és szervezetleneket egyaránt, hogy a közös harc során konkrét tények alapján győződjenek meg a munkásmozgalom egységének fontosságáról. A kongresszus hangsúlyozta a tömegharc szerveinek, az akcióbizottságoknak, az üzemi bizottságoknak, a sztrájkbizottságoknak, sztrájkköröknek a fontosságát: segítségükkel „a párt biztosítani fogja a forradalmi mozgalom szervezeti vázát, legyőzi a mozgalom spontaneitását és szétszórtságát, és magasabb szintre emeli”. (I. m. 281.)

A párt az V. kongresszus határozatainak alkalmazásával számottevő sikereket ért el a tömegek harcának szervezésében. Megtalálta azokat a formákat és módszereket, amelyek a különféle akciók során létrehozták a munkások alulról jövő egységét, tömeges részvételüket. Az üzemi és helyi szintű egységfront-megvalósítások — előbb a vasúti munkások körében — magukban hordozták a területi, iparági vagy éppenséggel országos szintű egységfront-alakítások lehetőségeit. A vasutasok Országos Központi Akcióbizottságának létrehozása például a helyi és területi akcióbizottságok munkájának összefogásával maradéktalanul bebizonyította hatékonyságát az 1933. januári—februári hósi küzdelmek idején, amelyek a gazdasági válság időszakában kirobbant nagy osztálycsaták tetőpontját alkották. Ezek a harcok magas szervezetségi formájukkal, forradalmi célkitűzéseikkel meggyőzően igazolták az egységfront taktikájának helyességét, s értékes tanulságokkal szolgáltak a párt további tevékenységéhez.

A munkásosztály egységének megteremtése az 1933 utáni évek Romániájában, amikor a demokratikus erőknek, élükön a munkásosztállyal, mind szélesebb fronton kellett felvenniük a harcot a szabadságjogok védelmére és a növekvő fasiszta veszély ellenében, halaszthatatlan szükségszerűségként került előtérbe. Fontosságát hangsúlyozta az országot fenyegető revíziós és expanziós politika is. Így a munkás-egységfront létrehozásának jelentősége már túlmutatott a munkásmozgalom keretein, s nemzeti érdekeket felölelő problémává nőtt.

A Román Kommunista Párt, abból a lenini tételtől kiindulva, hogy a munkásosztály egysége „a kapitalizmus szétforgácsoló, szétválasztó, nyomasztó feltételei következtében nem egyszerre, hanem csak kitarató munka és óriási türelem árán jön létre” (Lenin *Művei* 8. Budapest, 1954. 517.), elsősorban az akcióegység megteremtését tűzte ki céljává a munkásosztály mindennapi gazdasági követeléseiből,

valamint a legégetőbb politikai kérdésekből eredő konkrét feladatok megoldása révén. A munkások között végzett tevékenység számos helyi sikerrel járt az azonnali akciók érdekében létrehozott egyezmények, közös megmozdulások formájában. 1933 novemberében, majd 1934 júliusában és októberében a kommunista párt azt javasolta a szociáldemokrata pártnak és a Független Szocialista Pártnak, hogy kössenek harci szövetséget minimális program alapján. Bár voltak helyi szociáldemokrata pártszervezetek, amelyek „a demokrácia és az igazságosság ügyének diadalra juttatásáért” a közös harc mellett nyilatkoztak (*Lumea nouă*, 1934. szeptember 16.), pártvezetőségük visszautasította a kommunista párt javaslatát.

Az RKP KB 1935. februári plenáris ülésének határozata a helyi pártszervezetek feladatául tűzte ki, hogy javasolják „a szociáldemokrata párt alsó szervezeteinek az egységfront létrehozását az összes többi munkásszervezettel egy olyan konkrét program alapján, amely néhány legégetőbb gazdasági és politikai követelést foglal magába, beleértve azokat a követeléseket is, amelyek különösképpen érdeklik az illető helység munkásait”. (*Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1934—1937*. IV. București, 1957. 220.) A kommunista párt, következetesen folytatva erőfeszítéseit az akcióegység megeremtéséért, 1935 márciusában és áprilisában, majd novemberében újabb javaslatokat tett az ország különböző városaiban létrejött egységfront-megállapodások állandósítására és országos szintre emelésére. A javaslatok végül is részleges eredményhez vezettek. A kommunista és szociáldemokrata párt vezetőségének küldöttei között véleménycserére került sor, s megállapodás jött létre a harcok közös szervezésére vonatkozóan „a kommunista és szociáldemokrata szervezetek közötti helyi megegyezések értelmében”. (I. m. 353.)

1935-ben és 1936-ban a szociáldemokrata párt számos helyi szervezete lépett akcióegységre a kommunista pártszervezetekkel. A területi szociáldemokrata pártkonferenciákon több esetben a kommunistákkal való akcióegység mellett nyilatkoztak. Így például a kolozsvári konferencia határozatban mondta ki, hogy a pártvezetőségnek a mindennapi harcot elutasító taktikája téves, és vereségre kárhoztatja a munkásosztályt. Következésképpen új, harcosabb vezetőség választását ajánlja a kongresszusnak a munkásegységfront megalakítása érdekében. A szociáldemokrata párt 1936. évi kongresszusán ugyancsak többen állást foglaltak a közös munkásakciók szervezése végett, a fasiszta szervezetek támadásainak elhárításáért.

A kommunista párt, a szakszervezeti egység létrejöttének helyi viszonylatban elért sikereit elemezve, 1936. évi plenáris ülésén az egységes szakszervezeti mozgalom kiépítése mellett döntött. Ennek értelmében az egységes szakszervezetek tagjai az Országos Szakszervezeti Tanácshoz tartozó szakszervezetekbe mentek át. A kommunisták és a forradalmi szemléletű munkások állhatatos felvilágosító tevékenységének eredményeként a szociáldemokrata szakszervezetek radikalizálódási folyamata meggyorsult.

A kirobbant sztrájkok gyakorlatilag igazolták azt az álláspontot, hogy követeléseik kivívásának eredményessége mindenekelőtt akcióegységük megvalósításától függ.

A kiszélesülő szakszervezeti mozgalom, a gazdasági jellegű munkásharcok eredményei előkészítették a talajt a politikai együttműködéshez a munkásosztály és a különböző társadalmi rétegek szervezetei és pártjai között. Mindinkább kezdett kirajzolódni a szóban forgó évek legfőbb céljának, az antifasiszta népfront létrehozásának a perspektívája.

Az RKP 1935 februárjában közzétett határozata szerint „ahhoz, hogy meg lehessen akadályozni a kormány fasiszta intézkedéseit, amelyek Románia dolgozó népe összes rétegei érdekeit érintik, és hogy a készülő katonai-fasiszta diktatúra útját elvágjuk, a munkásosztály köré kell tömöríteni annak összes szövetségesét“, „széles antifasiszta népfrontot“ kell létrehozni a munkásegységfront körül „a dolgozó nép demokratikus jogainak megvédéséért“. (*Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1934—1937. IV. București, 1957. 215—216.*) Az első lépést az antifasiszta erők szervezeti összefogása érdekében a Demokratikus Blokk megalakítása jelentette 1935 májusában. Ennek sikerült harci egyezményt kötnie a fasiszta erők ellen a C. Popovici vezette Szocialista Párttal, az Ekésfronttal és a MADOSZ-szal. Ugyanakkor a MADOSZ politikai szövetségre lépett az Ekésfronttal. Az akcióprogram, melyet a két tömegszervezet megbízottai Bácsiban tartott megbeszélésükön fogadtak el 1935. szeptember 24-én, állást foglalt „minden olyan törekvés ellen, mely a népek között fegyveres összetűzést idéz elő, és hamis jelszavakkal fajgyűlöletet szít“, „minden olyan eszköz ellen, amivel a béke ellenségei az állampolgári szabadságjogok elnyomására törekcszenek“. (*Új Szó, 1935. október 8.*) A demokratikus szervezeti tömörülések nyilvánvaló sikere volt az 1936-os országos választások kimenetele Hunyad és Mehedinți megyében, s ennek példája nyomán a későbbi megyei és községi választási eredmények az ország több megyéjében a fasiszta erőkkel szemben.

A betiltott Demokratikus Blokk helyét 1937 végén a Demokratikus Szövetség vette át; ennek keretében folytatódott az Ekésfront, a MADOSZ, a Szocialista Párt és egyes helyi szociáldemokrata szervezetek együttműködése. A hitleri Németország reváns-háborús készülődésének veszélye mind parancsolóbban állította előtérbe a munkásosztály akcióegységét. Az RKP újabb javaslatokkal fordult a szociáldemokrata párthoz. 1939. évi VI. plenáris ülésén elsőrendű feladatként határozta meg az erők összpontosítását „az egységes front, az antifasiszta népfront és egy, a hazafias erőköt tömörítő széles front sürgős megvalósításáért“.

A katonai-fasiszta diktatúra bevezetése és Romániának a szovjetellenes háborúba kényszerítése után a Román Kommunista Párt volt az egyetlen szervezett politikai erő, amely a népi-nemzeti érdekeket kifejező elvi programmal látott hozzá az összes demokratikus-hazafias törekvések összefogásához. 1941. szeptember 6-án platformban összegezte a feladatokat: a katonai-fasiszta diktatúra megdöntése; a Szovjetunió elleni háború megszüntetése és harc a Szovjetunió s valamennyi szabadságszerető nép oldalán a hitlerista Németország ellen; a hitleristáknak az országból való kiűzése; Románia függetlenségének és nemzeti szabadságának a kivívása; az összes hazafias erők képviselőiből álló kormány megalakítása; Erdély északi részének felszabadítása; a hazaárulók letartóztatása és megbüntetése.

E célok valóra váltásának biztosítékát a párt a munkásosztály akcióegységének és az egész népet felölelő antifasiszta egységfrontnak a létrehozásában látta. Felhívta az összes politikai pártokat, csoportosulásokat, az összes hazafiakat „a román nép Nemzeti Egységfrontjának a megvalósítására“, egyetlen feltételt szabva meg az együttműködéshez: szembefordulást a hitlerista megszállókkal, a fasiszta katonai diktatúrával és a szovjetellenes háborúval.

A kommunista párt felfogása szerint a fasiszmus ellen és a román nép nemzeti felszabadításáért létrehozandó Nemzeti Egységfront alapja a munkásosztály két pártjának, a Román Kommunista Pártnak és a szociáldemokrata pártnak akcióegysége kell hogy legyen. „A munkásosztály egysége nélkül — szögezte le az RKP KB 1941. július 8-i körlevele — nem lehet sikerrel megszervezni a román nép harci egységét sem nemzeti felszabadulása érdekében.“ Hasonló értelemben fogal-

mazódott meg ez a probléma az 1941. szeptember 6-i platformban is: „A kommunistáknak a munkásosztály egységfrontja létrehozásáért kell dolgozniuk a vállalatokban a szociáldemokrata, a nemzeti parasztpárti, gárdista és pártonkívüli munkásokkal. *Ugyanakkor azonban meg kell valósítani az egységfrontot a szociáldemokrata párttal is, központi és helyi vezetőszerzeivel, a közös ellenség, a fasismus ellen.*“ (Az RKP KB mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Tanulmányi Intézet Levéltára, AB XXV—11. 989.)

A tömegek ellenállási mozgalmának szervezése és fejlesztése mellett (ez munkabér-konfliktusok, sztrájkok, szabotázsakciók formájában nyilvánult meg) a kommunista párt nem tévesztette szem elől egy pillanatra sem a munkásosztály akcióegysége létrehozásának mind sürgetőbb feladatát. 1942. januári határozata ismételten hangsúlyozta az egységfront jelentőségét mint egy széles nemzeti koalíció létrehozásának alapját. Ugyanezt az álláspontot hangoztatta 1942. május 1-i kiáltványában. A munkásságot, „a román nép élcsapatát“ egységfront- és akcióbizottságok alakítására szólította fel azonnali követelések kiharcolása végett, továbbá a hitlerista háborúval szembeni ellenállásának, a szovjet nép harcával és a nemzetközi proletariátussal való szolidaritásának kinyilvánításáért.

Kedvezően befolyásolta az RKP egységfront-javaslatainak figyelembevételét az SZDP KB 1943. februári határozata a munkáspártok akcióegységének, valamint a szakszervezeti mozgalom egységének kérdésében. Ezt követően megszapordtak a kommunista pártnak a szociáldemokratákkal való egység kialakítására irányuló akciói. Létre is jött a kommunista és szociáldemokrata párt között egy elvi meg egyezés az utóbbi részvételét illetően az Antihitlerista Hazafias Arcvonalban. Bár az SZDP vezetősége utólag visszavonta a meg egyezés feltételeit, a tárgyalások folytatódtak, s hajlandónak nyilatkozott párhuzamos akciók szervezésére a kommunista párttal. A két párt közötti közeledés meggyorsulását az akadályok és nehézségek sokasága ellenére is előmozdította az antifasiszta erők aktivizálódása a szovjet hadsereg győzelmeinek hatására, számos közös akció kibontakoztatása az antoneszkánus rendszer és a náci megszállók ellen, nemkülönben néhány szociáldemokrata vezetőnek az együttműködést célzó hosszas politikai tevékenysége. Végül is a nézetazonosságig jutó közeledés az életbevágó kérdések — a nemzeti lét megmentése és az országnak a fasiszta iga alól való felszabadítása — tekintetében a kommunista és szociáldemokrata párt vezetősége közötti konkrét tárgyalásokhoz vezetett a munkásegységfront létrehozása végett.

A munkásegységfront irányvonalának kidolgozásában az RKP részéről többek között Lucrețiu Pătrășcanu, Iosif Rangheț, Constantin Părvulescu, Emil Bodnaraș, Constantin Agiu, Petre Constantinescu-Iași, Mihai Magheru, Petre Ioan és Vasile Bagu, az SZDP részéről Teodor Iordăchescu, C. Titel-Petrescu, Ștefan Voitec, Lothar Rădăceanu, Victor Bratfăleanu, Ion Pas, Zaharia Tănase és Nicolae Deleanu vett részt.

A munkásegységfront álláspontját 1944. május 1-i programkiáltványa szögezte le, amely hírül adta, hogy a munkásosztály, a romániai társadalom legelőrehaladottabb osztálya forradalmi hagyományaihoz híven a szabad, független és demokratikus Románia megteremtéséért folyó harc élén áll:

„Május 1-én, a szervezett munkásság *harci és reményesgteli* napján, egyesülve a kommunistáktól a szociáldemokratáig, *határozott harcra* hívja fel az egész munkásosztályt, az összes szervezett és szervezetlen munkásokat, az egész román népet, az összes társadalmi osztályokat és rétegeket, az összes pártokat és szervezeteket, függetlenül politikai színezetüktől, vallásos meggyőződésüktől és társadalmi hovatartozásuktól, a következőkért:

Azonnali béke!

Az Antonescu-kormány megdöntése! Az összes antihitlerista erők képviselőiből álló nemzeti kormány megalakítása!

A hitlerista seregek kiűzése az országból, a német hadigépezet szabotálása és szétfűzése!

A felszabadító Vörös Hadsereg támogatása!

Szövetség a Szovjetunióval...

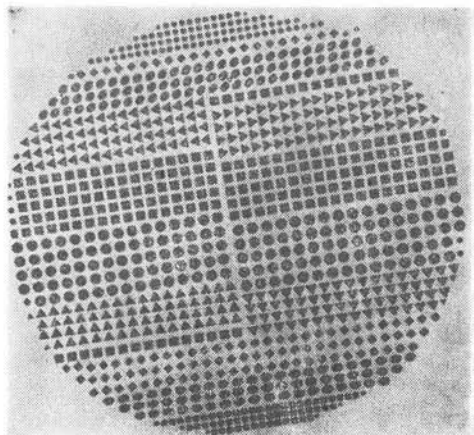
A szabad, demokratikus és független Romániáért!" (Documente din istoria Partidului Comunist din România II. București, 1953. 381—382.)

A politikai síkon megkötött munkásegységfront döntő jelentőségű tényezővé vált a román nép mozgósításában a fasiszta diktatúra megdöntése és a hitlerista háborúból való kilépés érdekében. De ezen túlmenően a munkásegységfront alapján megvalósított szakszervezeti egység megsokszorozta a munkásosztály erejét, közvetlen mozgatójává vált terebélyesedő akcióinak, a proletariátus vezető szerepének növekedésének a faszizmus elleni harcban. A munkásegységfront kifejezésre juttatta a két munkáspártnak azt az elhatározását is, hogy összehangolják erőfeszítéseiket az antifasiszta célok valóra váltásán túl olyan más feladatok elvégzésében is, mint az ország demokratizálása, az elsőrendű fontosságú gazdasági és társadalmi követelések kivívása.

A proletáregység szilárd alapnak bizonyult az antifasiszta harc növekedésében, a fegyveres felkelés előkészítésében. A létrejött munkásegységfront-bizottságok és hazafias bizottságok a munkásoknak a fasiszta terror ellen és gazdasági követeléseik teljesítéséért vívott harcát szorosan egybekapcsolták a fasiszta diktatúra megdöntéséért folytatott küzdelemmel, a nemzeti katasztrófa elhárításával. A munkásegységfronton át vezetett az út a Nemzeti Demokrata Blokk megalakításához, az összes demokratikus és hazafias erők politikai szövetségéhez 1944 nyarán, ami újabb jelentős lépéssel vitte előbbre az antoneszkánus rezsim felszámolásának közvetlen előkészületeit, az 1944. augusztus 23-i történelmi aktus megvalósítását.

Vajda Lajos

Victor Vasarely grafikája

A hazai politikatudomány mérlegéhez

Nehéz volna korunk sajátosságát egyetlen általános jegyben summázni, hiszen az számos konkrét jellegzetességből, részjegyből áll össze. Annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy soha az eddigi korok folyamán a politikumnak nem volt a maihoz mérhető jelentősége és szerepe. Aligha lehetne túlzásnak minősíteni azt a gyakori jellemzést, amely szerint korunkban a politikum valósággal „condition humaine”-né lépett elő. Ellenkezőleg, ez ma már olyannyira igaz, hogy még a Victor Hugo-i gondolatról is — az ember politizál, ahogy lélegzik — hovatovább kiderül féligazság-jellege, mégpedig a szónak nemcsak átvitt, hanem közvetlen értelmében is. Sőt napjainkban elsősorban éppen az igazság „másik felére” tevődik át a hangsúly, arra tudniillik, hogy az embernek ahhoz, hogy egyáltalán lélegezhessen, politizálnia kell. Olyan, az emberi lét tényleges alapjait érintő változásokról van tehát szó, amelyek mintegy eleve magukban hordozzák a politika tudományos vizsgálatának, a társadalmi kutatásban a politikatudomány minden oldalú kimunkálásának sürgető parancsát.

Alig néhány esztendő alatt nemcsak mennyiségileg, de tartalmilag is jelentős szakirodalom jött létre. Az átfogó jellegű munkák sorát Kallós Miklósnak a politikai tudatról írott munkája nyitotta meg (*Conștiința politică*. București, 1968), amely mintegy előkészítette a talajt a hazai politikatudomány önálló, eredményes műveléséhez. Ezt követte 1970-ben egy döntő jelentőségű munka, Ovidiu Trăsnea-nak a politikatudomány történetét és episztemológiai problémáit felvázoló könyve, amely úgyszólván megvetette a hazai politológiai kutatás alapjait (*Știința politică*. București, 1970). A nagyobb lélegzetű művek közül feltétlenül említést érdemel még Marin Voiculescunak a politikai tanok történetét tárgyaló könyve (*Istoria doctriinelor politice*. București, 1970), valamint Aneta Busuioacnak a politikum és a társadalmi rendszer működése közötti összefüggést vizsgáló munkája (*Politicul și conducerea societății*. București, 1973). Ugyancsak ebbe a felsorolásba kívánkozik a *Teorie și metodă în științele sociale* című, a hazai társadalomtudományok fejlődésében fontos szerepet betöltő sorozat legújabb, kilencedik kötete is, amely O. Trăsnea szerkesztésében betekintést kíván nyújtani — egy tanulmánygyűjtemény lehetőségeihez mérten — a hazai politikatudomány műhelyébe (*Studii de știință politică*. București, 1973).

Persze a többé-kevésbé monografikus igényű munkákon túl a hazai politológia elméleti és módszertani kimunkálásában jelentős szerepet játszik az a nagyszámú tanulmány, amely az utóbbi évtizedben akár önálló füzet alakjában (pl. O. Trăsnea: *Curențe și orientări în politologia contemporană*), akár gyűjteményes kötetben (pl. *Politică, știință, conducere*. Cluj, 1972), akár pedig a *Revista de filozofie*, a *Lupta de clasă*, illetve *Era socialistă*, az *Anale de istorie*, *Viitorul so-*

cial és más folyóiratok hasábjain között cikkek formájában látott napvilágot. Érdemes megjegyezni például, hogy a felsőoktatásügyi folyóirat mellékleteként megjelenő *Forum, științe sociale* című időszaki kiadvány, amely ma már jelentős tényező a hazai társadalomtudományi kutatás ösztönzésében és népszerűsítésében, külön számot szentelt e kérdéseknek.

Terjedelmes névsor kerekedne ki, ha számba vennénk mindazokat, akik valamennyire is tudományos igénnyel politológiai szakproblémákkal foglalkoznak. Am ha nem is törekedhetünk teljességre, az eddigi felsorolást legalább három névvel ki kell még egészítenünk. Mindenekelőtt Ion Ceterchit kell kiemelni, aki mind elméleti, mind szervezeti munkásságával, O. Trásnea mellett, úttörő szerepet vállalt, Valter Roman és Silviu Brucan neve pedig ugyancsak elválaszthatatlanul összefonódott a romániai politológia létrejöttéért kifejtett szervezői, illetve elméleti munkássággal.

Az egész folyamatot szerencsésen elősegítette az a tudományszervezői tevékenység, amelynek eredményeként a hazai marxista politikatudomány kimunkálását célzó mozgalom intézményes formát kapott, s ez lehetővé tette a rendelkezésre álló eszközök és erőfeszítések egybehangolását, tervszerű összpontosítását a döntő cél irányában. Már 1968 márciusában megalakult az Asociația Română de Știința Politică, amely még ugyanazon év szeptemberében tagja lett az AISP-nek. Ezzel párhuzamosan megfelelő szervezeti keretet kapott a politikatudományi ismeretek szakosított oktatása, többek között a Ștefan Gheorghiu Társadalomtudományi Akadémián létesített filozófiai és politikatudományi karon. Igen fontos állomást jelentett a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának életre hívása 1970 februárjában, annál is inkább, mivel az Akadémia keretében létrehozott politikatudományi osztály révén a kutatás országos méretű, részleteiben is kidolgozott tudományos programot és a megvalósításához szükséges anyagi eszközöket kapott. A legmagasabb fokon biztosított, átfogó jellegű intézményes forma lehetővé tette az olyan problémák kiemelt jelentőségű vizsgálatát is, amelyek — hazánk sajátos helyzetéből eredően — a társadalmi-politikai lét egészében hangsúlyozott figyelmet érdemelnek és követelnek. E követelmény jegyében született többek között az Institutul de Științe Politice și de Studiere a Problemei Naționale, amelynek konkrét kutatói tevékenysége a társadalmi-politikai viszonyok egyik igen jelentős területét öleli fel.

Eredményeivel a hazai politológia viszonylag korán nemzetközi viszonylatban is elismerést vívott ki. Része volt ebben annak a tevékenységnek, amelyet a romániai politológiai mozgalom a politikatudomány nemzetközi szövetségének tagjaként a megalakulásától számított alig fél évtized alatt kifejtett. Ezt példázza politikatudományunk képviselőinek részvétele mind a Münchenben 1970-ben megtartott VIII., mind pedig a múlt év őszén Montrealban megrendezett IX. politikatudományi világkongresszuson. Mindkettő kiváló alkalmat kínált arra, hogy az ülészakokon előterjesztett 13 közleményükkel bizonyosságot tegyenek a politológiai szakproblémák marxista szellemű megközelítésének tudományos értékéről. De ezen túlmenően politikatudományi szövetségünk közvetlenül is bekapcsolódott a nemzetközi fórum állandó munkájába, többek között azáltal is, hogy társrendezői szerepet vállalt az AISP 1972. évi bukaresti kerekasztal-értekezletének lebonyolításában. Már maga az a körülmény, hogy alig három és fél évvel a romániai szövetség megalakulása után, a nemzetközi fórum fővárosunkat választotta a minden évben megrendezésre kerülő kerekasztal-értekezlet székhelyéül, a hazai politológia növekvő nemzetközi tekintélyének tanújele. Egyébként újabb bizonyítékot szolgáltatott erről az AISP vezető tanácsának a montreali világkongresszuson előter-

jesztett jelentése, amely külön kiemelte a román szövetség érdemét a kerekasztal-értekezlet sikeres megrendezésében. Tegyük mindehhez hozzá, hogy Ion Ceterchinek, a Romániai Politikatudományi Szövetség főtitkárnak az AISP végrehajtó bizottságába történt beválasztása elismerőleg nyugtázza a romániai politológiai mozgalom nemzetközi viszonylatban kivívott rangját.

*

Önálló státusának elismertetése, hivatalos szaktudományként való bejegyzése — bármennyire perdöntő jelentőségű mozzanat is — a politológia ontológiai és episztemológiai emancipációjának útján csupán az első lépésnek számít. Az önállóság összehasonlíthatatlanul fáradságosabb, bonyolultabb része csak ezután következik. A politikatudomány igazában nem állhat saját lábára mindaddig, amíg ki nem munkálja a maga önálló fogalomrendszerét, módszertanát.

„A politikatudomány — O. Trăsnea meghatározása szerint — az az önálló szakdiszciplína, amely a politikumnak mint komplex, de ugyanakkor sajátos társadalmi jelenségnek a keletkezését, lényegét és fejlődési törvényszerűségét tanulmányozza.“ (259.) Ha filozofikusan akarnók magunkat kifejezni, azt kellene mondanunk, hogy a politológiának a tárgya a „politikumnak mint politikumnak“ a vizsgálata. Pontosabban szólva, a politikum lényegi jegyeinek a kihámozása és azonosítása most már olyan szaktudományos elemzést igényel, amely a politikumot a többi társadalmi jelenségtől vagy viszonytól eltérő, különös mivoltában ragadja meg, hogy belső törvényszerűseibe tényleges betekintést nyújtson. Csakhogy ez a követelmény már önmagában aktivizálódó vitagócnak bizonyul, annál is inkább, mivel szaktudományos egyértelműséget sürgető határozottságával, akarva-akaratlan, mintegy kiugratja a terminussal kapcsolat kétértelműségeket, bizonytalanságokat, kérdőjeleket. Sokatmondóan jelzik ezt azok a véleménykülönbségek, eltérő álláspontok, amelyek éppen az utóbbi időben a felsorolt tanulmányokban a politikum sajátos mibenlétének elemzése kapcsán napvilágra kerültek. Nos, hiba volna mindebben, elhamarkodottan, a próbálkozás kilátástalanságát látni, és ezen a címen abbahagyni a vitát. Ellenkezőleg, éppen azt a konklúziót kell belőle levonni, hogy a fogalmak kikristályosításában még sok a tennivaló.

A szigorú tudományos igény mindenekelőtt arra kötelez, hogy kritikailag újraelemezzük és hitelesen ellenőrizzük mindazt, amit a történelmi-materialista felfogás nevében — és számlájára — a filozófiai, illetve társadalompolitikai szakirodalom korábban felhalmozott. Ez a feladat távolról sem könnyű, mivel — különösen a dogmatikus szemlélet befolyására — számos eszmei torzulás, belemagyarázás, téves vagy leegyszerűsítő értelmezés, pontatlanság nehezítette meg, illetve tette szinte lehetetlenné az eredeti marxi—lenini felfogás felidézését. Am e feladat igazi bonyolultsága voltaképpen abból következik, hogy a hitelesség számonkérése egyben a korszerűség igényének maradéktalan teljesítését kell hogy szolgálja. Egyrészt el kell végezni — még hozzá szigorú alapossággal — az eddigi értékeléseket, válaszokat módosító, kiigazító, kiegészítő, részeredmények kritikai számbavételét. Erre hívja fel a figyelmet, többek között, Silviu Brucannak Trăsnea könyvéről írott recenziója (*Lupta de clasă*, 1970. 12.). Érvelése annál is inkább figyelmet érdemlő, mivel az utóbbi időben végzett antropológiai kutatásoknak azokra az eredményeire hivatkozik, amelyek tanúsága szerint — az ismert engelsi megállapítástól bizonyos mértékig eltérően — bármely ősi társadalomban — ha évezredek át fennmarad — megvannak a tekintély s hatalom megszervezésének és elosztásának meghatározott formái, még az osztályok teljes elkülönülésének és az állam létrejöttének folyamata előtt.

Másfelől a korszerűség megköveteli a napjaink valamennyi számottevő politikai irányzatával való rendszeres és igényes eszmei konfrontációt. Az ilyen vitázó szembesülés megkerülhetetlen tudományos követelmény, hisz csak ebben a dialógusban ismerheti fel a marxista politikatudomány elméleti és módszertani gyöngeségeit, ellenőrizheti korigényű kiteljesedését. O. Trăsnea alapvető munkája, a *Teorie și metodă în științele sociale* sorozat politikatudományi kötetének tanulmányai, A. Busuioc könyve, valamint a *Revista de filozofie* és a *Viitorul social* hasábjain közölt cikkek jó része mind-mind arról tanúskodik, hogy a hazai politikai szakirodalom kibontakozását — egyebek között — éppen a termékeny dialógusra való tudatos törekvés határozza meg. Legalábbis részben ezzel magyarázható az a fokozott elméleti érzékenység, amellyel viszonylag még fiatal szakirodalmunk a politikum és szerepe eddigi értelmezésének elégtelenségeire lépésről lépésre reagál.

Miként a vitából, illetve az eszmecsereből kiderül, mindenekelőtt a politikum önálló létszféra-mivoltának a problémája sürget a korábbinál alaposabb, sokoldalúbb tanulmányozást, árnyaltabb, igényesebb megközelítést. Jóllehet a kérdés még távolról sem lezárt, a vizsgálódásnak és az álláspontok egybevetésének eddigi eredményeiből már kihámozható néhány figyelemreméltó gondolat. Elsőként azt a következtetést kell kiemelni, hogy nem szabad feltétlenül egyenlőségi jelet tenni a politikumnak mint létszférának az önállósága és a politikum lényegének a kérdése közé. Bár szervesen összefüggnek, a két kérdés egybemosása, akarva-akaratlan, számos téves konklúzióra adhat alkalmat, amint azt, többek között, a politikumnak egyértelműen az elidegenedettségek szférájával való azonosítása is példázza. Ez a szemlélet egy kalap alá veszi a sajátosan önálló létszféra kérdését a tevékenység feltételeinek a termelők feletti uralmával, holott az utóbbi csupán meghatározott történelmi forma az előbbihez képest, amely a társadalmi mivoltból eredő szükségszerű tartalmat fémjelzi. Másfelől ebben az önállóság kérdését egyértelműen a lényeggel egybemosó szemléletben éppen az sikkad el, ami a legfontosabb, hogy tudniillik az önállóság nem valamiféle „különlényegűséget“ jelöl, hanem ellenkezőleg, szervesen összefügg a társadalmiság egyik alapvető specifikumával, azzal, hogy itt a mozgás a történelmileg meglevő, objektív lehetőségek között választó, céltudatos emberi cselekvés révén valósul meg.

Minthogy a politikum a kifejezetten felépítményi, meghatározott célt követő tevékenységgel függ össze, a társadalmi mozgásban szubjektív mozzanat érvényesülését fejezi ki, joggal felmerül e jelenség objektivitásának kérdése. Ez már azért is elvi jelentőségű probléma, mivel végső soron tudományról csak ott és annyiban lehet szó, ahol és amennyiben a kutatásnak ténylegesen objektív realitással van dolga. Elegendő csupán a már említett Forum-kiadvány, de főleg a *Teorie și metodă în științele sociale* sorozat politikatudományi kötetében összegyűjtött tanulmányokba belelapozni, hogy ráeszméljünk e kérdés összetettségére, sokrétűségére. Így cseppet sem meglepő, hogy az egyéni válaszkérés annyira széles skálájú: kezdve a politikai érdekviszonyok objektív struktúra-mivoltának a kimutatásától, egészen a politikának mint szubjektív tevékenységnek és a politikumnak mint objektív jelenségnek a megkülönböztetéséig.

Talán az egyik csakugyan újszerű, közvetlenül vagy közvetve termékenynek ígérkező és egyszersmind a legtöbb vitaalkalmat szülő próbálkozás a politikum lényegének és szerepének a modern rendszerelmélet álláspontjáról történő megközelítése. Abban ma már úgyszólván valamennyi hazai szerző egyetért, hogy a politikumot a maga különös mivoltában csak a társadalomnak mint rendszer-egésznek a perspektívájából lehet és kell megragadni. Am a kérdéssel foglalkozó

írók jó része (gondolunk itt O. Trásnea, S. Brucan és mások cikkeire) óvatos-
ságra és fenntartásra int azzal a — különösen az amerikai politológiában jelent-
kező — igényel szemben, amely abszolút magyarázó elvvé kívánja emelni a politikum értelmezésében az általános rendszerelméletől, illetve a kibernetikától
közvetlenül kölcsönvett fogalmakat, módszereket. O. Trásnea például a jelenkori
fő politikatudományi irányzatok számbavétele során (*Revista de filozofie*, 1971. 1.)
éles szemmel fedi fel és bírálja a strukturalista funkcionálismodellen, illetve a kibernetikai
modellen alapuló magyarázat önkényességeit, egyoldalúságait. Persze, ez
az elmarasztalás nem magának az elgondolásnak, nem a korszerű tudományos
eredmények, módszerek felhasználására irányuló igénynek szól, hanem azoknak,
a kérdés elméleti lényegét megkerülő technicista megoldásoknak, amelyeket e
törekvés fő nyugati szószólói, David Easton, Morton Kaplan, Karl Deutsch és
mások kínálnak. A politikatudományi kötetben, de a már felsorolt folyóiratok
hasábjain is találunk olyan tanulmányokat, amelyek az önkényes megoldás okainak
bírálati elemzése alapján marxi állásponton próbálják hasznosítani a rendszer-
elmélet és a kibernetika kínált új heurisztikai és módszertani lehetőségeket.

A legmerészebb lépésre a jelzett irányban A. Busuioc vállalkozik, aki köny-
vében kísérletet tesz arra, hogy a politikumot a társadalmi rendszer központi
vezetésének integrált és integráló funkciót betölteni hivatott alrendszereként írja
le. Okvetlenül igazat kell adni a szerzőnek abban, hogy a társadalom rendszer-
mivolta elképzelhetetlen szervezői tevékenység nélkül, és hogy a politikum mint
sajátosan társadalmi jelenség mindenekelőtt éppen ehhez a tevékenységhez kap-
csolódik. Kérdés azonban, hogy mennyiben indokolt ezt a funkciót történelmileg
kialakult formájával azonosítani. Vajon jogos-e és tudományosan egyáltalán meg-
engedhető-e a politikumot közvetlenül a rendszerlétből levezetni, különösen, ha
figyelembe vesszük, hogy az élő organizmus, az egész szerves világ ugyancsak
önszabályozó, dinamikus rendszert alkot. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Marx
jellemzése szerint a társadalom egyetemes rendszerré formálódása csak a tőkés
termelési viszonyok talaján ment — és mehetett — végbe. „*Dologi* függőségre
alapozott személyi függetlenség — írta Marx — ez a második nagy forma, amely-
ben először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az egyetemes vo-
natkozásoknak, minden oldalú szükségleteknek és egyetemes képességeknek egy
rendszere.“ (*Marx—Engels Művei*. 46/I. 75.) Nos, éppen ezen a fokon kerülhetett
sor a szigorúan gazdasági és szigorúan politikai szféra kölcsönös elhatárolódására,
ami félreérthetetlenül arra utal, hogy történelmileg lehetségessé és gyakorlatilag
ténnyé vált a közvetlen lét objektív társadalmiságának és a társadalmiság *mikéntje*
kérdésének az összrendszer szintjén történő elkülönülése. Ezzel kiderül, hogy a
politikum a rendszert mint egészet érintő társadalmi viszony, amelynek sajátos-
sága éppen abból ered, hogy szükségképpen magában hordozza a közösség társa-
dalmi léte *mikéntjének*, a rendszermozgás irányának, a történelmi célnak a kér-
dőjelét.

Sztrányiczki Gábor

Az embernek joga van a nevetéshez, és joga van nem tudni, hogy min nevet.

Ez az utóbbi jog igen demokratikus. Kiterjed a bölcsre és a balgára, a tanulatlan gyermekekre és a halálig tanuló jó papra.

A tömegpusztító fegyverek titka már ismert, de a nevetés megmaradt titoknak. Mert még a megvásárolható züllött bohóc sem lenne képes kiszolgáltatni és elárulni.

Ebben nem a tárgy értelmi megközelíthetlenségét gyanítom. Hanem azt, hogy az emberi közösség eredményesebben védi szellemi fegyvereit, mint a Liliputi császárság tengernagyi hivatala a hadititkot.

Emberségünk diadala ez: biztonsági katonáink már Arisztotelészt is megtévesztették, és Schopenhauer sem jutott a lényeghez közelebb. És ha elolvassuk a *Bergson-jelentést*, a nevetésnek ezt a sárگا könyvét — mosolyognunk kell azon, hogy a szellem rendkívüli megfigyelőjét miképpen kaulozolja az elhárító szolgálat a tervosztály helyett a szenespincébe, amit aztán a nevetés csarnokának vél az igazlító... Az emberek titkos szövetsége folytán minden bizonynal könnyebb lehetett megteremteni Liliput országát, mint fölparcellázni. Mert aki a komikus világot méri, közben nemcsak a meghatóan nevetséges birodalom kiterjedésével bajlódik, hanem egy légies és magasrendű maffiával is, amely hol levág a mérőszalagból, hol hozzátold.

Igy őrzi meg a nevetést a szellem önmagának. És bizonyosnak tartom, hogy a nevetés sohasem szegődnek az erőszak és esztelen hatalom szolgálatába.

Robotos Imre könyve* ezt a sokévezredes jogot csorbitja, mert ésszerűen vizsgálja, hogy mit lát meg a világból Arisztophanész vagy Calvino.

Bár az író lehetetlenre vállalkozik — nem tanulva mások kárából —, őszinte izgalommal kísértetem végig elszánt és felelős kalandját. Ez az együttérzés nem egyszerűen a személynek szól, és nem is a bírálónak, aki annyi jóindulatot tanúsított irányomban, még itt a könyvben is. A rólam írt tanulmánya megnehezíti feladatomat, mert egyszerű kever a visszadicsérés vagy a háládatlanság gyanújába. Nincs mit tenni, mint vállalni a látszatokat, lévén, hogy az mindég is velejár a véleménnyel.

Az, ami az elemzésében vonz — és megtart a tanulmányok vonzásában —, lényegében a magatartás, az emberi felelősség.

Robotos Imre hűsz és egynéhány éve foglalkozik a nevetés vizsgálatával, szavait életével hite-

NÉMETH ANDOR: A szélén behajtva. — Olvasóink első-sorban Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ából ismerhetik nevét, noha József Attila, Karinthy Frigyes, Déry Tibor egykori barátja, a kritikus, az esszé- és prózáíró, a költő, a szerkesztő Németh Andor a XX. századi magyar irodalomban nem „elhanyagolható” tényező; nem csupán a klasszikusokká vált kortársak életrajzában biztosított az irodalomtörténeti helye, hanem mindenekelőtt irodalomkritikai munkássága vár behatóbb elemzésre, megérdemelt népszerűsítésre. Válogatott írásainak testes kötet, Réz Pál gondozásában, a verseket, kisebb tanulmányokat és bírálatokat, a József Attiláról írt könyvet (*József Attila és kora*) és Németh Andor emlékiratait öleli fel (töredékesen); kimaradt belőle a Franz Kafkáról írt, eddig csupán franciául megjelent, Réz Pál utószavában is nemzetközileg úttörőnek minősített tanulmány — azzal az ígérettel, hogy az elbeszélésekkel és publicisztikai írásokkal együtt egy későbbi kiadványban kaphat majd helyet. Az igényes, nagyközönséghez és szakemberekhez egyaránt szóló kiadvány nyeresége egy ki-vált Déry-esszé Németh Andor talányos és már-már feledésbe merülő alakjáról. (*Magvető, 1973.*)

A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák. — Hatodik nyelvemlékünk az 1957-es ismertetés után bővebb jegyzetekkel, részletesebb, a közben megjelent szakirodalomra is utaló magyarázatokkal, ugyancsak Farczády Elek és Szabó T. Attila gondozásában kerül az olvasó asztalára, tekintélyes — ötezres — példányszámban. A közelmúltban elhunyt, neves levéltári kutató, a marosvásárhelyi Farczády Elek és a kitűnő nyelvész-

* Robotos Imre: A nevetés vonzásában. Ertelmezések a szatíra és a humor köréből. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

TÉKA

professzor közös munkája a tudományos pontosság és műgond példája. A kiadó is ehhez az igényességhez igazodott a könyv kiállításában, a grafikai kép és a védőborító megtervezésében, a nyomdai kivitelezésben. (*Kriterion, 1973.*)

MARCO G. MARCOFF: *Traité de droit international public de Pespacé.* — M. G. Marcoff professzor munkája az utóbbi évtizedek legjelentősebb világűrjogi kézikönyveinek egyike. Rangos helyét anyagának gazdagsága és tudományos rendszerezése biztosítja. A több mint nyolcszáz oldalas kézikönyv magában foglalja a nemzetközi világűrjog legfontosabb kérdéseit; tartalmazza az ehhez kapcsolódó tudományos tételek összevetését, valamint azok történelmi fejlődését a különböző — szocialista és nem szocialista — államokban. Kiemeli a világűrjog megjelenésének és fejlődésének fontosságát, különösen a második világháború utáni időben. A könyv nemcsak a szakembereknek íródott; számíthat azok érdeklődésére is, akik meg akarják ismerni az egyes államoknak a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetét rendező jogalkotó tevékenységét. (*Editions Universitaires Fribourg, 1973.*)

GHEORGHE ENESCU: *Filozofie și logică.* — A filozófus nem a mindennapi, megszokott nyelven gondolkodik, hanem filozófiai kategóriákkal dolgozik; létezik egy sajátos logikája ennek a tudománynak. És máris adva van a logika kapcsolata a gondolkodás tudományával, azzal, amelyben racionalizálunk, bizonyítunk, rendszerezünk. Mindezt nem lehetne a logika mellőzésével. Ugyanakkor a logika mint önálló tudomány nem nélkülözi az elvont kategóriák ráhatását, mondhatni, sajátos filozófiája van. A filozófia és a logika — habár külön feje-

lesíti. Ez a könyv titokban az elemző és az elemzett téma ezüstlakodalmára készült, olyan módszeresen vagy hajrában, mint az elmúlt huszonöt esztendő.

Bár evvel munkámat nehezítem, és csökkentem szavaim hitelét, mégsem titkolhatom el, hogy a szerző lokálpatrióta társam, és atyai barátom.

Mindezt azért említem, mert csakis így lehettem néhány — számomra meghökkentő vagy elgondolkoztató — műítészi megnyilvánulásának tanúja. Az eltelt idő, az ezüstlakodalomig — gazdag volt a tanulmányíró számára is váratlan helyzetekben. Így például nem feledkezhetem meg arról, hogy Robotos Imre egy időszakban a *közlés szándéka nélkül* írt elemzéseket a humorról. Talán napló helyett, talán a lakáshivatali tisztviselőség fantasztikus továbbértelmezéseképpen. Mivel akkor csak korlátozott számban adhatott szobát szülővárosom munkásainak, esetleg azért utalta Cervantest a bővített kényelmű Pantheonba.

Így hát mindenekelőtt drágák ezek a tanulmányok, és kétségtelenül többé állnak írójuknak, mint nekem, aki könnyű szóval bírálom. Robotos a neveltségesség forrását az objektív világban tapasztalja, és fölfogását látszat szerint könnyű megtámadni; mert jóhiszeműségében ellentmondásokba is keveredik.

„Arisztophanész felületesen ítelt Szókratésről“, Szókratész a *Felhőkben* mint a legjellegzetesebb szofista szól a történelemhez. Apró, bölcs és óriás szócsavaró.

Neveltségesség volna, ha illetéktelenül megtámadnám Szókratészt, a gondolkodás történetének csodatevőjét.

De talán Arisztophanész láthatott benne valamit, amit mi már nem láthatunk. Hiszen ne feledkezzünk meg arról, hogy Szókratész főként egy nagy író (és költő), a titáni Platón megjelenítésében él tovább.

De miért neveltségesség a Manchai lovag, aki az erényekért indul harcba? „Don Quijote humánusma sértetlen maradt“ — írja Robotos. Viszont hogyan vált mégis — a korszakok folyamán — neveltség tárgyává? Robotos elemzése evvel az ellentmondással sem küzd meg. És harca nem ígér sikert még úgy sem, ha engem vesz maga mellé Sancho Panzának.

És itt van Brecht, vaskos leleplezéseivel. A tanulmányból inkább megismerjük a leleplezés tényét, mint módját. Nem a neveltségesség születésébe avat be az elemzés, mint inkább a neveltségesség kommentárjába.

Calvino műveinek vizsgálata főként a részletekkel hat. Calvino lírája eloszlik. Kiszárad a rengeteg, amely hatalmasan zúg, a famászó báró lázadó bölcsességéről. Úgy nem lehet szétválasztani itt a szépséget a humortól, akár Hamupipóke kupacában a rizksását és a mákszemeket. Csak az égi madarak önkéntes munkájára várhatunk; Robotos hasztalan válogat ésszel és szakértelemmel, az új kupacban ismét együtt van a mákszem és a rizksása.

Az emberi tévedések mellé azonban ellensúly-

ként helyezük Robotos lényeges következtetését: a világban jelen van a valóságosan nevetséges; a nevetetés erre épít.

Minden egyéb a világ rágalmozása; ellen-hős parádé, nem is érdekmentes hőstelenítés. Lássuk hő-siesítés nélkül a hőstelenítést, ezt a divatos és mindennapi merényletet. Amely olyan közönségesnek tűnik már, akár a kábítószer-csempészekről szóló hírek vagy egy repülőgépetlétetés.

Robotos lényeges érdeme, hogy reámutat a nevetség valóságára —, olyan korban, amikor már-már a szellem szabad megnyilatkozásának mutatkozik az.

*Mert minden, ami létre kel
Megsemmisülést érdemel*

— mondja Mefiszto a Faustban. És ezzel föltárja a valóság ellentmondását, amelyben egyszerre feszül a születés és pusztulás, a lét és annak kritikája.

*Csak ami volt, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra*

— írja József Attila, hogy a világ lehetséges ké-pének természetét elmondja. Úgy hiszem, a meghaladott, de a jövő elemeivel egyszerre létező túl-élő tartalmakból születik mindig a nevetséges. De csak a nevetségesség szellemi teremtői ismerik, hogy miképpen.

Ne érintsük kézzel a megalkotott szerkezetet, mert megáll, és kerek, rugók, billegők kusza együt-tesének mutatkozik majd, akár az elromlott kro-nométer.

Elég, ha a szerkezet mánusának mozgását figyel-jük, és ebből következtetünk. Robotos tudja, hogy mindez a valóságból származik, és az idő célra-törő mülását mutatja. Bár állítólag Robotos a ne-vertséges tárgyi létezését fölleslegesen, sőt tévesen hangsúlyozza: mintha a társadalmi folyamatok szem-élytelenül is nevetethének egymáson...

Az ideológus Balázs Sándor megjegyzése ez. Egy gondolkodó, aki a komikum kérdésében az évek folyamán elmélyedt, és a könyvében talán el is rejtezt. Így félig-meddig reánk, a humor árva hátramaradottaira bízva az igazságokon való osz-tozkodást.

Megjegyzése bizonyára érvényes, de nem ismer-jük időbeli és térbeli korlátait. Éppolyan tájéko-zatlanul álllok, mint amikor Balázs Sándor Vlagyi-mir Iljicsset humoristává avatta. Akkor se tud-tam, hogy vonatkozik-e az állítás Amerikára is, vagy ott inkább Franklin Benjámin és Washington Györgyöt kell humoristának tartanunk?

Jelen bíráló megjegyzésének határait sem tudom kiismerni. Mert ha a mi világunkban a ne-vertségnek nincs is tárgyi alapja, nem vagyok benne bizonyos, hogy mondjuk, Monte-Carlóban sincs, mivel ott kevesebbet filozofálnak, és töb-bet ruletteznek; a tudatunktól függetlenül.

Robotos kötete a maga szerénységével és ismer-tető beállítottságával is kísérti a lehetetlen, olyan eredménnyel vizsgálja a nevetést, mint a hagyo-

TÉKA

zetcím mind a kettő — pár-huzamba állítása ez a tanul-mány. A mai materializmus alapja, a szerző véleménye szerint, a dialektikus gondol-kodásmód logikus formában, tehát úgy is kategorizálhatunk: logikai-dialektikus materializ-mus. A könyv stílusa könnyen érthető, nyelvezete hozzáfér-hető szakemberek és nem szakmabeliek számára egy-aránt. (*Editura științifică, 1973.*)

HERVAY GIZELLA: Úrlap. — Hervay negyedik verskötete: a költői érettség dokumentu-ma. Témái lényegében ugyan-azok, amelyek már a *Tömon-datokat* is jellemezték, s lá-tásmódja sem módosult lénye-gesen, ma is a „szürke hétköz-na-pok”, a „munkás hétközna-pok”, a „hétfő, kedd, szer-da...” foglalkoztatják; de, a Salamon Ernő-i metaforát al-kalmazva, a „gyönyörű sors” átpoetizálása most sikerül iga-zán, a különös eseményeket nem ígérő élet kis és nagy történései, kellékei most ren-deződnék biztos művészi rend-be. Érthető Hervay Gizella nyugalma, hisz valóban nyu-godtan elmondhatja már: „Ezek az én falaim, az abla-kon / kilátok, / Az ajtót be lehet csukni: / lakható. / A ház körül törmelék. / Tégla-ról téglára lépek majd / hazafelé.” Hervay Gizella, a lírikus, ha-zaérkezett. (*Kriterion, 1973.*)

RÉNYI ALFRÉD: Ars Mathe-matica. — A kötetet a szerző hátrahagyott terve alapján állította össze munkatársai, ta-nítványai munkaközössége. A benne közölt írások a mate-matika különböző területeire vezetnek, és megismertetik az olvasót e tudomány jó néhány alapvető problémájával. A tanulmányok egy része szelle-mesen klasszicizáló dialógus: Szókratész és Hippokratész, Héron és Arkhimédész, Galilei, Torricelli és Nicolinne képzeletbeli társalgása a ma-

TEKA

tematika lényegét tárja elénk, vonzó formában. *A matematikus és a társadalom* című cikksorozatban a szerző a vizsgált tudománynak a jelenkori társadalomban betöltött szerepét boncolgatja. Felveti a kérdést, miért nehéz az emberek nagy többsége számára a matematika, és — szintén dialógus formában — kimutatja, hogy a középiskolai matematikaoktatás korszerűtlen. *A véletlen vallása* című fejezet a valószínűségszámítás alap-elemeivel ismerteti meg, különösen érdekes irodalmi formában: Pascal „kitalált” levelei Fermat-hoz. Ezeket olvasva úgy érezzük, mintha szemtanúk volnánk a matematika emez új ágának születésénél. — Ragyogó logikával összeállított és remek írói készséggel szövegezett könyv, mely szakemberek és érdeklődők számára egyaránt érdekes olvasmány. (*Magvető, 1973.*)

ERDŐDI JÁNOS: Így élt **Gutenberg.** — Erdődi János a könyvnyomtatás feltalálójának, Gutenberg János mainzi polgárnak életét mutatja be hiteles dokumentumok alapján. „Gutenberg János nem egy pillanatnyi felvillanás zsenije volt, hanem az évtizedes szívós és következetes munka óriása.” Munkájáról keveset tudunk. „Felhasználta és tökéletesítette, amit az előfutároktól kapott, de száz fontos dolgot és apróságot a semmiből kellett teremtenie, kitalálnia. Nemcsak a korszakalkotó öntőműszert. Nemcsak a fém betűmintáit. Nemcsak az újszerű nyomdafestéket. Nemcsak a használható, tartós betűkhöz szükséges fémötvözet keverési arányát. Nemcsak a nagy dolgokat — kis részletek megoldását is neki kellett megtalálnia.” A műszaki lángelme, a művész, a szervező és az üzletember körüli életrajzi homályt kívánja eloszlatni a könyv. Az értékes, szép ki-
telezésű kiadványt régi rajzok,

mány. És ebben segítségére van, hogy hivalkodás nélkül is a nagy előzményekre — elemző megállapítások tömegére — támaszkodik.

Értékelnünk kell erőfeszítését, elhivatottságát, még ha sok részletével nem is érthetünk egyet. Főladatáról amúgy sem beszélhetjük le, nemcsak mert nincs reá okunk. Hanem módszere, elidegeníthetetlen tárgya és szellemi elszántsága miatt sem. Szavunk legfennebb múlóan lepheti meg, de vissza sem tarthatná szenvedélyes érdeklődésétől. Munkája neki fontos; nem a szurkolónak. Akár a mérkőzés a küzdő számára.

Bajor Andor

Remenyik Zsigmond jellemképe

„Személyes sorsként élte és vállalta korának el-
lentmondásait” — írja Remenyik Zsigmondról most megjelent monográfiájában E. Nagy Sándor.* A szerző bevallott célja Remenyik Zsigmond írói útkeresésének megértő, de egyben kritikai igényű követése, amelyet jobbára megnyerő következetességgel hajt végre, ha itt-ott nyitott kérdésekre akadhatunk is.

E. Nagy Sándor Remenyik-jellemképének egyik — legalábbis számunkra — vonzó részleteleme, hogy tényfeltárási folyamatban követi a *Korunk* és Remenyik Zsigmond kapcsolatának életrajzi és irodalomtörténeti vonulatait. Már legelső művét (*Hetedik hónap*), amelyet még nagyváradi diákoskodása idején (1919) írt, de amely csak 1927-ben jelent meg, Gaál Gábor recenzálja a *Korunk* 1927. októberi számában. Gaál Gábor kritikai érzékenysége felismeri mind a sajátos remenyiki szemléletet, mind a szertelen formai kísérletezést, amelynek tisztulását várja s reméli.

1927-es első magyar kötetének kiadását megelőzik spanyol nyelvű irodalmi munkái, amelyeket később „letagadásra megérett” írásoknak nevez. Remenyik Zsigmond egészen fiatalon szakított családjával, s Dél-Amerikába vándorolt. Vallomása szerint megundorodott egy szemforgató erkölcsi rendtől, s értelemkereső elkötelezettséggel hirdeti meg a maga eszményeit. Avantgarde szenvedéllyel, „himnikus eksztázisban” szól az emberiséghez, s látomásos hevülettel számol le egy álszent világgal. Ebben a lázadó túlfűtöttségben nem tulajdonít fontosságot a művészi fegyelemnek, harsány és fé-születlen, mert „napjainkhoz rongy illik, nem csi-szolság”. Jellemző, hogy éppen mestere, Kassák Lajos zord replikájában részesül: „A művészet —

* E. Nagy Sándor: Remenyik Zsigmond. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973.

TÉKA

metszetek, betűtípusok teszik még vonzóbbá. (*Móra Könyvkiadó, 1973.*)

MIKSZÁTH KÁLMÁN: Jókai Mór élete és kora. — Mikszáth-kiadványaink teljesebbé tételét is szolgálja ez a kötet. Író vall az íróról, vállalva az adatgyűjtés vesződséges munkáját, ugyanakkor a személyes ismeretség kínálta élményanyag is nagyban hozzájárul a Jókai-kép kialakításához a maga teljes összetettségében. Gyulai Pál annak idején kifogásolta, hogy Jókait, mint írot, Mikszáth fölébe helyezi az embernek, ez utóbbit ráadásul nagyon elmarasztalja, s nem bocsátkozik a művek részletes esztétikai boncolgatásába. Sótér István szerint „Mikszáth Jókaija nem annyira hamis, mint inkább hiányos: a *másik* Jókait, a kaland, az álom bűvészt hiába keresnők benne [...] Mikszáth csak az *egyik* Jókai-hagyomány folytatója: a csattanós, novellai tökéletességre emelt anekdotái...“ A szerző egyöntetűen elismert érdemei közül meg kell említenünk az illető korszak — Jókai kora — ábrázolásának hitelességét. (*Dacia, 1973.*)

SZÁVA ISTVÁN: Az ég törvénye. — Kepler életregénye az ifjúság számára, mondhatnók e könyvről, ha regény volna. De hát nem regény, és tudománytörténeti tárgyú esszé sem. Különös keveréke a két műfajnak, mint a szerző nem egy más könyve, melyet mindazonáltal nemigen tud letenni a felnőtt olvasó sem, ha egyszer hozzákezdett. Ez nem a szerző érdeme, és tulajdonképpen a Kepler érdeme sem, hanem — ha szabad ezt mondanunk — annak a félelmesen izgalmas kornak, illetve e kor jól sikerült rajzának köszönhető, amelyben parasztfelkelések, vallásháborúk meg boszorkányégetések, könyvmáglyák lángolása, ko-

organizálás, a stílustalanság — művészetellenesség. Aki stílustalanul ír: kifejezéstelenül is ír, aki pedig nem tudja magát kifejezni: az nem íróművész.“ Remenyik Zsigmond művészetét „bomlasztó irodalom“nak nevezte, mert meggyőződése szerint a forradalmi művészetnek bomlasztania kell az adott rendet, az elvadult erkölcsi viszonyokat. A művészetet a könyörtelen társadalmi harc fegyverének tekintette, mondván: „le kell leplezni az anyagon és a szellemen elkövetett erőszakot.“ A *Korunkban* írja: „Egyet lehet csak írni... Bemutatni a valóságot a satíra tükrében... mellébeszélés, kóklerkedés és tényhamisítások nélkül... ami nem is eredményezhet mást, mint satírárt“ (1933. április).

Dél-amerikai kalandozásai után kimagasló értékű satirikus regénysorozatot ír, amelyet a *Bolhacirkusz* nyit meg, majd ezt követi a *Költő és valóság* című regénye, amely először a *Korunk* 1933–1934-es évfolyamaiban jelent meg folytatásokban, *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címmel. E satirikus regény hangvétele ma is döbbenetesen frissnek tetszik. Louis, a költő eszményíti a kegyetlen gazdát és a gyötrelmekkel teli valóságot, ámde éppen a túlhevített csodálat leplezi le a torz életvalóságot. A megszeépítő lakkozás, a kultikus elkendezés visszajára fordul, s teljességgel lefokozza a megdicsőített gyakorlatot. Más oldalról Remenyik Zsigmond satírája a költő és a költészet felelősségét is felveti a hatalom dölyfös megszállottaihoz való viszonyulásukban. A perui város, Trujillo, ahol a történet lejátszódik, éppúgy jelképes, mint a mű minden részleteleme, amely a tőkés világ elnyomórító tényeit rögzíti. (A perui helyszínt a szerző személyes életének egy drámai mozzanata magyarázza: a limai temető őrzi egykori élettársának, Augidának és kislányuknak sírját.) A társadalmi satírának — E. Nagy Sándor ítélete szerint — Gábor Andor, Karinthy Frigyes és Nagy Lajos mellett Remenyik Zsigmond a legnagyobb magyar mestere a két világháború között.

A vallomásos hangvétel kezdettől megfigyelhető Remenyik Zsigmond avantgarde kísérleteiben, későbbi harsány satíráiban, de jelen van a tudatos értelemkeresés hevülete is. „Sötét butaság, kétségbeejtő és gonosz korlátoltság lebeg Európa fölött — írja 1936-ban —, a bolondul felfordult életben az számít józannak, aki négykézláb mászkál az utcákon.“ A riasztó valóság ellenére vallja: „hiszek az értelem diadalában, a gonosz had csúfos elbukásában...“ — bár a „faj és vér örülettel határos vezérei“ Európát romlásba kívánják taszítani.

A történelem komor fordulata készletti arra, hogy műveiben a jelképségen túl a dokumentum értékű tények felé forduljon, s innen, a tények oldaláról mutassa fel a korszak erőszakátelét a humánumon (*Nagytakarítás vagy a szellem kételtánca, Bűntudat*). Ekkor ismeri fel, többek között, Hatvany Lajos is Remenyik Zsigmond sajátos írói varázsát, s így ír hozzá: „...valami nyugtalan cikázás vonzott s ugyanakkor el is taszított műveitől. Most annál nagyobb megghatottsággal olvasom

TÉKA

lera- és himlőjárványok, éhínségek dülása közepette egy csillagász a világ harmóniáját kereste megszállottan, és ehelyett meglelte, megalkotta a bolygók mozgásának három törvényét, amelyek — a kopernikuszi heliocentrizmussal együtt — a modern csillagászat kezdetét és mai napig szilárdnak bizonyuló alapjait jelentik. (*Móra Könyvkiadó, 1973.*)

RANDÉ JENŐ: A gépek forradalma. Az ipari forradalom története. — Nem bízunk benne, hogy a könyv tizennégy fejezete átfogó képet nyújt a fiatal olvasóknak az ipari forradalom koráról. Ez azonban nem is célja a könyvnek. Célja — amelyet viszont fölényesen elér — az, hogy az ipari forradalomnak a történelem-órákon kötelezően leadott, a társadalom fejlődésében betöltött szerepe szerint értékelt korát egykori külsőségeiben, hangulatában megelevenítse a tanuló előtt, nem is annyira szövegével, mint inkább közel háromszáz illusztrációjával, ábrájával, színes táblaképével. Kitérő segédeszköz tehát ez a könyv, melynek egyszerű átlapozása is elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy ilyen — vagy ehhez hasonló — szemléltető anyag felhasználásával a történelem-órák sokszorosan elevenebbek, marandóbb benyomást hagyók, az események mélyebb megértését, sőt „átérzését“ eredményezők lesznek. (*Móra Könyvkiadó, 1973.*)

FEKETE SÁNDOR: Petőfi Sándor életrajza I. — A költő gyermek- és ifjúkorát dolgozza fel 1823-tól 1844-ig, a II. kötetben 1844—1848-ig, a III. kötetben 1848-tól a segesvári ütközetig követi végig Petőfi életét. Ez a tudományos-kritikai életrajz az utóbbi évtizedek Petőfi-kutatásának eredményeit dolgozza fel, számos tévítéletet oszlat szét. Az első

érett és lehiggadt művét, a *Bűntudatot*, melynek nemcsak etikai, egyszersmind esztétikai becsét is érdem...“ E. Nagy Sándor is megjegyzi: „A *Bűntudat* prózájából már eltűnt minden pongyolóság, stílustalanság, ez már fegyelmezett mondatokban folyó írói beszéd.“

Noha Remenyiknek ez a nagy írói korszaka — a *Bűntudatot* a kritika egyenesen a *Puszták népe* mellé helyezi —, újra a tengerentúlra vágódik, és 1938-ban áthajózik Amerikába. Egyik előadásában itt mondja (1939. április 8.): „Az a haza, melyet teljes joggal magaménak mondhatok, és az a kultúra, melyen felnevelődtem, ma a pusztulás veszélyében forog.“ Háromévi, szorongásokkal teli tapasztalatok után újra hazatér (1941 nyarán), átvergődve a háborús Európán. S ekkor történik vele valami, aminek életrajzi homályát E. Nagy Sándor monográfiája sem tisztázza eléggé. Remenyik olyan nyilatkozatokat tesz, olyan cikkeket (útibeszámolót) ír, amelyhez a fajvédő *Új Magyarország* „szívbeli gyönyörűséggel gratulál“, s a baloldal meghökkenve és zavartan pálfordulásról szól.

Az *Élők és holtak*, a *Por és hamu*, az *Ősök és utódok* — újabb bizonyosságai Remenyik Zsigmond emberség-vallomásainak, forradalmi hevületének. Mégis óhatatlanul fel kell figyelniük életének és életművének egybehangzó jelentésére, amely kiolvasható mind avantgarde-szertelenségeiből, szatíra-remekléseiből, mind hitvallásos prózájából. Ez pedig: *elvont* humanizmusa és ugyancsak *elvont* forradalmisága. Esményeinek abszolút hőfokát nem lelhetette fel a bekalandozott létformákban, s ez szüntelen egyensúlyzavart idézett elő benne. E. Nagy Sándor összefoglaló mérlegelése szerint: „Egész élete egy nagy kaland volt a huszadik század eszméivel és a magára vállalt felelősséggel.“

Robotos Imre

Három év – hat novellista

1. Örvendetesen szaporodik elsőkönyves prózaíróink száma. Már maga a tény két okból is megnyugtató:

— egyre többen vállalkoznak, érzik képesnek magukat arra, hogy élményeiknek, a világ jelenségeiről alkotott véleményüknek irodalmi formát adjanak;

— bár folyóiratainknál, lapjaink irodalmi mellékleteinél nem túl nagy a kereslet a kezdő szépírók művei iránt, kiadási struktúránk néhány év óta kifejezetten kedvez a fiataloknak: ha egy-két év késéssel is, de az arra érdemes novellák, versek eljutnak az olvasóhoz. (Az már más kérdés, hogy a fiatalokon — és a céhbülieken — kívül hányan olvassák ezeket a köteteket.)

TÉKA

Számokról lévén szó, az utóbbi három évben hat novellista jelentkezett kötettel, mind a Kriterion Könyvkiadónál, a Forrás-sorozatban:

Dehel Gábor: *Elődöntő* (1971)

Kincses Elemér: *Bekötött szemmel* (1972)

Váradi B. László: *A kölyökharcsa* (1972)

Fülöp Miklós: *A hóember nem vérzik* (1973)

Soltész József: *Ez a pasas nem Beckett?* (1973)

Györfői Kálmán: *Csendes hétköznapok* (1973)

2. Hat szerző — életkoruk szerint huszonöt és negyven között. Írói mondanivalójukat meghatározó élményeik tehát jobbára az elmúlt évtizedből, a szocializmus konszolidációs és kiteljesedő periódusából valók, de az előzményekről is tudomásuk van — másképp a hatvanas évek eseményeihez sem viszonyulhatnának hitelt érdemlő módon. Talán paradoxonként hangzik, de — figyelembe véve irodalmunk háború utáni fejlődésvonalt — érthető, hogy a mostanában jelentkező prózáirók elődei, esetleges példaképei a hazai magyar és külföldi kortársak (az egy Váradi B. László kivételével, aki legtöbbször talán Hemingway-től tanult). Ennek megfelelően írásaik is a jelenkori próza irányzatainak széles skáláját illesztrálják, az ún. hagyományos realizmustól a — legalábbis tendenciában — abszurdig.

3. Élménykörüik és műfaji kísérleteik, törekvéseik minémúsége azonban csupán segítheti az értékelést; ha már összefoglaló tárgyalásról van szó, a követendő út csak az egyes teljesítmények, pillanatnyi eredmények összehasonlítása, egymáshoz viszonyított helyük kijelölése lehet.

Vegyük hát sorra a szerzőket.

a) Dehel Gábor, Kincses Elemér és Fülöp Miklós írásai bizonyos szempontból együvé sorolhatók: meglehetősen mértékben magukon viselik az utkeresés, a kezdeti bukdácsolás jeleit — legalábbis sokkal feltűnőbben, mint a többieké.

Háromjuk közül talán Dehel ír, illetve fogalmaz a legkönnyedebben, leggördülékenyebben, viszont úgy tűnik, ő is elégszék meg a legkevésbé. Az még nem lenne baj, hogy ötletei, témái másod-, sőt harmadkézből valók, de az ábrázolandó jelenségekből csak a felületet látatja, így hát formailag tetszetős írásai, egyéni mondanivaló híján, többnyire pusztán történetek maradnak. Groteszk és abszurd kísérleteit is részben ez jellemzi, s ilyenkor a sztorit a nem realista hangvétel sem képes a szokványos fölé emelni.

Kincsesnél épp fordított a helyzet: nála elsősorban a gondolati igény a szembetűnő, de sokat — gyakran eredménytelenül — küzd a megszerkesztéssel és a nyelvvel. Hagyományos hangvételű írásai emiatt válnak banálissá, egyes példázat szándékú karcolatai pedig egyenesen naivvá. Kötetéből két parabolyszerű írás emelkedik ki, a *Cser András látomása* és a *Változatok (I—III.)*; ezekben ténylegesen megvalósul a szerző szándéka: a magatartásformák mozgásának etikai szempontú vizsgálata itt a tárgyhoz illő művészi kidolgozásal párosul.

Erkölcsi ítéletet mond Fülöp Miklós is — az élet visszasságairól. Elve: csak meg kell állni a stop-

kötet tisztázza a születési helyet (*Mi szól a félegyházi születés mellett? Az időpont is vitatható*), iskoláról iskolára követve a gyermek Petőfit, elemzi a város-élményt, s az aszódi „szökési kísérletet“, majd a 3. fejezetben arra keres magyarázatot: „...miért a katonaságot választotta Petőfi?“, s végül eloszlatja azt a tévhitet, hogy Petőfi rossz színész lett volna. Petőfi műveinek mutatója és névmutató zárja a kritikai kiadás I. kötetét. (*Akadémiai Kiadó, 1973.*)

VERES PÉTER: Ha nem lehetél szálfá. — „Sokak számára a legendák kódéből kell Veres Pétert kibugyolálnunk. Válogatót írásainak e kötetével a Kriterion ezt a célt szolgálta“ — írja Sütő András az utószóban. A közzétett novellák, versek a tanyai világ tükröképei. Innen lép elénk a tanyai cseléd, a napszámos, a kisbérlő, „a hárommillió kolodus“. A fejezetcímek: *Önéletrajzi történetek, Napszámos énekek, Gyepsor, Szűk esztendő, Pályamunkások, A csatlós, Próbátétel, Őszi változatok* az író életpályájának állomásai. Írásainak érzékletes stílusa, szélesen hõmpölygõ mondatai hûen tükrözik szemlélődõ hajlandóságát. A kötet anyagát Katona Ádám válogatta. A Kriterion Könyvkiadó régi adósságát törlesztett. (*Kriterion, 1973.*)

JEAN PIAGET: Structuralismul. — „Összefoglalva azokat a tételeket, amelyeket ez a dolgozat akart nyilvánosságra hozni a főbb strukturalista helyzetekből, először azt kell megállapítanunk, hogy ha a módszer alkalmazhatósága új is, a strukturalizmusnak mint tudománynak már hosszú története van, ugyanakkor relatívan mai, a dedukció és a tapasztalat közötti kapcsolathoz viszonyítva.“ Jean Piaget svájci egyetemi tanár sűrített,

TÉKA

ugyanakkor részletekbe menő munkája értékes hozzájárulás a strukturalizmus mai, korszerű meghatározásához és felhasználhatósági területeinek (természettudományok, nyelvészet, lélektan, társadalomtudományok) érthetőbbé tételéhez. Tárgyalja a strukturalizmus és a filozófia — s azon belül a dialektika — összekapcsolhatóságát. Piaget elve: a strukturalizmus nem doktrína, hanem módszer. És ehhez végig ragaszkodik könyvében, amely Al. Gheorghie fordításában jelent meg. (*Editura științifică*, 1973.)

BEKE GYÖRGY: Vándorvilám. — Beke György másodszer (átdolgozott formában) megjelent regénye tulajdonképpen lelki történet: egy küküllőmenti faluból munkatelepre kerülő székely legény tragédiája. Mondhatnánk azt is: egy életforma-váltás belső rajza. Az íróт ugyanis ennek a jól ismert társadalmi folyamatnak embert-formáló hatása érdekli, az, ami a nagy ambícióval elinduló fiatalemberben végmegy, egészen a tragikus végkifejletig. Mert Kelemen az életforma-váltás lelki következményeinek lesz az áldozata. Valójában — a lélekben — nem tud elszakadni annak a világnak a törvényeitől, szokásaitól, amelytől (ha ideiglenes szándékkal is) megváltott. Egész énjét a falu emlékei határozzák meg az új körülmények között, s ahogy fokozatosan elszakad a falu világától, úgy válik egyre erősebbé belső meghasonlása. A regénynek nincs is „külső” cselekménye, az események jórészt a hős tudatában, emlékezetében zajlanak le. Innen a regény bizonyos fokú líraisága, amit csak fokoz az írói hozzáállás közvetlensége. Beke úgyszólván együtt vívódik hősével. Nem maradnak rejtve Kelemen új életviszonyainak olykor rideg, bensőséget nélkülöző kapcsolatai sem. Így

nál s jól odafigyelni, aztán megírni, minél rövidebben, csupán a sztori groteszk tállalására ügyelve. A rövid terjedelem és a groteszk beállítás párosítása a kötet tanúsága szerint viszont nem vezet megnyugtató eredményhez; az „egyszerűsített” talán jobban illenek, ha a szerző az abszurd novellaépítés irányába modellálná az eseményvázat, a részletek közvetlen összefüggéséből adódó jelentésen túli gondolati magra s a szinte képtelenségig vitt absztrahálásra koncentrálna. Ennek talán ő maga is érzi a szükségességét, amikor néhány karcolatában (*A tanítvány*, *Történelem*) megpróbál elszakadni a groteszktól.

b) Jól sikerült Györffi Kálmán és Váradi B. László bemutatkozása. Meglepően érett, tárgyilagos és pontos képet rögzítő írásai nemcsak a színvonal, hanem a kifejezetten realista szemlélet és hangvétel miatt is elkülönülnek a többiekétől. Tárgykörök pillanatnyilag könnyen körülhatárolhatók; jól, majdnem kimerítően ismerik az embereket, társadalmi rétegeket, amelyekről írnak, így novelláik szociológiai szempontból is hitelesek.

Váradi B. novellahősei a társadalom periferiáján, pontosabban valahol a (már nem „szűz”) természet és a társadalom határvidékén élnek, az erdők, folyók világában érzik jól magukat, de nem lehet céljuk a társadalomból való kiszakadás, hiszen ők maguk is érzik, tudják, hogy ez lehetetlen. A „civilizált” tülekedésből való kivonulásuk ily módon csak részleges — pozitív tartalmú — tagadás: kísérlet a viszonylagos nyugalom, a tisztább emberi kapcsolatok megteremtésére. A szerző számára ez az élethelyzet az arkhimédészi pont, ahonnan a társadalom jelenségeit szemléli, s rólok alkotott véleményét elmondja. Kötetének fő erénye éppen ennek a szemléletmódnak a következetes alkalmazásából adódik; ezért általában jól megírt novellái, karcolatai közül inkább csak az „írói megmódolás” foka szerint emelhetők ki a *Lent a Maroson*, *A fény körül* és a *Délelőtt*.

Hagyományos elbeszélésmintákra épít Györffi Kálmán is. Írásai két, világosan elhatárolható csoportba sorolhatók. Az egyikbe a szerkezetben és cselekménybonyolításban egyaránt a regény, kisregény felé mutató elbeszélések tartoznak (*Maggyariék*, *Házépitők*) — ezek az *Igaz Szóban* azóta már megjelent *Házavatók* című kisregény előtanulmányainak tekinthetők. A másik csoport írásai műfajilag tökéletesebbek: tartalmi-formai szempontból egyaránt eleget tesznek a tapasztalati anyag és intellektuális töltet novellányi terjedelmre szervezetsége követelményének. Eppen a szerkezeti felépítésből és a nyelvi megformáltságból adódóan olyan tömörek, másként el nem mondhatók ezek a novellák (*Sikítás*, *Játékaim*). Az első pontos — az okokra is utaló — állapotrajz, hiteles keresztmetszet. A második már egyértelműen a múlt—jelen (múlt—jövő?) dialektikájára épül (implicite megjelenik a feloldás gesztusa is); az idősíkok állandó vibrációját nyelvi szinten a főleg mellérendeléses szerkezetekből álló, mesterien megkomponált mondatok biztosítják, kitűnően példázva a „tartalom” és stílus funkcionális egységét.

TÉKA

Figyelembe véve a novella tárgyát (viszonyulásunk az ötvenes évekhez) és a kidolgozás elvitathatatlán értékeit, kockázat nélkül leírható: a *Játékaim* az utóbbi évtized novellatermésének legjobb darabjai közé tartozik.

c) Ha a szóban forgó szerzők közül Váradi B. s főleg Györffi kötete a legértékesebb, minden bizonnyal a Soltészé a legizgalmasabb. Ő ugyanis meg sem próbál hagyományos novellát írni — nem annak ellenére, de attól eltérően: valami mást akar. Kötetének első írásait — úgy-ahogy — még besorolhatnánk a hagyományos típusok valamelyikébe, de a többi ilyen alapállásból megközelíteni már lehetetlen. Szerzőjük a kispolgári, nyárspolgári („improkatív“) életmód „feltérképezésére“, „leleplezésére“ vállalkozik, s jól tudja, hogy a novellaépítés hagyományos eljárásai erre már alkalmatlanok; egyetlen lehetőség kínálkozik tehát: kísérletezni. És Soltésznek komoly erénye, hogy tudatosan és tervszerűen kísérletezik: tárgyához, szándékához illően a groteszk és az abszurd ötvözetének valamely (kelet-európai hatályú) változatát igyekszik kialakítani. Kötetének legsikerültebb írásai (*A gyilkos és a másik őt, Egy halott a buszban, Panoptikum hideg dróton, Tizenötezer veréb, A másik fél*) ennek a kísérletnek, ennek az útnak a stációi, részeredményei.

4. Ha mármost az egyéni teljesítmények számbavételén túl, általánosító összegezésre is vállalkozunk, ezt nyilván csak a tévedés lehetőségének vállalásával tehetjük. A kockázat tudatában mégis meg kell próbálnunk néhány tanulság levonását.

A legszembevetőbb jegy: e mai elsőkönyvesek mennyire lazán, ellenőrizhetetlenül kapcsolódnak irodalmunk közelmúltjának eredményeihez. (Ennek ellenére meglepően könnyedén, szinte rutinosan írnak.) Ha az okokat keressük, elsősorban irodalmon túli tényezőkre kell hivatkoznunk, amelyeknek részletezése azonban már túllépné cikkünk kereteit. Elégedjünk itt meg annyival, hogy a fiatal írók felnőtté válását, novellába kíváncszó tapasztalati anyagát és világszemléletét a hatvanas évek — az előző korszaktól néhány jellegzetességben hangsúlyozottan különböző — történelme határozta meg. Ez magyarázza illúziók és cinizmus nélküli „hozzaállásukat“ is: legfőbb törekvésük a tárgyyszerűség és pontosság. És minden általános legyen és esetleges hiedelmen túl, semmiféle csoportosulásnak, irodalmi szektának sem tagjai; ami írásaikat megkülönbözteti egymástól, az éppen műfaji törekvéseik sokfélesége.

5. A fentiek viszont újra csak a kritikát figyelmeztetik feladataira. Nem mintha keveset foglalkozna az elsőkönyvesekkel. Ellenkezőleg: nem egyszer éppen ezek körül csapnak össze a szenvedélyek. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak a szerző kell hogy tanuljon a kritikából, hanem a maga rendjén a kritika is az új könyvből. Tudomásul kell vennünk: egyes művek megítéléséhez még az ezelőtt öt-hat évvel kialakult prekonceptiók is alkalmatlanok...

válík a hős lelki kétlakisága bizonyos mértékig egyéni és társadalmi önvizsgálódássá, az egyéni és közösségi önismeret művészi megjelenítésévé. (*Albatros, 1973.*)

OLTYÁN LÁSZLÓ: Csak egy szobát... — Oltyán László kisregényét (a cím alatt ugyanis ez áll) inkább riportregénynek nevezhetjük. A szerző — s ez egyáltalán nem baj — a riporteri hozzáállást, az esszéisztikus előadásmódot választja a szélesebb intenzitású cselekményépítés helyett. Érezzük: újságíró-író írta ezt a könyvet. S ez — jelen esetben különösen — jó is. — Jó, mert a riporteri életismeretével hozza közel a témát, villant elénk funkciójukkal visszaélő, a társadalmi etika ellen különbözőképpen vétő embereket. Mintegy ezek ellenpólusaként teljesedik ki a regény fő alakjának, a lakáshivatal új vezetőjének jelleme. Egy olyan egyéniség, aki a kényesebbnél kényesebb helyzetekben is hű akar (és hű tud) maradni eszményeihez, elveihez. Figyelmünket ez a következetesség, az egyes figurák megragadása köti le elsősorban. S még inkább a jól megteremtett helyzetek. Ez utóbbiak olykor talán igen „szabályosak“ is. (*Eminescu Könyvkiadó, 1973.*)

BÉLA BARTÓK: Briefe. Herausgegeben von János Demény. — A kiadvány gondozója, Demény János 1948-ban közzölt először kötetnyi Bartók-levelet; ennek az indulásnak a negyedszázados évfordulóján, négy magyar (1948, 1951, 1955, 1971), egy-egy német (1960), olasz (1969), angol (1971) kötet és több kisebb válogatás után ismét németül adott ki Bartók-leveleket: két kötetben nem kevesebb, mint 314 darabot. A kiadványt az sem nélkülözheti, akinek mind a négy magyar Demény-kötet a rendelkezésére áll, mert 34 dokumentuma első közlés, 45

további darabja pedig itt került először kötetbe. Ez utóbbi kategóriában elégtétellel fedezzük fel a romániai Bartók-kutatás legújabb eredményeit is: Lakatos István régebbi közléseinek az átvétele mellett Benkő András 1970-ben és Viorel Cosma 1971-ben megjelent írásainak egy-egy levél-mellékletét. A címzettek névsora és a nekik írt levelek száma is illusztrálja: Bartók életében és munkásságában jelentős szerepet játszottak romániai kapcsolatai. De Octavian Beu 3, Ion Bianu 4, Ion Bîrlea 2, Constantin Brăiloiu 1, Tiberiu Brediceanu 1, Ion Bușiția 24, Bușițiané 1, Fischer-Szalay Stefánia 2, George Georgescu 1, Keppich-Molnár Irma 1, Dimitrie G. Kiriác 2, Lakatos István 2, Romulus Orchiș 4, Reziș Károly 1 Bartóktól kapott levélén kívül is találunk a kötetben hazai vonatkozásokat, például ahol Bartók Brăiloiuról ír a *Dictionary of Modern Music and Musicians szerkesztőjének*. Demény János következő gyűjteményes kötetét újabb romániai anyagokkal bővítheti! 1974-ben Benkő András 15 rendkívül tartalmas, Brăiloiuhoz adott ki a Kriterionnál, Titus Moisescu a Bartók—Kiriác levelezés ismeretlen darabjait adta át a bukaresti zeneműkiadónak. (*Corvina*, 1973.)

MOLNÁR JÓZSEF: A logikus gondolkodásra nevelés eljárásai a matematikatanításban. — A matematikatanítás olyan egyetemes jelentőségű kérdések megvilágítására nyújt alkalmat és lehetőséget, amelyekkel a diákok az iskolában és az életben nap mint nap találkozhatnak. Molnár József nem javasolja önálló tantárgyként tanítani a logikát középiskolában, de hangsúlyozza, hogy a matematikai ismeretekhez kapcsolható logikai fogalmakra mindenkor fel kell hívni a diákok figyelt-

Szükségünk van a humorra. Csak a humor segítségével nézhetünk szembe a mindenkori valóság és a mindenkori eszmények között feszülő ellentmondásokkal. Humor hiányában ellentmondások közötti elkerülhetetlen szorongatottságunk ember-telen kiszolgáltatottsággá válna.

Szükségünk van tehát a humoros irodalomra is, hogy a humor nélkülözhetetlenségének tudatát mindannyiunkban ébren tartsa. Mert hajlamosak vagyunk a szellemi-érzelmi tunyaságra. Az ellentmondásokat nem mindig ismerjük fel, s ha felismerjük is, átsiklunk felettük. A látszatot gyakran valóságnak fogadjuk el, eszményeinket pedig nem egyszer mi magunk minősítjük illuzórikusnak. Közben, persze, viszolygunk önnön tunyaságunktól, s az ellenkezőjét szeretnők bizonyítani. A humoros gyűjtemények iránti élénkebb érdeklődésünk részben ezzel magyarázható. És mindenképpen erre vezethető vissza túlzott „igényességünk“, amelynek nevében a könnyed humorizálástól is az „ostorozó“ szigort kérnök számon.

Nem könnyű tehát a humorista dolga. Hiszen olvasókként megkívánjuk tőle, hogy — mintegy helyettünk — rátapintson az ellentmondásokra, ugyanakkor pedig — nevetve-bírálvá — segítsen is felülemelkednünk mindenféle ellentmondáson. A „felülemelkedés“ lendületében aztán nem önmagunk felett ítélkezünk, hanem a humoristának rójuk fel az éleslátás, a bírálati készség vagy éppenséggel a humorérzék hiányát.

A humorista — a mi esetünkben: Sinkó Zoltán — mit tehet? Töretlen hivatástudattal közli tovább írásait a napi és az irodalmi sajtóban, két-három évenként pedig egy-egy újabb kötettel (1965: *Kölcsönkönyv*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest; 1968: *Ravasz szavak*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest; 1970: *Ortopéd kalap*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár; 1973: *Lik a légben*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár) vidít és okít bennünket.

És mi (mármint az olvasók)? Szétkapkodjuk a köteteit, „szétolvassuk“ az írásait, tudomásul vesszük, sőt méltányoljuk egyenletesen jó teljesítményét. Azután pedig — fanyalogni kezdünk, mert érzésünk szerint Sinkónak nemcsak arról és nem úgy kellett volna írnia, amiről és ahogyan éppen írt. Mi a humoristától valahogy többet várunk, a humort valahogy „komolyabbnak“ képzeljük...

Végül be kell látnunk, hogy fanyalgásunk a leg-ritkább esetben indokolt. Mert Sinkó írásainak könnyedsége — általában — a műfaj könnyedsége. Szólani pedig — kevés kivételtől eltekintve — arról szólnak, amiről kell: viszonyulásunkról a valóság és eszményeink közötti ellentmondásokhoz.

Bajor Andor írja (az *Utunk* 1973. 32. számában) Sinkó *Lik a légben* című, legutóbbi kötetének kapcsán: „A könnyű műfaj és a nevetetés — aminek Sinkó művésze — bennem nehéz gondolatokat ébreszt. Különös, hogy a humoros írások, az eltűzött

helyzetek és a műfaj törvényei szerint leegyszerűsített személyiségek a realizmus erejével hatnak. Mint a nagy irányzat sajátos folytatása. Sőt — leszámítva néhány kivételes költőt és író — leginkább ez tűnik valóságú irodalomnak...“

Bajornak van igaza — és vele együtt: a nevetni és elgondolkozni kész olvasóknak.

Mózes Huba

Korszerűen a hormonokról

A hazai magyar nyelvű természettudományos könyvkiadás az utóbbi két évben jelentősen fel lendült. Ebben — a többi kiadó mellett — számottevő érdeme van a kolozsvári Dacia Könyvkiadónak, amely arra a korántsem könnyű feladatra vállalkozott, hogy a hazai szerzők természettudományos munkáinak megjelenését tervszerűen irányítsa. Kétségtelenül egyszerűbb volna és a kiadó számára kevesebb fáradsággal járna ismert külföldi szaktekintélyek munkáit lefordíttatni, de gondolom, vitán felül áll, hogy e téren is saját lábunkra kell állanunk.

A Dacia Könyvkiadónál a hazai szerzők magyar nyelvű természettudományos munkái három sorozatban jelennek meg (bibliográfiai szempontból ebből csak egy „igazi“ sorozat: az *Antenna*). Az ifjúságnak szánt, kis terjedelmű ismeretterjesztő munkák, melyekből eddig hat kötet jelent meg, az első — itt megnevezett — sorozatot alkotják; a gyakorlati természettudományi ismereteket tartalmazó könyveknek nincs külön sorozatcímük, s eddig csak egy jelent meg belőlük, a *Kis gombás-könyv*; a magas tudományos igényességgel megírt szakkönyvek beígért sorozatából pedig szintén csak egy kötet jelent meg 1974 elejéig, amely a hormonokról szól*, s amellyel a következőkben bővebben foglalkozom.

A különféle napi- és hetilapok általában csak rövid ismertetéseket közöltek ez utóbbi kötetről, amelyeknek célja az volt, hogy felhívják rá az olvasóközönség figyelmét. Véleményem szerint ez rendjénvaló, ha van egy olyan folyóirat, amely vállalja a hasonló jellegű művek beható kritikai elemzését nyújtó cikkeik közlését. E cikk megjelenése bizonyítja, hogy ilyen folyóirat — van. A könyvtermés gyarapodása (nemcsak a Dacia Könyvkiadó viszonylatában, de általában is) egyre nagyobb mértékben szükségessé teszi a szakkritika „felzárkózását“, hiszen a tárgyilagos, építő elemzések számos buktató elkerülésének lehetőségét jelenthetik a készülő kötetek szerzői számára,

* Szabó Zsigmond: Törpe óriások. Korszerűen a hormonokról. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973.

TÉKA

mét. Miközben a jelenlegi és a jövőben várható módszertani rendszerek kialakítását a matematikatanítás korszerűsítése szempontjából vizsgálja, a szerző ebben az összefüggésben a feladatmegoldásokat tekinti a logikus gondolkodásra nevelés legfontosabb láncszemének. Rendkívül értékesek a befejező rész módszertani és didaktikai megjegyzései, a közvetlenül hasznosítható javaslatokkal. (Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1973.)

A nyelvtudomány ma. Szemelvények korunk nyelvészetéből. — A Szépe Györgytől szerkesztett kötet a nyelvtudomány újabb elméleteit népszerűsíti, de nem összegezek, hanem antológia formájában, jól megválogatott szemelvényekkel. Egyedül Szépe bevezetője fejtegetés: az újabb nyelvészeti irányzatok bemutatása. A kötet fejezetei irányzatok szerint különülnek el: strukturalizmus, matematikai nyelvészet, generatív nyelvészet. Az utolsó két rész tartalma valamivel vegyesebb. Itt a nyelvtörténet, dialektológia, tipológia és stilisztika mellett egy-két tanulmány a nyelvscienciológiát és a nyelvlelektant képviseli. A jól sikerült válogatás méltó része a kiadó „Ma“ sorozatának. (Gondolat, 1973.)

J. M. LOTMAN: Szöveg — modell — típus. — A kötet a jól ismert szovjet szemiotikus, Lotman munkáiból válogatott szemelvényeket foglal magában. Az első rész fejezetei a művészi szöveg szerkezetével foglalkoznak. Mindehhez a magyar elmélet: a szemiotika. Eszerint a szépirodalmi alkotás a jelrendszerek egyik sajátos fajtája: a megismerés és a közlés eszköze, a valóság sajátos modellje. Az irodalmi mű Lotman szerint „másodlagos modelláló rendszer“, mert sajátos közlési funkciójával ráépül az elsődleges közlési szerepet be-

TEKA

töltő jelrendszerre, a nyelvre. A kettő közötti kapcsolatra az jellemző, hogy az irodalmi alkotást mint modelláló rendszert analogikusan olyannak tekintjük, mint amilyen a nyelv. Ilyen felfogás alapján ismertet meg Lotman az irodalmi szöveg lényegével és elemzésének technikájával. A könyv második része: a kultúra tipológiája. Az alapelvek itt is lényegében ugyanazok. Jóval tágabb viszont a vizsgálódás tárgya: nem az irodalmi alkotás, hanem a kultúra egésze. (*Gondolat, 1973.*)

L. S. VIGOTSKI: Pszichologia artei. — A mindjobban erősödő interdiszciplináris kutatások korában a pszichológusoknak és irodalomároknak egyaránt sokat mond Vigotszkij könyve. Tárnya a művészetlélektan. Fejtegetéseinek kiindulópontja a művészet pszichológiai jellege. Az első fejezetekben a művészetet mint a megismerés eszközt és mint sajátos eljárást mutatja be, majd részletesen tárgyalja a művészet és a pszichoanalízis kapcsolatát. Az ezután következő rész fejezetei konkrétabbak és sajátosan irodalomtudományiak (pl. Krilov meséi, Hamlet tragédiája). Vigotszkij az utolsó rész fejezeteiben az irodalmi műnemek, valamint a szobrászat, festészet, építészet lélektani megvilágításában, a művészet és az élet kapcsolatának tárgyalásában összegezi a legtömörebben a művészetlélektan lényegét. (*Univ. 1973.*)

PÁNDI—PÁLMAI: Petőfi Sándor. — A könyv népszerűsítő ismeretterjesztő feladatot teljesít. Végigköveti Petőfi útját Kisköröstől a *Pesti Vivalapig*, sokáig időzve az ifjú Petőfi mindegyik állomásánál, kitérve zengéire és nagyepikájára. Aztán 1844—1846 következik: a siker, a csalódás, a szerelem, a haza—emberiség évei. A „jellem költőjét“ lát-

s a kiadónak is nagy segítséget adhatnak a természettudományos művek színvonala emelésében.

Szabó Zsigmond itt tárgyalt könyve — a Dacia gondozásában megjelenő szakkönyvek legelsője — kiváló szakember és jó tollú szerző munkája. Mindjárt előjáróban megjegyezni kívánom, hogy ez valóban magyar nyelvű szakkönyv; idegen műszavak csak ott fordulnak elő benne, ahol okvetlenül szükséges. Az ilyen vonatkozású, elég gyakori visszaélés buktatóját tehát szerencsére elkerülte a szerző, s ezzel könyve — anélkül, hogy színvonala csökkent volna — a szélesebb közönséghez is közelebb kerülhetett.

A könyv tizennégy fejezetre oszlik. Az első három a bevezetőt és az általános tudnivalókat tartalmazza; a következő négy az agyfüggelékkel, a további hét pedig a többi belső elválasztású miriggyel foglalkozik. Már első olvasásra szembeötlő egy összefoglaló, átfogó végkövetkeztetéseket nyújtó zárófejezet hiánya. Bár a szerző a bevezető részben tisztázza a belső elválasztású mirigyek hiper- és hipofunkciójának a fogalmát, s ezt minden egyes partikuláris mirigy esetében is megteszi, e szervek általánosabb — kapcsolataikat, összefüggéseiket tárgyaló — jellemzése jól beilleszkedne a zárófejezetbe, és éppen ez az, amit hiányolnom kell. Ugyancsak itt volna a helye a 13. 3. 4. alparagrafusban egyébként kitűnően megvilágított stressz-problémának is. A 188. lapon olvassuk: „a legkülönbözőbb kóros ingerlésre a szervezetben egy egész sor nem fajlagos, nem specifikus változás lép fel, amit *általános adaptációs szindrómának* neveztek el. E szindrómára vagy tünetcsoportra jellemző: a mellékvesekéreg megnagyobbodása, a máj és a zsírszövet zsugorodása, az izomtónus és a testhőmérséklet csökkenése stb. Az általános adaptációs szindróma akkor áll elő, midőn a szervezet stressz-állapotban van.“ Maga az idézett megállapítás mutatja, hogy a stressz nemcsak a mellékvesekéreggel kapcsolatos, tárgyalását tehát kár volt itt „elbujtatni“.

A visszacsatolási elv érvényesülése szintén a biológiai rendszerek általános törvényszerűségei közé tartozik, s így ennek ugyancsak az átfogó jellegű problémákat külön tárgyaló, hiányolt zárófejezetbe kellett volna kerülnie. Megjegyezni kívánom, hogy a visszacsatolás elvét nem sikerült a szerzőnek teljes komplexitásában tisztáznia, és talán hasznos lett volna egy, a jelenséget modellszerűen ábrázoló vázlatos rajz beiktatása a könyvbe, valahogy ilyenformán:

Egyszerűen fogalmazva, visszacsatolás (*feed-back*) az a jelenség, amelyben a központ tudomást szerez arról, hogy az általa adott utasítást milyen módon teljesíti a végrehajtó szerv, majd ennek megfelelően adja ki az újabb utasítást. Ennek két lehetősége

TÉKA

van: az ún. pozitív és negatív visszacsatolás. Az élő szervezeteket normál állapotukban a *negatív visszacsatolás* jellemzi; vagyis ha a végrehajtó szerv tevékenysége nem kielégítő, növekedni kezd a központtól leadott „általánosított inger” intenzitása — és fordítva. A negatív visszacsatolás esetén tehát fordított arányban változnak az intenzitások; például — amint Szabó Zsigmond írja —, „ha a vérben lévő pajzsmirigyhormon koncentrációja csökken, akkor az agyfüggelék nagyobb mennyiségű tireotrop hormont termel és küld a vérkeringésbe. Erre az agyfüggelék csökkenti a tireotrophormon-termelést és -leadást.”

Az élő szervezetben azonban, valamely szerv rendellenes működése esetén gyakran fellép a *pozitív visszacsatolás* jelensége. Ismeretes például, hogy a nagyfokú májelégtelenség hormonális túltengéssel jár, s ez fokozza a máj működésbeli elégtelenségét, ami viszont tovább növeli a hormonális túltengést. A pozitív visszacsatolás esetén a központ és a végrehajtó szerv működése egyidejűleg növekszik vagy csökken, és ez az élő szervezetekben nem csupán kóros tünet, hanem végzetes is lehet, ha nincs külső beavatkozás, mely visszaállítja a belső paraméterek normális egyensúlyát. A szerző azonban említést sem tesz arról, hogy a visszacsatolásnak létezik ez az utóbbi formája is.

Szabó Zsigmond, amint a könyv előszavában maga is megjegyzi, biológus — s ez érzik a könyv tárgyalási módján. Nemcsak az emberről beszél, mint a legtöbb endokrinológus-orvos, hanem összehasonlító tárgyalásban adja az ismereteket, melyek így sokkal átfogóbbak. Közérthetően tisztázza az *elválasztás* és *kiválasztás* közötti különbséget, ami fontos, mert e fogalmak téves használata gyakori hibája még igényesebb szakkönyvek némelyikének is. Ugyancsak a könyv érdeméért említem a különböző belső elválasztású mirigyekről szóló fejezetek egységes szerkezeti felépítését, ami nagymértékben elősegíti a megértést. Kitűnőnek tartom továbbá a szerző eredeti összeállítását az endokrin mirigyekről és hormonokról (ahová azonban bevehette volna a termelt hormon mennyiségére vonatkozó információkat, valamint azt is, hogy ezek milyen funkciókat szabályoznak).

Sok igazság van abban az állításban, hogy egy művet megalkotni nehéz, a bírálónak viszont könnyű a dolga. Magam is az egyik legismertebb kritikus fogással élek, amikor néhány olyan dolgot említek, amelyek szervesen illeszkedtek volna e könyvbe, azonban csak jelzésszerűen vannak vagy egyáltalán nincsenek benne. Ilyen például az ún. számeskökcentő sejtosztódás; a noradrenalin kettős (kémiai mediátor és hormon) szerepének hangsúlyozása; a neuro-hormonális szabályozás mellett az umorális szabályozás stb. Érdekes lett volna továbbá a hormonok vonatkozásában fellépő fajspecifikus problémák bemutatása, ami a molekuláris biológia egyik lényeges fejezete. Feltételezem azonban, hogy tudatos rövidítésekről van szó, s bizonyára az előre meghatározott terjedelem kor-

hatjuk, aki a közéletben már megjósolja: „születni fognak nagyszerű napok”, s ezzel párhuzamosan költészetében az új epika felé tör. 1848—1849: Petőfi a történelem sodrában, „Petőfi: erkölcsi és politikai példakép, sokakban és a legjobbakban élő hagyomány más. Irodalmi, költői példa is. Példa, a forradalmi líra európai monumentuma Petőfi életműve, de nem forma, nem Prokrasztész-ágy, amely csak a szolgálai kínos alkalmazkodást túri.” Az életrajzi adatok részletes táblázatát Miklós Róbert, a gazdag bibliográfiát Paal Rózsa készítette. (Gondolat, 1973.)

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Szabó Lőrinc költői helyzetei. — A *Kismonográfiák* sorozatban megjelent kötet — alcíme szerint — vázlat egy monográfiához, tehát teljességre a szerző eleve nem törekedett. Költőként viszonyulni a költőhöz — ez a mű alapkonceptiója. Egy magasrendű költészet teljesebb megértéséhez, szélesebb körű elfogadtatásához járul hozzá Lászlóffy Aladár ezzel a tanulmánnyal. Filológus alapossgálgal nyúl a témához, a „szabályosan befejezetlen” életmű társadalmi-irodalmi meghatározóihoz, így a világháborús korszakhoz is. Költői helyzettel foglalkozni egyre inkább divattá válik a szakirodalomban. De ezt a divatot a szükségszerűség hívta életre, a költő minél sokoldalúbb megismerésének igénye. A költői helyzet ismerete — mind szűkebb, mind tágabb értelemben — végső soron magának az életműnek a megértése. (Dacia, 1973.)

ZSILKA TIBOR: A stílus hírértéke. — A jól ismert nyitriai stíluskutató tanulmánykötetében a modern stilisztika új irányzatait, elsősorban a kommunikációelméletet, a szemiotikát, strukturalizmust és a statisztikát követi. Ilyen alapon írt úttörő értékű tanulmányt

TEKA

Fábry Zoltán nyelvi stílusáról, és így elemez többek között egy Móricz-novellát, a *Barbárok*-at, két József Attila-verset, a *Hazámat*, és a *Kései siratót*. Értékesek a szövegelemzésről, a statisztikai módszer alkalmazásáról vagy a kifejezés esztétikájáról írt elméleti összegezései is. Mindegyik tanulmányában megnyilatkozó alapgondolata az, hogy a szépirodalmi szöveg a kommunikációs folyamat részeként jön létre, és minden funkciója ebből vezethető le. (*Madách Könyvkiadó, 1973.*)

MIHAIL SADOVEANU: Jött egy malom a Szereten. — Sadoveanu a román irodalom kimagasló prózai hagyományainak klasszikus kiteljesítője, a történelmi elbeszélés és történetírás jegyeit művészi módon egyesíti a népköltészeti témákkal, a népi nyelv kifejezőerejét a legmagasabb irodalmi szinten fölhasználva. A polgárosodás miatt egyre inkább háttérbe szoruló nemesség hanyatlása, a feltörőben lévő társadalmi rend új, belső törvényszerűségei gyakori témái a századforduló irodalmának. A nemesi osztály, az arisztokrácia történelmi távlatlansága alkotja ennek a regénynek a hangulatát. Sadoveanu legmaradandóbb teljesítményei közé tartozik a Buciumanu család drámájának érzékeny, tudatosan lírai hangvételű ábrázolása. (*Dacia, 1974.*)

látozta a szerzőt. Néhány szövegbeli elírásra, kevésbé pontos meghatározásra is felhívom a figyelmet: a 130. lap rajzán a pajzsmirigy hormonjainak a trijód-tironin és tetrajód-tironin fölcserélését jelzem; a 134. lapon hiányolom az alapanyagcsere értékének megadását; a 210. lapon a harmadrendű nemi bélyegek megemlítése lett volna szükségszerű stb.

A könyv egyik tartalmi — nem szakmai — hiányosságának tekintem, hogy a szerző mellőzte a jelentősebb endokrinológiai eredményekhez fűződő nevek (kutatók) említését. A 7. lapon például a következőt olvassuk: „Az 1971. orvosi Nobel-díjat annak a kutatónak ítelték oda, akinek kutatásai a hormonok hatásmechanizmusának alaposabb megismeréséhez vezettek.” Ma, amikor egyre pontosabb információkat igénylünk, egy ilyen színvonalú könyvben szükséges lett volna pontosan feltüntetni, hogy E. V. Sutherland, a yashville-i Vanderbilt Egyetem élettan-professzora részesült ebben a kitüntetésben. A könyvben általában is a legtöbb felfedezést csak az évszám jelzi, a nevek hiányoznak (a hazai kutatók közül is csak Paulescu és Șt. Milcu professzor szerepel, noha a hazai endokrinológia tudományos eredményei nemzetközi szinten is elismertek). Hiányolnom kell ugyanakkor a megfelelő utalásokat a szerző saját kutatásaira, eredményeire; ez talán a túlzott szerénység miatt sikkad el itt, köztudott ugyanis, hogy a szerzőt elismert szakemberként tartják számon.

A könyvet nemcsak a benne feldolgozott szűk szakterület művelői használhatják, hanem a biológianárok számára is értékes segítséget nyújt, és utolsó fejezete — a nemi mirigyekről szóló — a problémák részletes tárgyalása révén pedagógiai szempontból is jelentős.

Szabó Zsigmond e munkáját az utóbbi idők egyik legrangosabb szakkönyveként tarthatjuk számon. Hézagpotló mű; átfogó képet nyújt egy olyan szakterületről, melynek jövője az élő szervezetek tanulmányozása szempontjából rendkívül fontos. A kiadót dicséret illeti, hogy ezt az értékes munkát megjelentette, s reméljük, hogy újabb hasonlókkal öregbíti a természettudományos könyvek kiadása terén szerzett hírnevét a közeljövőben.

Vincze János

A könyvnyomtatás második forradalma?

Tíz év telt el azóta, hogy a világ könyvtermését népszerűsítő híres londoni hetilap, a *TLS* (THE TIMES LITERARY SUPPLEMENT) a könyvtermelés időszerű kérdéseivel foglalkozó számát megjelentette; most, egy évtized múltán, az új különszám (3744 — 1973. december 7.) valamennyi szerzője azt állítja, hogy az eltelt időszakban a leírt szó sokszorosításának módja többet változott, mint valaha is Gutenberg óta. Ez a „forradalom“ nem annyira nyilvánvaló — írja Nicolas Barker (*A nyomtatás második forradalma*) —, felfogásbeli és izlésbeli változásról van szó, amely a termelők és fogyasztók még Gutenberg korában kialakult szokásait változtatja meg. Maguk a változások elég kicsik, csak a gyakorlott szem veszi őket észre, a lényeges azonban a magatartásnak a változása. Végső soron pedig, mint e különszám nyolc tanulmánya bizonyítja, a már felismerhető új sem oly kevés, a jövő távlatában meg eppenséggel figyelnünk kell rá.

Barker legfőbb okként a nyomtatás költségeinek állandó emelkedését nevezi meg, de a második világháború óta és különösen az elmúlt tíz évben rohamos technológiai fejlődés is jelentősen hozzájárul a könyvnyomtatásban érvényesülő szokások és módszerek módosulásához. (Bár e fejlődés kisebb, mint hívei óhajtanák.) Négy fő területe van a könyvnyomtatás technológiai változásának: a paperback-(puhafedelű, fűzött könyv)gyártás, az ofszet lito nyomás, a fényszedés és a komputerek széles körű alkalmazása a könyv létrehozásában. A paperback előállítását mostanáig jórészt megegyezett a kötött könyv előállításának technológiájával, ma azonban már külön iparág. Az ofszet eljárás viszonylag lassabban fejlődött, az ofszet nyomáshoz szükséges gépek ugyanis bonyolultak és jóval drágábbak, mint a hagyományos nyomdagépek. A gépi szedés helyettesítése a szöveg lefényképezésével, a filmkészítéssel egyre inkább feltételezi — az elektronikus vezérlés révén — a computerizált vagy félig-computerizált eljárásokat.

Am nem csupán a technológia megváltozásáról van szó, hiszen a további fejlődést jelentősen lassítják az olvasói beidegződések, a „középkori szabályok“. Miközben az információ-igény egyre nő, az olvasó ragaszkodik régi szokásaihoz, elvárásaihoz — s ezen nem egy jövőbe-néző, merészebb kiadói-nyomdai vállalkozás bukott el. (Egyébként több cikkíró is hangsúlyozza, hogy vissza fogunk térni a kiadó és a nyomda hajdani egységéhez; érdekeik annyira összefonódnak, hogy a nyomdász és a könyvkiadó nem lehet két külön személy.) A helyzet alakulásában jelentős szerepe van a mind nagyobb teret kapó underground (itt: nem hivatalos, nem hivatásos) könyvkiadásnak, illetve könyvnyomtatásnak. Jellemző, hogy maga az a könyv, amelyre Barker mint alap-műre hivatkozik (Clifford Burke: *Printing It*. Ballantine Books. New York, 1972), az underground kiadók számára készült útmutató, ez tárgyalja a legalaposabban napjaink kiadói, illetve nyomdai problémáit.

Nicolas Barker, miután kellőképpen megijesztette a hagyományos könyv barátait, siet megnyugtanni: „A változás lassabban fog bekövetkezni, mint bárki gondolná.“ Szerinte a jövő kulcsa a rugalmasság. Mindenesetre a könyv árából jelenleg túl sokat fordítanak az előállításra. A könyvkészítő és a szerző közötti elosztás ugyancsak változni fog, mint ahogy a professzionista és az amatőr könyv- (folyóirat- stb.) nyomtatás aránya sem marad a régi. Ahogy a szerző és az olvasó kapcsolata is kevésbé merev lesz, úgy kell megváltoznia a munkamegosztásnak a könyv kinyomtatásában is.

Bonyolult, sokágú kérdéskomplexumról van szó, s ezt a *TLS* különszáma a rész-problémáknak szentelt cikkekben is jelzi. Így külön foglalkozik a lap az új betűtípusokkal, a munkaszervezéssel, az illusztrálással (az illusztráció egyre inkább kiszorul a könyvpiarból — a paperback nem bírja el ezt a „luxust“), a könyvek fedőlapjával, általában a „csomagolással“, a jövő könyvének formáival, az amerikai könyvtervezéssel és könyvgyártással. Az a már-már ijesztő kép, amelyet egyetlen *TLS*-szám átlapozása nyújt (a gáttalanul áradó információhalmazra gondolunk — minden szakterületen, nem is szólva a szépirodalomról), technikai, „komputer-távlatokat“ kap a könyvnyomtatással foglalkozó különszámában.

K. L.

VITÁK A MAI MARXISTA FILOZÓFIÁBAN

(Revista de filozofie, 1974. 1.)

Louis Althusser *Válasz J. Lewisnak* című írását kommentálva, Radu Florian hangsúlyozza, hogy a hatvanas években új szakasz kezdődött a marxizmus fejlődésében, amely indítéka szerint mindenekelőtt reakció volt a dogmatizmusra. A marxista gondolkodás fellendülésére jellemző volt, hogy egyrészt képviselői „újravoltak“ Marx és Engels műveit, visszatértek a klasszikus forrásokhoz, másrészt pedig nyitott szellemmel fordultak a kortárs áramlatok felé. Míg az első törekvés a kritikai önvizsgálatot ösztönözte, a második a jelenkor gyakorlatának sokoldalú megismerését tette lehetővé. Olyan problémák elemzése került így napirendre, amelyeket a dogmatizmus elhanyagolt, vagy válasz nélkül hagyott. Kibontakozott a dialógus a nem marxista felfogásokkal.

Louis Althusser azok közé a marxista gondolkodók közé tartozik, akik hozzájárultak a felmerült kérdések megoldásához, írásai ugyanakkor sok ellenvéleményt váltottak ki. J. Lewis angol marxista 1972 elején bírálatot is közölt felfogásáról a *Marxism Today* című lapban. Althusser válaszában megértéséhez — éppen ezért — szükséges néhány korábbi nézetének felelevenítése.

A francia filozófus joggal megkülönböztetett fontosságot tulajdonít az emberi történelem meghatározottságának. Ezzel kapcsolatban határozottan visszautasítja „az emberi történelem alanyá“nak eszméjét, ám ez az elzárkózás tulajdonképpen csak a történelmi alany idealista értelmezésének szolgálhat. Althusser tételei a történelmi determinizmusról az egzisztencializmus, illetve az empirizmus hatásának ellensúlyozására fogalmazódtak meg, ez persze önmagában még nem biztosítja érvényüket. A *Revista*

de filozofie szerzője vitába is száll velük. A történelem alanyának kérdése — véleménye szerint — megköveteli a társadalmi meghatározottságok sajátosságainak elemzését. A társadalom ugyanis összetett valóság, amely a természet erőinek „megszelidítésével“, a természet humanizálásával jön létre. E folyamat során önálló valóságként konstituálódik. Ily módon — Florian szerint — a társadalom alanyként nyilvánul meg mind a természettel, mind önmagával szemben. A társadalmat globális rendszerként, saját történelmének alanyaként kell felfognunk. Megjegyzendő azonban, hogy a társadalom nem csupán saját tevékenységének alanya, hanem determinizmusának tárgya is. Ez az „alanyiség“ pedig szabadságát, e szabadság kitágítását szavatolja. Ami a társadalom mozgását illeti, Radu Florian aláhúzza, hogy a történelem nem ismer célokat, a társadalom fejlődésének viszont iránya van, s ezt működésének belső dialektikája alakítja ki.

Ismeretes, hogy Althusser fogalmazta meg a marxizmusról mint elméleti anti-humanizmusról szóló tételt. A humanizmus számára csak mint ideológia, mint hamis tudat jöhet számításba. Florian nem osztja Althusser — egyébként sokat vitatott-támadott — nézeteit, s hangsúlyozza, hogy a marxizmus fordulatot jelentett a humanizmus történetében is. Ez a fordulat pedig abban rejlett, hogy kidolgozta az önmaga dialektikáját irányító, a tőkés rend ellentmondásait és elidegenedéseit meghaladó *teljesen humanizált társadalom* eszményét. A marxista elméleti humanizmus sajátos problematikája tehát azonos a szocialista társadalom humanizálásával, ez utóbbi viszont nem következik automatikusan az új társadalmi viszonyok létrehozásából. A marxista humanizmus — írja a *Revista de filozofie* szerzője — nem különálló része a marxizmusnak, hanem a marxista filozófiából és a tu-

dományos szocializmus elméletéből származó elemek ötvözete.

Althusser nem csupán a humanizmust, hanem az elidegenedést és az emberi szabadságot is hamis kérdéseknek minősíti. Ítéletét nem a társadalmi valóság elemzése alapján fogalmazza meg, hanem azzal érvel, hogy az elidegenedés, illetve a szabadság fogalmait az idealista bölcséletek dolgozták ki, és — szerinte — spekulatív jellegűek. Althusser — állapítja meg ezzel kapcsolatban a román filozófus — nyilván nem veszi figyelembe, hogy Marxnál az elidegenedést egészen más vonások jellemzik, más tényezők idézik elő, mint a német klasszikus filozófiában.

Althusser nem látja a maga bonyolultságában az egyén és a társadalom viszonyát sem, amelyről apodiktikus módon kijelenti, hogy nem alkothatja tudományos vizsgálódás tárgyát. Az a tény, hogy a társadalom határozza meg a keretei között élő egyéneket, nem lehet érv e reláció tudományos mellőzésére. A szocialista társadalom esetében még nyilvánvalóbb e kérdés fontossága és időszerűsége, hiszen e társadalom célja és értelme nem más, mint éppen tagjai szabad, sokoldalú fejlődésének biztosítása.

A társadalmi determinizmus végleteken egyszerűsített, értelmezése során Althusser azt állítja, hogy a polgári ideológia alibiként használja a humanizmust ökonomista irányulásának álcázására. Az ökonomizmus—humanizmus kettős pedig a marxista ideológiára is hatást gyakorolt, amennyiben az utóbbi a szociáldemokratizmusban, az előbbi viszont a szocialista építés folyamán fellépett torzulásokban jutott kifejezésre. A cikkíró egyetért Althusserrel a tekintetben, hogy a „személyi kultusz“ kifejezés nem tudományos értékű, s így nem világítja meg azokat a jelenségeket, amelyekre vonatkozik, de nem tartja Althusser tételét sem kielégítőnek. Egy ökonomista-mechanicista orientáció, amely azt sugallja, hogy a termelőerők fejlődése önmagától elvezet az új rend győzelméhez, nem magyarázza meg a szóban forgó torzulásokat, már csak azért sem, mert azok főként a politika, az erkölcs területén léptek fel. Ami viszont a humanista alibi jelentkezését illeti, Radu Florian rámutat, hogy éppen az említett korszakban merültek fel akadályok a marxista elméleti humanizmus és az ennek megfelelő értékrend kidolgozása előtt.

ÉRZELEMRENDSZERÜNK DILEMMÁI

(Valóság, 1974. 1.)

Az ember — akárcsak kollektív létformája: a társadalom — nyílt és önvezérlő rendszer, ezért létezéséhez és működéséhez információkra van szüksége, amelyeket külső és belső forrásokból fedez. Az ember sajátos működése, létezésének mind egyéni, mind kollektív dimenziójában, a cselekvés, amely a szónak egzisztenciális vagy történelmi értelmében vett helyzet *megismerésén és értékelésén* alapul. Más szóval, a cselekvés tartalmát azok a *tényinformációk és értékinformációk* határozzák meg, amelyeket a cselekvés — egyéni vagy kollektív — alanya a helyzetre vonatkozóan beszerез. Az információellátás több szinten valósul meg:

1. Elemi fokon a tényinformációk beszerzése a külső és belső érzékszervek (érzékelőrendszer) útján történik, automatikus válaszreakciót kiváltó ingerek, vagy a tudatban megjelenő érzékletek formájában. Az *érzékelőrendszerhez* szorosán kapcsolódik az *érzőrendszer*, amely egy negatív-pozitív érzéspárral minden elemi érzékletet azonnal és automatikusan értékel az emberi szervezet valamely funkciója, vagyis valamely részleges személységérdek, részleges önérdék szempontjából. Am az érzékletek egyedi tényező információi és a hozzájuk tapadó elemi értékjelzések önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy az ember egész tudatos cselekvésvilágát vezéreljék. Az embert rendszerint nem elszigetelt, hanem összefüggő, és éppen együttesükben releváns impulzusok érik. Kognitív tudatunk, fogalmi-gondolati megismerőrendszerünk képes a komplex érzéklet-halmazok összefüggéseinek feltárására és értékelésére, de ez a tudatos tájékozódó-értékelő tevékenység túl lassú ahhoz, hogy elláthatná az emberi tevékenység állandó és gyors irányításának feladatát. Szükség van tehát egy közbülső rendszerre az *érzékelő-érző* és a *kognitív* rendszer között, amely a komplex emberi helyzeteket gyorsan és automatikusan felméri és értékeli. Szokás ezt a jelzőrendszer szintet pongyolán

2. *érzelemrendszernek* nevezni. Az érzelem itt az adott helyzetnek, emberi erőternek tudati leképezése; azt a komplex viszonyt jelzi, amely az ember belső törekvései és a rá ható külső erők között kialakul. Az érzelmek, az érzésekkel ellentétben, nem egy részleges, hanem a teljes önérdék szempontjából mi-

nősítik a *helyzetészlelet* értékmentes információit.

3. E két jelzőrendszer szintre épül a már jelzett harmadik: az ember *kognitív megismerő- és értékelőrendszere*. Adott fokon a sztereotípiák már nem válnak be: az első és második jelzőrendszer szint legnagyobb előnye — automatikus volta — hátránnyá válik. A helyzetészlelő és -értékelő funkció összefonódása miatt ezek csak igen alacsony határfokkal képesek az adott helyzet objektív összefüggéseit jelezni. Továbbá, értékrendjük archaikus: túltennek benne a vitális ösztönértékek és individuális személyiségértékek. És végül, észlelésképeségük csak a közvetlen tér- és időbeli jelenlétre terjed ki. A kognitív megismerő- és értékelőrendszer nem kötődik archaikus értékhierarchiához, sem sztereotíp reakcióprogramhoz; képes az adott helyzetet tárgyilagosan feltárni és a téridőben távolabbi mozzanatokra is figyelni; értéktételeit az érzelmeknél tágabb vonatkozású rendszerben, tágabban értelmezett személyiségérdek alapján határozza meg.

A három jelzőrendszer szint közül csak az első kötődik szinte kizárólag az egyéni létehez. Az érzelmek és kognitív ismeretek-ítéletek rendszerének kialakulásában a társadalmi tapasztalat, kölcsönhatás, kommunikáció is növekvő mértékben szerepet játszik.

Akár csak az egyének, a társadalomnak is létezéséhez jelzőrendszerekre van szüksége. De míg az egyénnél az ÖNTUDAT-ba futottak be az információk, és az ÖNERDEK szempontjából minősültek, addig a társadalom szintjén a KÖZTUDAT-ot tájékoztatják az információk, és a KÖZÉRDEK minősíti őket negatív vagy pozitív értéknek. A köztudat két fő forrásból szerzi be értesüléseit. Egyfelől az egyéni tudatok hálózatán keresztül úgy, hogy az egyének kölcsönösen kicserélik észleleteiket és értékeléseiket: ez az ún. spontán köztudat kialakulásának a mechanizmusa. Az információk másik forrását azok az intézmények képezik, amelyeket részben vagy egészen az ún. intézményes köztudat kialakításának céljából hoztak létre. A közérdeket, amelynek a nevében az így begyűjtött információk értékelése történik, szabályrendszerek rögzítik. A szabályrendszerek tényleges működését az intézményes elfogadtatás vagy a sokkal hatékonyabb önkéntes interiorizáció biztosítja. Ez utóbbi esetben a közérdeket az egyén beépíti saját önérdék-rendszerébe.

A megismerő- és értékelőrendszerek nem működnek hibátlanul. Itt mindegyiknél a tág értelemben vett megismerés közismert hibalehetőségeivel kell számolnunk. A tényinformációk azonban ellenőrizhetők és korrigálhatók a valósággal való megfelelés abszolút kritériuma alapján. De még a hibás tényinformációk is egyértelműek, tehát nem vezetnek a cselekvő alany elbizonytalanodásához, belső válságához. Ezzel szemben minden tényinformációhoz — a tévesekhez is — a legkülönbözőbb, egymásnak keresztül-kasul ellentmondó értékjelzések kapcsolhatók. Nem a tényinformációk (tudományos ismeretanyag), hanem a heterogén értékinformációk növekvő tömege az oka a mai élet sokat emlegetett növekvő zűrzavarának.

Az emberiség ismeretrendszere minden korban kevésbé kiszolgáltatott a közvetlen társadalmi gyakorlatnak, mint értékelőrendszere: legalábbis egy-egy nagy kultúrkörön belül viszonylag homogén és megbízható alapul szolgál az emberi tevékenységhez. A megismerő rendszerek egymásra épülnek, egymást kiegészítik. Ezzel szemben az ellentmondó értékrendszerek gyorsan váltogatják egymást, és egyfolytában ellentétes értékinformációkkal bombázzák az egyén vagy csoport „lelkiismeretét“. De az értékelőrendszerek viszonylagos nyugalmi állapotukban is sokszorosán heterogének: gyakorlatilag ahány érdek, ahány törekvés, ahány cél, annyi értékviszonyítási alappal kell számolnunk, anélkül hogy birtokában lennénk a rangsorolás valamilyen privilegizált szempontjának.

Természetesen az ellentmondások léte az értékrendszerek között nem esetleges, nem valamiféle defektust jelez. Az ellentmondásosság a dolog immanens természete, és egyben az értékelő tevékenység előfeltétele, kritériuma. Csakhogy az ellentétes értékinformációk koordinálása nem automatikus folyamat, és egy határozott értékhierarchia hiányában nem is válhat azzá. Csökkenti az értékelőrendszerek hatáskörét az is, hogy az értékinformációk cseréje nincsen kellőképpen megszervezve:

a) míg az emberiség évezredes munkával megtanulta a tényinformációk szabatos megfogalmazását, addig az értékinformációk pusztá felismerésére is gyakran alig vagyunk képesek;

b) tényinformációikat az emberek általában nem titkolják. Ezzel szemben értékítéleteik elhallgatására számtalan megfontolás és tapasztalat inti őket;

c) az emberi nyelv elsősorban kognitív tartalmak közlésére rendezkedett

be, így az értékinformációk jelentős részét az ember kénytelen alacsonyabb hatásfokkal működő másodlagos kódokkal (gesztusok, mimika stb.) vagy nagy nyelvi készséget igénylő stiláris mozzanatokkal továbbítani.

A modern élet sokat kárhozottatott felgyorsulása és bonyolódása is jobban érinti és zavarja a társadalom értékelő-, mint megismerőrendszerét. Különösen érzelemrendszerünk lesz mind tanácstalanabb az egyre szokatlanabb új helyzetekben. Míg a tudomány nagyrészt megadja az általa szállított információk rengetegében való tájékozódás eszközeit, addig az értékinformációk közötti döntés stratégiáinak a kidolgozása még megoldatlan feladat. Az értékdilemmák megoldására nincs ma még sem adekvát gyakorlat, sem adekvát elmélet, és ez nem elsősorban a tudósok szorgalmán múlott, hanem azon, hogy az értékrendszerek alakulása igen nagy mértékben a gazdasági és társadalmi erőviszonyok függvénye.

Amit viszont minden társadalom elvégezhet és el kell végeznie, az az alapvető cél értékeinek rendszeres végig gondolása és tudatosítása a társadalom tagjaiban.

BOSZORKÁNYOK, JAVASASSZONYOK, BÁBÁK — RÉGEN ÉS MA

(Monthly Review, 1973. 5.)

Nők és az orvostudomány? Nők és a népi gyógyászat? A nyugati civilizáció történetében a tapasztalati orvostudomány kétségkívül női örökség. Az empirikus orvoslás mindennapi gyakorlata nem apáról fiúra szállt, a „népi praktikák” és gyógyfüvek tudománya túlnyomórészt anyai örökségünk. A tapasztalati gyógyításnak ezt a szájáról szájra, kézzől kézre, nemzedékről nemzedékre átadott és bővített hagyományát a betegek „népi bölcsességnek”, a hivatalos egészségügy „kuruzslásnak” nevezi. S a kuruzslással együtt, úgy látszik, a nőnek sem maradt hely a gyógyítás mai gyakorlatában.

Mi a helyzet az Egyesült Államokban? Talán itt a legfeltűnőbb, mennyire a férfiak „szférája” az egészségügy. Az orvosok alig 6 százalékára nő, s bár az egészségügyi intézményekben túlnyomó többségben nők dolgoznak, munkájuk nem alkotó, hivatalnoki, laboránsi jellegű munka. Egyetlen női munkakör maradt, amely úgy-ahogy része a gyógyí-

tás folyamatának: ez az ápolónőké. A helyzet nyilvánvaló ellentmondásosságából kiindulva egy furcsa történelmi ellentmondáshoz jutunk: a nők eltávolítása a gyógyászatból már azelőtt végbement, mielőtt az orvostudomány nagykorúsodott volna. Az orvoslás mesteriségének „elférfiasodása” nem az orvostudomány fejlődésével együtt járó természetes folyamat, hanem a középkori Európa fájdalmas „szexocidiumának”, a *boszorkányüldözésnek* a következménye. Milliókra lehet tenni a máglyán elégett vagy vízbe fojtott áldozatok számát, s ezek mintegy 85 százaléka nő volt. Egy-egy falunak majdnem a teljes női lakosságát kiirtották.

A társadalmi összefüggésekből kiragadva ezt az „erőszakos beavatkozást” a tömeghisztéria egyik megnyilvánulási módjának szokás tekinteni. Az egyik verzió a boszorkányokat tekintette „hisztérikus” nőknek, a másik verzió az üldözöket „hisztérikus” csócselékeknek. A boszorkánypörök dokumentumai teljességgel ellentmondanak ennek a feltételezésnek. A boszorkányüldözések a legtöbb helyen szervezett hadjáratként folytak. Arról is megfeledkeztünk, amit már Jules Michelet is hangsúlyozott, hogy a boszorkányüldözök egyik legfőbb vádpontja a gyógyítás bűnében marasztalja el a kiszemelt áldozatot. Szász Tamás orvostörténész megkockáztatja azt a hipotézist, hogy a boszorkányok tulajdonképpen bábák és javasasszonyok, a tapasztalati gyógyászat örökségét ápoló parasztságok voltak. Természetesen az inkvizíció nem sokat törődött az orvostudományi vonatkozásokkal. Az egyház inkább azt nehezítette, hogy a javasasszonyok népi mágiával ötvözték tapasztalati tudásukat, a ráolvasás az imádság funkcióját töltötte be, és kivonta magát az egyház ellenőrzése alól. A boszorkányüldözök tapasztalatellenessége évszázadokon át diszkreditálta a tapasztalati eredményeket. Az angol polgárság körében a XVII—XVIII. században a bábák helyét is fokozatosan a borbélyok vették át, műszereik felsőbbrendűségére hívatkozva.

Az Egyesült Államokban az orvoslás gyakorlata kezdetben nyitott volt bárki előtt, akinek volt rá képessége. Híres és megbecsült orvosok kerültek ki felszabadított négerek közül, 1818 körül New Jersey-ben például az orvosi gyakorlat szinte kizárólag nők kezében volt. Amikor néhány államban az 1830-as években olyan törvényt hoztak, mely kizárólag a hivatásosok számára engedélyezi az orvosi gyakorlatot, hatalmas erejű

népi egészségügyi mozgalom bontakozott ki, amely szembefordult az „elitista” tendenciákkal. Az 1900-as évek elején azonban az orvostudomány rohamos fejlődése az „elitizmus” pártjára állt. A diplomások monopóliuma a férfiak monopóliumát jelentette az orvosi gyakorlatban. Az orvos azonban nem vesztegetheti idejét a beteg ágya mellett — végleg elkülönül egymástól a népi gyógyászat szervesen összetartozó két oldala: a kezelés és a gondozás. A kezelés az orvos, a gondozás az ápolónő dolga. A gondozás egyben az a hátsó ajtó, amelyen át a nők megtehetik az első felemás lépést saját elidegenedett örökségük felé. Míg nem egy szocialista országban az orvosi szakma „elnőiesedésről” cikkeznek, s a népi gyógyászat mai szerepéről és jelentőségéről folynak szakviták, anélkül hogy bárki is kétségbe vonná a hivatásos orvostudomány professzionálismasának felsőbbrendűségét, a *Monthly Review* szerzői a professzionálisban a férfiak, mégpedig egy meghatározott osztályhoz és fajhoz tartozó férfiak monopóliumának intézményesítését látják. Ebből azonban nem azt a látszat-következtetést vonják le, hogy most már az orvosi szakma feltétlen „elnőiesítésére” van szükség. A szerzők javaslata inkább az, hogy minden nő számára hozzáférhetővé, demokratikusan megközelíthetővé kell tenni az orvostudományt. Ez talán nem utópia.

NÖVÉNYTERATOLÓGIAI TÜNETEK — AZONOS KÓROK?

(Növényvédelem, 1974. 1.)

Ma már szinte mindennapos jelenség a termesztett növények deformációja a téves permetezés nyomán. A gabonaféléknél alkalmazott 2,4 D (diklór-fenoxi-ecetsav) gyomirtószer gyakran egyes termesztett kétszikű növényekre jut, s igen rövid idő alatt az egész tenyészidőre kiható morfológiai elváltozásokat okoz. A hajtások, levelek kóros megnövekedése, merevsége, fodrozottsága, a páfránylevelűség, rövid szártágúság, a szőlő csa-

lánlevelűsége feltűnően hasonlítanak a természetes biológiai tényezők (vírusok, baktériumok) okozta elváltozásokhoz.

Dr. Virág Árpád hipotézise szerint az azonos tünetek azonos funkcionális (sejt- és szövetszintű) elváltozásokkal magyarázhatók. Sok olyan kóros elváltozás, amelyeket az utóbbi években a 2,4 D gyomirtószer terhére írtak, valójában már évtizedekkel a hormonhatású diklór-fenoxi-ecetsav ilyen célú használata előtt ismert volt. Megállapítható, hogy bizonyos növénybetegségek (ún. fasciációs betegségek) előidézésében a *citokinin*ek tevékenyek; ezek sejt- és szövetburjánzást idéznek elő. A *Corynebacterium fascianum* fertőzésénél a transzfer RNS (t RNS), illetve az ebből keletkező 2 iP (2-izopentenil-adenin) aktivitása idézi elő a rohamos sejtszaporodást. A *Rhizobium japonicum* és a *Rhizobium leguminosarum* zeatin típusú citokinin-t termel, s ez indítja el a gyökérgümők kialakulását.

Ami a vírusos eredetű kóros elváltozásokat illeti (fodrosodás, hólyagosodás, színváltozások, deformációk), több mint bizonyos, hogy a növényi sejtek fertőzéses eredetű, megváltozott RNS-tartalmával kapcsolatosak, olyan értelemben, hogy az RNS metabolizmusa során citokininek keletkeznek. A növénypatogén vírusok általában 5—38%-os RNS-t tartalmaznak, s hordozzák (DNS hiányában) a vírusok valamennyi életjelenségét, genetikai információs anyagát. Hasonlóképpen „működik” a hormonhatású (az auxin és citokinin szintézisét fokozó) 2,4 D, amely a növényi szövetekbe jutva ugyanolyan morfológiai elváltozásokat okoz az osztódó szövet abnormális serkentésével.

E megállapítás, úgy véljük, azért tarthat számot általános érdeklődésre, mert manapság az emberek (még a szakemberek is!) többsége a környezetszennyezést, a torz növényi és állati fejlődésmentet sietve betudja a gyomirtószereknek, a gombaölő és rovarölő vegyszereknek. Valóban, ez az egyszerűbb: kijelenteni, hogy ne alkalmazzuk ezeket, s akkor majd minden rendbejön a Földön! Sokkal nehezebb kiteljesíteni eléggé fogyatékos sejtkémiái, sejtbiológiai, genetikai ismereteinket.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Kolozsvárt, 1974. III. 4.
KORUNK szerkesztősége

Kedves Barátaim!

Közös leveletek, talán valamennyi közül, amelyeket 70. születésnapomra kaptam, leginkább a szívemre hatott. Mintha az öreg Gaál Gábor szólt volna hozzám, olyan jobb napjaiban, amikor a baráti kitarulkozás az érzelmeit felszínre hozta. Nagyon melegen köszönöm, amint hogy néhányatok személyes tisztelgése is igen-igen jólesett. Ritkán történik meg, hogy az ember irodalmi bölcsője túléli azt, akit ringatott, s meg nem kopva, új szellemben, ifjú munkatársakkal, új körülmények között rengeti tovább azt az ügyet, amelyet Gaál Gábor mindig is oly következetesen vitt előre a mai napok felé. Dörmögnyalóra persze találna okot, amint hogy mindig is talált, s talán én is vele dörmögnek.

De hagyjuk ezt, örvendjünk, aminek örvendhetünk. Én mindenesetre most csak erre gondolok, legfeljebb csak azért aggódom: a sok jókívánságból vajon mit valósíthatok meg. A 70 esztendő mégsem 30. Ismét és újra szívből megköszönöm, amit ebből az alkalomból nemcsak az illendőség kedvéért, hanem a régi barátság forráságával megköszönhetek.

Baráti szeretettel s elvtársi
hűséggel:

Nagy István

KOZÁN IMRE nyug. agrármérnök (Csíkszereda). — Az 1974-es évkönyvet lapozgatva, nagyon megörültem *A honismeret ébécéskönyve* című írásnak, és annak, hogy az évkönyvben mezőgazdasági vonatkozású dolgok is előbukkannak. Különösen jólesett az, hogy a 141. oldalon Csathó János egykori tanáromról olvastam. Ő tanította nekem a természetrajzot a csíksomlyói főgimnáziumban, és nagy szerepe volt abban, hogy agrármérnök lettem, amely minőségemben 53 évet dolgoztam. Gratulálok az említett íráshoz és egész kiadványukhoz.

SZÉKELY MIHÁLY tanár (Nagyenyed). — A Bethlen Gábor Líceum megkapta folyóiratuk 1974. 2. számát, amelyet magam is áttanulmányoztam. Nagyon jó munkát végzett a szerkesztőség; a februári számban értékes művészettörténeti dokumentumot juttatott el olvasóinak, amelyért köszönetet mondunk. Tanártársaim is elismerően beszélnek a számról, úgyhogy nemcsak személyes véleményem tolmácsolok.

Levél a szerkesztőséghez

A régi Korunk olvasója és a harmincas évektől a folyóirathoz szorosan kapcsolódó munkatársa voltam. És éppoly meleg írói és olvasói kapcsolatok fűznek az új Korunkhoz is. Ezért tartom szükségesnek jelezni, hogy az utóbbi időben olyan tanulmány is jelent meg a lapban, amely filozófiailag vitatható tételeket tartalmaz. Távolról sem gondolok a kutatási és gondolatszabadság korlátozására. A vitát világnézetünk gazdagítása érdekében elengedhetetlennek tartom. De más kérdés a kutatási szabadság, és más a világnézeti szempontból lényeges kérdések nem tisztázása. Ami az előbbi értelemben meggondolkoztatásra készített, az Szócs Géza cikkének (*Proteusz a parton alakoskodik*, Korunk, 1973. 12.) alapmódszere, amellyel Weöres Sándor költészetét elemzi. Egyetértek azzal, hogy költőknél is keresni kell a szellemi elődöket, a rájuk ható filozófiákat — ez különben az irodalomszociológia egyik fontos feladata is. Meglepő volt azonban számomra — a különben kétségtelenül tehetségre valló I. éves egyetemi hallgató

tanulmányában — a „gonoszul ignoráltság“-ra való utalás, amely azt a látszatot keltheti, hogy az írás szerzője figyelmen kívül hagyta a régi és az új Korunknak az alkotó marxizmus érvényesítését mindenkori feladatának tekintő munkáját, az RKP-nak és szocialista államunknak a művelődéspolitikában követett szempontjait.

Meggyőződésem, hogy az idézett mondatrész szerkesztőségi figyelmetlenség következtében maradt a szövegben. A jövőben, úgy vélem, gondosabb munkával kerülni kell az ilyen nem kívánatos megfogalmazásokat.

Aszódy János

A szerkesztőség megjegyzése. — Munkatársunk bíráló soraival egyetértünk. Szerkesztőségünknek valóban körültekintőbb munkával kell érvényesítenie a fenti levélben újrafogalmazott alapelveket: az alkotó marxizmus szolgálatát, pártunk marxi—lenini művelődéspolitikája szellemében. Ez a művelődéspolitikai különben mindenkori szerkesztői munkánk alapját képezte.

*

A *Korunk Évkönyv 1974* szerzői és szerkesztői, valamint olvasói közötti találkozókat sorát folytatva, ez év március 13-án a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Szabványos Megyei Tanácsának meghívására Medgyesen, a szakszervezeti művelődési házban tartott előadást Herédi Gusztáv és Veress Zoltán; március 19-én a kolozsvári Szabadegyetem esztétikai kollégiumának látogatóival találkozott az évkönyv tizenhét, Kolozsváron élő szerzője; április 2-án a dési Andrei Mureșanu Középiskolában tartott előadást Enyedi Sándor, Gaal György, Jordáky Lajos és Szilágyi Júlia; április 4-én pedig a kolozsvári Brassai Sámuel Középiskola esti tagozatának diákjaival találkozott Szilágyi Júlia és Veress Pál, az alkalomra külön meghívott Nagy István társaságában.

Sumar

* * * Evenimente de însemnătate istorică 515 • * * * În spiritul frăției 521 • Gáll Ernő: Creație intelectuală — intelectualitate creatoare 524 • Simó Sándor: Teze despre modă 534 • Szilágyi Júlia: Mode literare 541 • Semlyén István: Filozofia repulsiei față de societatea de consum 545 • Lupán Ernő: Trei decenii pe calea agriculturii socialiste 560 • Cseke Péter: Considerații teoretice despre reportaj I. 566 • Lászlóffy Aladár: Poezie 574 • Panek Zoltán: Poezie 574

NOTE

Szilágyi András: Amintiri 576 • Herédi Gusztáv: Reportaj și sociografie 579 • Kőteles Pál: Teatrul de amatori la Oradea 581 • Glück Jenő—Nagy János: Pe urmele lui Csiky Gergely la Arad 583 • Mircea Țoca: La portretul lui Grieb Alfred 585

OGLINDĂ

Kósa-Szánthó Vilma: Anchetă sociologică la Sf. Gheorghe II. 587

FORUM

Nicolae Vlassa: A fost oare descifrat textul de pe discul din Phaistos? 595

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Aszódy János: Criza de energie I. 605

ISTORIE VIE

Vajda Lajos: Din istoria Frontului Unic Muncitoresc 611

CRITICĂ

Sztrányiczki Gábor: Bilanțul științelor politice din țara noastră 618 • Bajor Andor: Recenzia volumului lui Robotos Imre 623 • Robotos Imre: Monografia lui E. Nagy Sándor 626 • Némethi Rudolf: Trei ani — șase nuvelești 629 • Mózes Huba: Despre necesitatea umorului 632 • Vincze János: O carte despre hormoni la Editura Dacia 633

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, REDACTORI—CITITORI

A Korunkról írják

A jelenségek széles körének alapos elemzése, a gazdag dokumentáció és a felhasznált érvek ésszerű kiválogatása révén a Korunk folyóirat a hazai forradalmi munkásmozgalom története kiemelkedő mozzanatainak hosszú sorát hozza felszínre. Ismert történészek mellett egyre gyakrabban találkozunk a folyóirat hasábjain fiataloknak, valamint a romániai munkásmozgalom régi harcosainak nevével is.

ERA SOCIALISTA

Tájhoz és emberhez, Kalotaszeghez és legavatottabb írójához, Kós Károlyhoz kötődik a Korunk 11-es száma. A kettő elválaszthatatlanul fonódik össze tudatunkban, s a Korunk most nem tett egyebet, mint kifejezte ezt az összetartozást. Hézagpótló tanulmányokkal, egykori cikkekből összeválogatott szövegmontázssal, a nyomdai nehézségek miatt helyenként gyenge, összességében azonban imponáló, gazdag fényképanyaggal.

IFJÚMUNKÁS

A képzőművészet másodízben került porondra jelenkori magyar nyelvű folyóirattörténetünkben. Először az Igaz Szó tűzte ki céljául 1972 novemberében 25 év képzőművészeti fejlődésének bemutatását... Most másodsorra a Korunk ez évi februári száma vetette fel a hazai magyar képzőművészet problémáit, s mivel feladatait és céljait a valós viszonyokhoz mérte, a képzőművészet iránt érdeklődő kitűnő olvasmányt kapott a felvetett problémák s tárgyalási módjuk, megfogalmazásuk tekintetében egyaránt.

IGAZSÁG

A Korunk című, neves kolozsvári magyar folyóirat a tematika — és ugyanakkor az anyagok minősége — szempontjából egységes számokat állít össze, arra törekedve, hogy a választott témakörnek minél több lényeges vonását mutassa be. Az októberi szám e törekvés jegyében hat kiváló tanulmányt tartalmaz a családszociológia területéről...

ROMÁNIA LITERÁRA